

1.

LJUBAN JEDNAK (1916. – 1997.): „TAKO SAM JA JEDINI PREŽIVIO GROZNI POKOLJ U PRAVOSLAVNOJ CRKVI.“

Drago Roksandić

UDK: 343.14:341.34-058.65(497.5 Glina)“1941“

Kategorizacija: Izvorni znanstveni rad

Sažetak ► Ljuban Jednak (Gornje Selište, Glina, 1916. – Beograd, 1997.) svjedočio je kao glinski građanin od 1944. godine pa sve do svoje prirodne smrti u izbjeglištvu nakon „Oluje“ 1995. godine o svome doživljaju tragedije „Ilinjskog“ masovnog zločina u pravoslavnoj crkvi u Glini. Njegovo svjedočenje u svojoj jezgri nikada i nigdje nije bilo osporeno dok je on kao svjedok bio živ. Godine 2006. prvi su put javno osporeni i njegovo svjedočenje, kao i sva druga svjedočenja te oficijelna priopćenja nakon 1945. godine. Pritom je ustvrđeno da nikakva masovnog zločina u spomenutoj crkvi nije ni bilo. Polemike koje su uslijedile i konteksti u kojima su se vodile problem nisu riješile. Ovaj članak sa svojim brojim priložima nastao je u nastojanju da se prije svega rekonstruira što je sve, kada i gdje objavljeno u Jednako-vo ime. Bitno je imati na umu da nije poznata nijedna njegova vlastoručno potpisana izjava. Drugo, cilj je bio i obrazložiti temeljne probleme konkretnohistorijskog, kontekstualnog pristupa svakom od njegovih svjedočenja o osobnom iskustvu tragedije. U tom je smislu, pored ostalog, ponuđen model računalne obrade svih iskaza koji omogućuje kvantitativno-kvalitativnu i komparativističku interpretaciju. Treće, autor smatra da je znanstveno neodrživo i etički neprihvatljivo ignoriranje traumatskih aspekata tragedije iz 1941. godine, tim više što je Jednak cijeli svoj život od 1944. do 1995. godine živio u Glini.

Abstract ► Ljuban Jednak (Gornje Selište, Glina, 1916 – Belgrade, 1997) testified as a citizen of Glina from 1944 until his natural death in exile after the “Storm

Operation” in 1995 about his experience of the Saint Elias mass crime tragedy in Orthodox Church in Glina. His testimony, in its core, was never challenged anywhere while he was alive as a witness. It was only after his death, in 2006, that his testimony, as well as all other testimonies and official statements published after 1945, were publicly challenged for the first time. At the same time, it was claimed that there was no mass crime in the mentioned church at all. The controversies that followed and the contexts in which they were conducted did not resolve the issue. This article with its numerous attachments was created in an effort to first of all reconstruct what, when and where any particular statement was published in Jednak’s name. It is important to keep in mind that none of his handwritten statements are known. Secondly, the goal was to explain the fundamental problems of the concrete-historical, contextual approach to each of his testimonies of the personal experience of the tragedy. In this sense, among other things, a model of computer processing of all statements is offered, which enables quantitative-qualitative and comparativistic interpretation. Thirdly, the author believes that it is scientifically unsustainable and ethically unacceptable to ignore the personal trauma emerging of the tragedy of 1941, especially since Jednak lived in Glina his whole life from 1944 to 1995.

Ključne riječi ► Ljuban Jedak, svjedok masovnog zločina, Glina, pravoslavna crkva, tragedija i trauma, znanost i etika

Key words ► Ljuban Jednak, witness of the mass murder, Glina, Orthodox church, tragedies and trauma, sciences and ethics

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.39>

Mnogi preživjeli, među inima i Simon Wiesenthal na zadnjim stranicama svoga djela *Ubojice* su među nama („Gli assassini sono fra noi“, Milano, Garzanti, 1970.) podsjećaju da su se esesovci zabavljali opominjući cinično zatočenike: „Kako god ovaj rat završio, rat protiv vas dobili smo mi; nitko od vas neće ostati da posvjedoči, ali ako bi se tko i spasio, svijet mu neće vjerovati. Možda će biti sumnji, rasprava, istraživanja povjesničara, ali neće biti izvjesnosti, jer mi ćemo dokaze i vas uništiti zajedno. A kad bi pokoji dokaz i preostao, a ponetko od vas preživio, svijet će reći da su stvari o kojima govorite previše monstruozne da bi se u njih povjerovalo: reći će da su to pretjerivanja savezničke propagande, pa će vjerovati nama koji ćemo sve to poricati, a ne vama. Povijest Lagera diktirat ćemo mi.“

(Primo LEVI, *Utopljenici i spašeni* (prev. s talijanskog Tvrтко Klarić), Zagreb 2017., 7)

KAKO PRISTUPITI TRAGEDIJI I TRAUMAMA LJUBANA JEDNAKA?

Rečenicom iz naslova ovog rada Ljuban Jednak (Gornje Selište, Glina, 2. rujna 1916. – Beograd, 5. svibnja 1997.) u više navrata završavao je svoja svjedočenja o tragediji koju je preživio „uoči Ilinja“ 1941. u glinskoj pravoslavnoj crkvi.¹ Zemljoradnik, oženjen i nastanjen na posjedu supruge Stane, rođene Miljević u Gređanima kod Topuskog – mladić sa završenom seoskom pučkom školom i krojačkim zanatom u Glini kod majstora Dmitra Tovarlože – postao je s nepunih 25 godina jedini preživjeli u masovnom zločinu u glinskoj pravoslavnoj crkvi.² Od tada pa sve do svoje smrti u izbjeglištvu u Beogradu 1997. kao glinski građanin nakon 1944. puno ga se puta pozivalo da svjedoči o svojoj tragediji.³ Iz zapisanih svjedočenja danas vidimo da se to prečesto zbivalo u situacijama kada „drugima“ u biti nije bilo važno što je on sâm doživio 1941. i kako se s doživljenim nosio. Od njega se očekivalo da javno potvrdi što su ustaše činile u danima „Ilinja“ 1941. u glinskoj pravoslavnoj crkvi. Iako on u svojim izjavama o zločinima nikada nije povezivao ustaško i hrvatsko ime, kontekste u kojima je svjedočio, situacije u kojima je govorio birali su uvijek „drugi“. Istraživač danas mora uzeti u obzir da su Jednakove riječi o iskustvu vlastite tragedije mogle imati i, dakako, imale su uvijek različite izravne i neizravne recepcije i učinke.⁴ Neodrživo je činiti njega odgovornim za tragediju koju je preživio i za

traume s kojima je cijeli svoj život proživio. Međutim, istraživačka je obveza, znanstvena i etička, otvoreno, kritički se suočiti sa svim aspektima njegove tragedije i trauma. Jedino je tako moguće humanizirati odnos prema izazovima „prevladavanja prošlosti“ (*Vergangenheitsbewältigung*).

Nijedno Jednakovo svjedočanstvo o tragediji koju je preživio nije sačuvano kao njegov autograf. Neka ključna nastala su kao strojopisne inačice njegovih stenografiranih izjava pred različitim tijelima vlasti, napose u statusu svjedoka u istragama ili sudskim procesima. Uočljivo je da ih je većina finalizirana u obliku kontinuiranih narativa, iako je teško pretpostaviti da usmeno nisu nastajala u dijaloškoj ili još složenijoj komunikaciji. Danas je sve to gotovo nemoguće provjeriti. Ipak, referirajući se *per analogiam* na Levija, „[p]rirodno je i uobičajeno da najpouzdaniju građu za rekonstrukciju istine o logorima čuvaju sjećanja preživjelih. Uza sav pijetet i ozlojeđenost što ih izazivaju, valja ih čitati kritičkih okom. Za poimanje Lagera oni sami nisu uvijek dobra promatračnica: u nehumanim uvjetima kojima su bili izloženi, bila je rijetkost da zatočenici mogu steći uvid u cjelinu svoga svijeta.“⁵ U Jednakovu slučaju, dakle, ostaju zapisi koje je moguće istraživati na više znanstveno održivih načina jer je prije svega riječ o više svjedočanstava iste osobe o istoj tragediji u raznim vremenima i s različitim traumatskim refleksima. U njegovu slučaju tim je važnije uvijek imati na umu „varljivost“ ljudskog pamćenja: „Ljudsko je pamćenje čudesno ali varljivo oruđe. (...) Sjećanja pohranjena u nama nisu uklesana u kamen; ne samo što blijede s godinama već se često mijenjaju, pa čak i uvećavaju i poprimaju čudne obrise.“⁶ U Jednakovu slučaju, imajući na umu da je svjedočio u dugome vremenskom trajanju prema uobičajenim ljudskim mjerilima, od 1944. do 1997., tj. od rane mladosti do smrti važan je i učinak „fiziološkog vremena“: „Pa ipak, čak i u normalnim uvjetima, na djelu je polagano urušavanje, zamagljivanje rubova, takoreći, fiziološki zaborav kojem se odupiru malobrojne uspomenne.“⁷ U konkretnom slučaju bitna je napomena da je Jednaku njegovo „fiziološko vrijeme“ u posljednjim godinama života moglo djelovati kao ciklički povratak u 1941.⁸ Istjecalo je u ratu 1991. – 1995. koji je imao – neovisno o tome kako ga je tko doživljavao – srpsko-hrvatske/hrvatsko-srpske tragično konfliktne atribucije, a za razliku od 1941., bio je pored svih nesreća koje je prouzročio velikim dijelom zaglušujući rat ratnih propagandi. U svojem posljednjem filmski zabilježenom

svjedočenju 1997. Jednak je izjavio: „(...) Ne mogu se sjetiti koje je godine bilo suđenje Stepincu. On je bio 27. srpnja [1941.] u Topuskom, u Kordunu. Sutra dan je hapšenje nastalo. Ne znam šta je on govorio jer tu Srbin ni jedan nije smio prisustvovati. Bio je neki Tomo, tu će sam se ja rodio u Gornjem Selištu. Predvečer mi s njime divanimo. Reko: ‘Tomo šta se to dešava?’ ‘Ne bojte se vi ništa Jednaci, to je poštena familija. Ja ću vas zaštititi, vi se ne bojte ništa.’ (...)”⁹ Naravno, nadbiskup Stepinac nije bio u Topuskom 27. srpnja 1941., ali je u tim godinama u oficijelnim srpskim medijima bio toliko dijaboliziran da je 1997. Jednak očito vjerovao da je Nadbiskup bio u Topuskom uoči njegova hapšenja! Suočavajući se u beogradskom izbjeglištvu 1995. iznova s vlastitom tragedijom i traumom – znajući da je malo vremena pred njim, a svjestan da govori u filmsku kameru – da bi ga se shvatilo, valja imati na umu i sljedeće Levijeve misli: „... pamćenje neke traume, pretrpljene ili nanijete, samo je po sebi traumatično, jer njezino prizivanje izaziva bol; onaj tko je nekoga povrijedio potiskuje sjećanje duboko u sebi kako bi ga se oslobodio i olakšao svoj osjećaj krivnje. (...) „Još jednom se sa žaljenjem mora konstatirati da je uvreda neizlječiva: (...)”¹⁰ Ključno je pitanje kako se pritom ponaša „društvo“. Ono može multiplicirati u žrtvi osjećaj uvrede, a time žrtvu instrumentalizirati za ciljeve koje s njom nemaju nikakve veze. Ono može, nasuprot tome, ignorirati ili čak obesmišljavajući tragediju, u žrtvi poticati još razornije traume.

Jedno je sigurno. Bez skrupulozne znanstvene kritike, koja neće biti samo „kartezijanska“, koja će u svako žrtvino svjedočenje umjeti konkretnohistorijski kontekstualizirati, kao povijesni izvor dekonstruirati i interpretacijski rekonstruirati te kritike koja će biti dorasla suočiti se i s traumatskim aspektima žrtvina iskustva, nemoguće je pristupiti Ljubanu Jednaku kao „jedinome preživjelom“ u masovnom zločinu, kako je već stalno na sama sebe referirao.

A njegova trauma jedva da je ikoga ikad zanimala, bar ne javno.

Dr. Mladen Iveković bio je prvi koji je zabilježio Jednakovu ispovijest u okolini Gline u kasnu jesen 1942. i, istovremeno, jedan od rijetkih koji su bar nešto zapisali o stanju u kakvu je bio dok je govorio: „Evo strašnog svjedočanstva i optužbe Ljubana Jednaka. On je o svojim doživljajima one jezovite noći pričao jednostavnim riječima, bez uzbudivanja. Njegove jednostavne riječi bile su prodorne, strašne. Govorio je tiho i sabrano, ali njegovi su prsti nervozno lupkali po stolu.”¹¹ Iveković je

prvi i jedini koji ga je javno doživio kao traumatiziranu žrtvu zločina.¹²

MOŽE LI SVJEDOK MASOVNOG ZLOČINA BITI „ČOVJEK STROJ“ (*HOMO MACHINA*)?

Sve one koji su zbog najrazličitijih razloga suzdržani – je ili sa skepsom, pa i nevjericom – da ne govorimo o slučajevima ravnodušnosti – recipirali Jednakova svjedočenja vjerojatno je najčešće intrigiralo što se u njima od iskaza do iskaza mijenja, o čemu se, kako i kada govori, a o čemu se, kako i kada šuti itd. Koliko god takvi pristupi bili neizbježni, pa i potrebni, neodrživa je njihova ishodišna pretpostavka, ako ih se teorijski i metodološki ne limitira. Inače će se sami obesmisлити implicirajući stav da bi Jednakova svjedočenja bila najautentičnija i najbliža istini kada izričajno među njima međusobno ne bi bilo nikakvih razlika u rasponu od 1944. do 1997.! Razumije se da se takav pristup svodi na *reductio ad absurdum*. Jedna gramofonska ploča ili neki drugi reprodukcijски medij njegova doba bili bi dovoljni da mu uštede muke javnog oglašavanja u ulogama u kojima je prečesto morao imati osjećaj da „glumi“ samog sebe u najmračnijoj epizodi vlastitog života.¹³

Status Ljubana Jednaka kao jedine preživjele žrtve spomenutog masovnog zločina prvi je put doveden u pitanje u *Glasi koncila* 2006.¹⁴ Istom je prilikom doveden u pitanje i sâm zločin.¹⁵ Kako je tada već pokojni Jednak tretiran kao jedina preživjela žrtva masovnog zločina, da bi se dokazalo da masovnog zločina nije ni bilo, iskorištene su neke očite nedosljednosti u objavljenim Jednakovim svjedočenjima – posebno kada je riječ o datumima zbivanja od uhićenja do zatvaranja u glinsku pravoslavnu crkvu – za izvođenje logičnog paradoksa sa zaključkom da nikakva masovnog zločina u glinskoj pravoslavnoj crkvi nije ni bilo jer se i ne zna kad se zločin dogodio. Uopće nije teško suglasiti se s Tomislavom Vukovićem da su mnoga pitanja u vezi s masovnim zločinima na glinskom (dodajemo – i vrginmoščanskom) području 1941. nedovoljno istražena i da je to moglo biti, odnosno da je to bilo i jest izvoriste humanistički neprihvatljivih interpretacija s etnokonfesionalnim diskvalifikacijama. Međutim, neprihvatljivo je isto tako ustvrditi da ništa nije ozbiljno učinjeno, da je svaki svjedok koji ne govori ono što osobno od njega očekujemo lažac, podlac, „hrvatskomrzac“ itd. Najneprihvatljivije je, pak, autorovo „logično pitanje“: „Pod pretpostavkom da je sve nabrojeno točno,

komu je i zašto uopće bio potreban 'glinski slučaj o pokolju u pravoslavnoj crkvi', kada je i bez njega zlo i tako već bilo neizrecivo, užasno i golemo?"¹⁶ Međutim, ako su već pristrana historiografija i politika sprečavale da se sazna što se događalo na području kotareva Glina i Vrginmost 1941., kako to da u ovome polugodišnjem feljtonu nije objavljeno baš ništa konkretno o tome „zlu“? Možda zato što je bilo „neizrecivo“?¹⁷ Reći da se nije dogodilo ono što su Jednak i mnogi drugi tvrdili da se dogodilo, a ne kazati što se doista dogodilo – osim da je bilo „zlo“ – doista ne vodi nikuda!

Glede spomenutoga temeljnog problema s ovim feljtonom i njegovim knjižnim izdanjem, nužno je referirati se na jedan citat iz završnog nastavka feljtona. Teško da je itko tko nije tek rutinski pratio njegov sadržaj „preskočio“ zadnjega citiranog svjedoka: „**Antun (Tone) Bakšić**, r. 1927, po zanimanju stolar, sin pokojnog Mate Bakšića citiranog od gotovo svih autora zbog izjave dane Komisiji za istraživanje ratnih zločina, koja je i uvrštena i u glasovito priopćenje br. 33 'o pokolju Srba u glinskoj crkvi'.¹⁸ Pozornost privlači Bakšićev ulomak o Ljubanu Jednaku: 'To što je moj otac izjavio, mene se ne tiče... Ma što taj Ljuban Jednak blebeće. Ja ne kažem da on nije bio u velikom zlu, ali on to sve govori napamet ili kako mu je to kazano da govori. Njega je izvukao iz zla jedan ustaša i pustio ga da pobjegne. Poslije rata taj je ustaša mislio da će ga Ljuban spasiti, ali brus, ubiše oni njega! Sada kad tog ustaše nema, Ljuban može govoriti kako hoće... Još danas ima jedna žena koja zna kako je Ljuban pušten, ali tko bi je sad pronašao, a i to bi se moglo' (Karlo Lipak, 'Glina 1941', isto, str. 41.)"¹⁹

Antun Bakšić, rođen 1927., imao je u vrijeme glinskih tragedija 1941. 14 godina i vjerojatno je živio u kući svojih roditelja, u neposrednoj blizini pravoslavne crkve. Sa svojih četrnaest dječaćkih godina teško da i sâm bar u sebi nije bio svjedok tragedija koncem srpnja i početkom kolovoza te godine. Neovisno o tome, mogao je cijeli život govoriti: „To što je moj otac izjavio, mene se ne tiče...“ Na stranu što je nejasno zašto je uopće citiran u feljtonu koji je posvećen dvojbi „događaj“ ili „mit“! Naime, Antun Bakšić ipak ne poriče da je Ljuban Jednak „bio u velikom zlu“, ali ga – sudeći prema citatu – uopće ne zanima kakvo je to „zlo“ bilo, a to se objavljuje u feljtonu posvećenu istini o tragedijama i traumama, od kojih Glina, kao ni od nekih drugih – sve do najnovijih vremena 1991. – 1995. – nikada neće moći pobjeći. Zlagati se za skrupuloznost provjerljivoga znanstvenog postupka i desetljećima poslije 1941. lansirati nepro-

vjerljivu priču o N. N., iznevjerenom Jednaku spasite-lju kao poentu polugodišnjeg feljtona, ipak je neodrživo.²⁰

JE LI NA GLINSKIM STRATIŠTIMA 1941. BILO SPASA?

Čak i da je netko od brojnih ustaša, ali i drugih pripadnika Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske nekome htio pomoći da spasi život na bilo kojem od stratišta u srpnju i kolovoza 1941., to je na samom stratištu bilo nemoguće. Upravo Jednak, iz svjedočenja u svjedočenje, kazuje što se ponavljalo među ustašama kada su tijela ubijenih iznosili iz crkve, ubacivali i izbacivali iz kamiona te njima popunjavali unaprijed pripremljene jame:

Neko vrijeme iza toga jedan je ustaša iz vana viknuo ovima u crkvi da dobro pripaze dali je netko na životu jer će biti zlo po sve njih ako iko živ izađe. Da budu još sigurniji da su svi mrtvi išli su od lješa do lješa i zabadali su još po jedan puta svakome nož bilo u srce ili u leđa. (I.)

Neko vrijeme iza toga jedan je ustaša iz vana viknuo ovima u crkvi da dobro pripaze da li je neko na životu, jer će biti zlo po sve njih ako iko živ izađe. Da budu još sigurniji da su svi mrtvi išli su od lješa do lješa i zabadali su još po jedan puta svakome nož bilo u srce ili u leđa. (IV.)

Posve jasno čuje, kako kaže jedan ustaša:

– Pazi, možda se koji pritajio. Treba još sve kundakom po glavi. I kako ti udarci strašno zvuče. Udarac u meko i zvuk smrskanih kostiju. U to se javi onaj, što je klaio: „Ma ne budi lud, od mog noža nije ni jedan ostao živ.“ (VI.)

Neko je izvana povikao da dobro pripaze da ko ne ostane živ. „Biće zlo po nas sve ako ko živ izađe“ – reče. Išli su od leša do leša i zabadali nož svakome u prsa ili leđa. (IX.)

Drugim riječima, nitko od žrtava nije smio preživjeti. Kakva bi kazna mogla zahvatiti onog ustašu koji bi na stratištu pokušao spasiti život nekome od „nedoklanih“, bespredmetno je raspravljati. Ustaška je zakletva svakome bila kristalno jasna.²¹

Kada je već riječ o spašavanjima s ustaških stratišta u Glini 1941., ipak treba podsjetiti da se u tragediji glinskih građana srpske narodnosti 12./13. svibnja 1941.

spasio svega jedan, Nikica Samardžija (1908. – 1969.), dakle čovjek u 33. godini i odličnoj nogometaškoj kondiciji. Međutim, da bi preživio, morao je otići u Srbiju, što je nakon bijega sa stratišta bilo gotovo neizvedivo jer su ustaše znale da je preživio. Uspio je zato što su mu pomogli najbliži prijatelji hrvatske narodnosti.²² U masovnom zločinu u pravoslavnoj crkvi 29./30. srpnja 1941. privremeno su se spasila sedmorica, od kojih četvorica samo privremeno, ali je masovni zločin preživio samo jedan, Ljuban Jednak.²³ U sljedećem masovnom zločinu u glinskoj pravoslavnoj crkvi, „pokrsnom“, 4./5. kolovoza 1941., nije preživio nitko! Zločinci su uspješno položili „popravni ispit“.²⁴

O ODGOVORNOSTIMA ZA MASOVNE ZLOČINE – ZAŠTO NE I O OKUPATORSKIM VLASTIMA?!

Iako se vjerodostojnost i istinitost Jednakovih svjedočenja ne dovode u pitanje u knjizi Đure Aralice u knjizi *Ustaški pokolji Srba u glinskoj crkvi*, Aralice je u brojnim osobnim susretima, s punim obzirom prema Jednaku, razjašnjavao nejasnoće i proturječja u raznim pisanim svjedočenjima: „...ličnim objašnjenjima svojih zvanično datih pisanih izjava pomogao [je] da se preciznije utvrdi šta se događalo tim Srbima do tragičnog kraja.“²⁵ Dakle, poput Tomislava Vukovića, Đuro Aralice je isto tako provjeravao nedosljednosti Jednakovih svjedočenja od 1944. do 1997. Međutim, nasuprot Vukoviću, Aralicičina knjiga nastala je prije svega s ciljem da se što je moguće više dokumentirano provjere i dokažu zločini – u interpretacijskoj matrici „ustaše“ vs. „Srbi“, u skladu s normama političkog diskursa 1990-ih – počinjeni na područjima kotareva Glina i Vrginmost 1941. Uočljivo je mnoštvo citiranih usmeno iskazanih provjera navoda iz objavljenih izvora i literature. Budući da velika većina uvrštenih svjedoka i kazivača vjerovatno više nije živa te kako je svoje provjere radio dugih dvadesetak i više godina, ona je danas nezaobilazna.²⁶ Budući da je Aralice bio istraživač-amater, čitatelj treba biti svjestan problema metodološke naravi. Najveća je manjkavost ove knjige implicitna ili eksplicitna težnja k postkomunističkoj reviziji odnosa Narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske prema ustaškom „konačnom rješenju“ „srpskog pitanja u NDH“. Dočim su prema Vukoviću komunisti svjesno konstruirali jedan protuhrvatski mit, prema Aralici su – nasuprot tome – komunisti svjesno zamagljivali narav genocida prema

Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj itd. Zbog različitih razloga „krivi“ su i jednome i drugome. I u Vukovića i u Aralice iz različitih razloga ili uopće nema riječi o odgovornostima okupatorskih vlasti ili su one krajnje zamagljeno prikazane.

JEDNAKOVA SVJEDOČENJA: EGZEMPLARNI CASE-STUDIES

Dokument br. I. A. „ISKAZ Ljubana Jednaka iz Gređana k[ućni] br[oj] 70, zemljoradnika 27. god[ina] stara, po narodnosti Srbina, o POKOLJU IZVRŠENOM U PRAV[OSLAVNOJ] CRKVI U GLINI DANA 30. SRPNJA 1941.“ pred Kotarskim narodnim sudom u Glini, 1. svibnja 1944., najstarije je sačuvano Jednakovo svjedočenje o vlastitoj tragediji i masovnom zločinu koji je preživio. Autentičnost i istinitost višestruko su službeno zajamčene. Međutim, ponavljamo, nije riječ o Jednakovu vlastoručnom svjedočenju. Glinski „Iskaz“ nastao je kao „[p]reslušanje prema stenografskim bilješkama objavljen[im] dana 1. svibnja 1944. pred kotarskim narodnim sudom u Glini“²⁷. Oblik dokumenta nije pravno valjan jer u gornjem lijevom kutu nema uobičajenog memoranduma ustanove, glinskoga Kotarskog narodnog suda, kao ni brojeva urudžbenog zapisnika s nadnevkom. Dodani su na kraju dokumenta, ali bez vlastoručnih potpisa predsjednika Suda, Perina Meandžije, i sekretara Suda, dr. Aleksandra Goldštajna, te bez pečata Suda. U nastavku stoji „[d]a je ovaj prepis vjeran svome originalu tvrdi: Zemaljska Komisija za utvrđivanje ratnih zločina“, s vlastoručnim potpisom tajnika Zemaljske komisije dr. Ferde Čulinovića, nadnevkom prijepisa („1. XI. 1944.“) te okruglim pečatom na čijem unutrašnjem rubu stoji „Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske. Odjel pravosuđa“, a u sredini petokraka zvijezda.²⁸ Što se sve događalo s ovim dokumentom od 1. svibnja do 1. studenoga 1944., zasad nije moguće istražiti.

Neovisno o svemu navedenome, riječ je o najvažnijemu od brojnih Jednakovih svjedočenja jer je u vrijeme davanja ovog „Iskaza“ bilo prošlo manje od tri godine od tragedije koju je dotad jedini preživio. Njegovo je svjedočenje već tada bilo „kanonsko“ u suđenjima za ratne sločine u ratu koji je, *nota bene*, 1. svibnja 1944. bio daleko od kraja! Napominjemo da je susjedna Petrinja bila oslobođena tek 5. svibnja 1945. pa je sve do proljeća 1945. uvijek bila otvorena mogućnost obnove ustaške vlasti u Glini.

Druga strana njegovih svjedočenja bila je osobne naravi i u vezi sa spomenutim fenomenom limitiranog horizonta žrtve, o kojem je pisao i Primo Levi.²⁹ Jednak je kao svjedok daleko preživio Levija pa je i već citirani nastavak Levijeve ispovijesti tim umjesniji i opravdaniji: „Nasuprot tome, protok vremena uzrokuje dodatne, povijesno negativne posljedice. Većina svjedoka, i obrane i optužbe, već je preminula, a oni koji su ostali i pristaju svjedočiti (nadilazeći svoje grizodušje, odnosno svoje rane), raspolaže sve bljeđim i stiliziranijim sjećanjima koja su pritom često, bez njihovog znanja, uobličena pod utjecajem informacija dobivenih naknadno, iz tekstova ili tuđih ispovijesti.“³⁰

Vrlo je važno, a u nekim situacijama i presudno važno samoprovjeravanje svjedoka zločina i umijeće razumijevanja vlastite tragedije u gusto prepletenoj mreži tragedija drugih, prije svega onih koji nisu preživjeli infernalne pohode i labirintsko zapletanje masovnih ustaških stratišta u predjelima između Pokuplja i Pounja, od Zrinske gore do Plješevice od 24. srpnja do 8. kolovoza 1941.³¹ Jednakovi bjegovi bili su bježanja tek jednog od tisuća i tisuća muškaraca srpske narodnosti pred ustaškim lovom na ljude koncem srpnja i početkom kolovoza iste godine, u njegovu slučaju od Gređana do Gornjeg Selišta, od Gornjeg Selišta prema Balincu, od Balinca naumljeno prema Boviću, svugdje se „kuku i lelekom“ žena te ustašama za petama ili u zasjedama – svjedočanstvo su o praiskonskom ljudskom strahu za „goli život“. Njegov se strah pretvorio u rezignaciju kada je u Gornjem Selištu saznao da su ustaše odvele sve odrasle muškarce iz njegove obitelji, tako da mu je u Topuskom, gdje je najprije bio zatvoren, bilo svejedno gdje će završiti. Nikada ih kasnije više nije vidio, osim jednog rođaka koji se spasio.³²

Međutim, Jednakova ispovijest – koliko god djelovala veristički – imala je od početka ugrađen konstrukcijski element koji će od svjedočenja do svjedočenja i na koncu do valova negacionističkog revizionizma u najnovije vrijeme proizvoditi kontraefekte. Riječ je o točnim datumima u njegovim sjećanjima, što je bilo u izravnoj vezi s datumima kada su se masovni zločini, napose u pravoslavnoj crkvi u Glini, inače dogodili. Prva Jednakova rečenica glasi: „Bilo je to pred Ilinje 1941. Jednog jutra u ponedjeljak čulo se u mom selu da su došli ustaše i da hapse ljude.“ Godine 1941. sveti prorok Ilija slavio se u subotu, 2. kolovoza. Dakle, ponedjeljak uoči Ilinja bio je 28. srpnja (sveti mučenici Kirik i Julita), a tog su dana ustaše ušle u Gređane hapsiti ljude. Izbjegavši iz Gređa-

na, sklonio se kod bratića u Donjem Selištu, gdje je proveo noć 28./29. srpnja. Kada su se ustaše pojavile u Donjem Selištu, pobjegao je u Balinac: „U jednom [vjerojatno „jednom“ – *op. a.*] šajeru bio sam sakriven dva dana i dvije noći“, tj. 29./30. i 30./31. srpnja. Prema njegovoj vlastitoj interpretaciji, ustaše su ga uhvatile 31. srpnja, odvele u Topusko i istoga tog dana, u neodređeno vrijeme, zajedno s brojnim drugima odvele u željezničkim vagonima u Glinu te zatvorile u mjesnu pravoslavnu crkvu. Na stranu sve što se dogodilo u crkvi prije masovnog zločina i u masovnom zločinu, činjenica je da iz njegova vlastitog iskaza proistječe da je pokolj u crkvi u kojemu je i on bio jedna od žrtava bio 31. srpnja/1. kolovoza 1941. Međutim, problem je što već naslov njegova svjedočenja glasi: „ISKAZ Ljubana Jednaka iz Gređana k[ućni] br[oj] 70, zemljoradnika 27. god[ina] staroga, po narodnosti Srbina, o POKOLJU IZVRŠENOM U PRAV[OSLAVNOJ] CRKVI U GLINI DANA 30. SRPNJA 1941.“! Kako Jednak sâm nigdje ne kaže da se zločin zbio 30. srpnja, odgovornost za uvođenje tog datuma snose predsjednik Meandžija i sekretar Goldštajn, pa i svi nadređeni u Zemaljskoj i Državnoj komisiji koji su imali uvid u sva svjedočenja a da se ipak nisu zadržali na očitoj nepodudarnosti datumâ u raznim iskazima. Ne previđajući stanje u kojemu se 24-godišnji Jednak nalazio tih dana, istovremeno u brizi za raditeljski dom u Gornjem Selištu, ali i za vlastiti dom u Gređanima, psihološki je sasvim moguće da su se neki dani u njegovu sjećanju stopili s drugima. To za njega samog nije moralo imati nikakvo naročito značenje, ali je s vremenom dobilo krajnje neželjen smisao u suočavanju s iskustvom masovnog zločina na inovjernome mjestu obreda. Dakle, kada je riječ o Jednaku, masovni zločin zbio se u vrijeme Ilinja.³³ To je njemu kao običnom čovjeku, seljaku, bio kristalno jasan orijentir.

U najnovije vrijeme pronađena je u Državnom arhivu u Sisku Jednakova izjava dana svega jedan dan kasnije, 2. svibnja 1944., pred istim Kotarskim narodnim sudom i pred istim osobama!³⁴ Dočim prva ima 10 816 slovnih mjesta s razmacima, druga ih ima 16 670! Osjetno je opširnija, u pojedinostima detaljnija, a drugačije je i naslovljena: „LJUBAN JEDNAK IZ GREĐANA K[UĆNI] BR[OJ] 70, ZEMLJORADNIK, SRBIN, STAR 27. GODINA, KAŽE: (...)“³⁵ Početak je vremenski precizniji: „Bilo je to pred Ilinje (konac srpnja 1941. god[ine]), jednog jutra u ponedjeljak čulo se u mom selu, da su došli ustaše i da hapse ljude. Ja sam upravo vozio sijeno, dovezao dva voza, no kad sam pošao po

treći voz, čuo sam kukuk i lelek žena u selu. (...).“ Daljnje svoje kretanje, kao i zadržavanja iz mjesta u mjesto opisao je na isti način, ali se i pristizanje cijele velike skupine zatočenika u glinsku pravoslavnu crkvu zbilo u neodređeno vrijeme, sudeći prema rekonstrukciji Jednakove kronologije, 31. srpnja 1941., nakon čega je uslijedio masovni zločin iste te noći. Kada se usporede dijelovi svjedočenja koji se odnose na zločin u crkvi i u jamama, neovisno o svim razlikama u detaljima, oni su događajno mnogo jasnije strukturirani. To je i razumljivo jer je do transporta u crkvu on u stalnome razdirućem strahu, bježeći od onih od kojih očekuje sve najgore. Kada se našao u unutarcrkvenom infernu i, kasnije, u transportu za jame, za svoje vječno počivalište, sâm je više puta rekao da ga je držala nada da će preživjeti:

Ljuban zastane. Pogledao me i smeteno se nasmiješio:
– Nisam vjerovao, da čovjek može u tako kratkom roku preživjeti takve strahote. No meni se usjekla tada u mozak misao, uvjerenje, da neću poginuti. Možda me ta sigurnost i spasila... (VII.)

Vidim, trojica se sakrila iza oltara. Ja se sakrijem iza nekog ormarića. Tako tu ostasmo nezaklani. A zaklani su nabacivani jedan preko drugog. Gomila mrtvih tjelesa. Ja ti onda među mrtve. Osjetio sam odjednom strasnu potrebu da živim, da preživim, da sve to opišem, i osjetio (133) sam da ću preživjeti, strašno sam se osjećao, ali sam znao da ću preživjeti. (XI.)

Sljedeće službeno svjedočenje Ljubana Jednaka obavljeno je u Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača, u Zagrebu, 15. lipnja 1945., dakle jedva nešto više od mjesec dana nakon oslobođenja Grada, 8. svibnja. „Zapisnik“ je urudžbiran (br. 1767 od 15. lipnja 1945.), a izjavu je uzeo referent dr. Ivan Čepulić. Zapisničarka je bila Zlata Barić. Tom je prilikom na neobjašnjiv način vrijeme zločina pomaknuto za mjesec dana, s konca srpnja na konac kolovoza: „U mjesecu kolovozu 1941 počeli su ustaše po selima [h]apsiti ljude i okolo pucati, pa sam ja pobjegao najprije u Selište, a potom u Balin[a]c kraj Gline, gdje sam se sakrio u štagalj sa još petoricom. Jedna žena iz sela rekla nam je da ustaše odvađaju ljude. Tada smo otišli iz tog štaglja i vratili se u naše selo Gređane, računajući da su ustaše tu već prošli, ali mi je rekla žena da me traže ustaše pa sam se sakrio u bašči, te sam tek u noći izašao na cestu, gdje su me zatekli ustaše s upitom kuda idem i rekli da idem s

njima na saslušanje u Topusko, te me tamo odveli oko 1 sat u noći. To je bilo nekako oko 27. kolovoza.“ Previd je što se Jednaka tiče potpuno besmislen, a besmislen je i glede kronologije masovnih zločina na području kotareva Glina i Vrginmost jer koncem kolovoza zločina takvih razmjera više nije ni bilo sve do jeseni 1941. U to se vrijeme već rušila glinska pravoslavna crkva.³⁶ Izjava je inače bez ičijeg potpisa i pečata.

Uslijedilo je još jedno svjedočenje, ovaj put protiv optuženika, malodobnog Milana Vidakovića (Glina, 31. srpnja 1931.), kao sudionika zločina u crkvi. Jednak je svjedočio pred vojnim sudskim istražiteljem Vojnog suda IV. korpusne vojne oblasti Milošem Brkićem i zapisničarom Stevom Brkićem, u Petrinji, 8. kolovoza 1945. Jednak se pritom ograničio samo na ono što inkriminira Vidakovića, ali je zločin smjestio u kolovoz 1941., bez preciziranja datuma: „Meni je poznato 1941 godine u mjesecu augustu, kada sam ja još sa više ljudi bio uhapšen te dopremljen u Glinsku crkvu, da je tu bio Milan Vidaković pri samom klanju...“ Bio je to jedini slučaj u kojemu je Jednak bio pozvan svjedočiti protiv osobe koja je sudjelovala u masovnom zločinu u glinskoj pravoslavnoj crkvi!

Državno izdanje „Saopštenja“ br. 7–33 referira se u fragmentima na Jednakovu glinsku izjavu od 1. svibnja 1944., a u njegovim dijelovima uopće nema datuma kada je masovni zločin počinjen.³⁷ Međutim, kako se „Saopštenje“ br. 33 u cijelosti odnosi na zločine na području kotareva Glina i Vrginmost te posebno na zločine u crkvi, obično se previđa sljedeći odlomak: „U drugoj polovini jula meseca 1941 godine glinska crkva, koja je bila jedna velika i lepa građevina, služila je ustaškim zlikovcima kao jedno novo odeljenje zatvora. U pravoslavnu crkvu u Glini ustaše su dovodili sve one koje nisu mogli da smeste u prepune prostorije svojih zatvora. Tih dana ustaše su hvatale Srbe muškarce po srezovima Glina i Vrginmost. Tako je pohvatano na hiljade Srba iz opštine Vrgin Most i Čemernica, a isto tako, mada nešto manje, i iz opštine Bović i Topusko. Pohvatano je tada dosta Srba i iz Klasnića, u srezu Glina, i iz drugih sela toga sresa. Svi ovi pohvatani Srbi odvedeni su u Glinu. Neki od ovih vođeni su u zatvor, ali su neki vođeni neposredno u glinsku crkvu.“³⁸ Također se obično previđa da ovaj dokument izrijekom tvrdi da je većina ljudi s područja ovih dvaju kotara koji su izgubili život koncem srpnja i početkom kolovoza 1941. umorena na raznim stratištima, koja je dijelom identificirana, a tek dijelom u glinskoj pravoslavnoj crkvi: „Oni su jed-

nu veliku grupu Srba poklali u samoj glinskoj crkvi. (...) Pokolj Srba u glinskoj crkvi desio se u noći između 29 i 30 jula 1941 godine.³⁹ Pritom je ključni svjedok glede datuma Ante Šešerin, električar u Gradskoj munjari, inače prijeratni komunist.⁴⁰ U istom se dokumentu i Jednakovo svjedočenje vezuje za taj datum, iako on to doista nigdje nije rekao, tj. u njegovu bi slučaju, prema najranijim izjavama, to mogla biti noć 31. srpnja/1. kolovoza 1941. Međutim, Dragan Tarbuk, brat drugoga zakratko preživjelog Bože Tarbuka, posvjedočio je sljedeće: „Godine 1941., negdje u julu mjesecu, otišao je moj brat Božo u Vrginmost, da si dignu neku dozvolu za vršaći stroj, te su ga tamo uhvatile ustaše i odveli u Topusko, gdje je bio zatvoren u crkvi. Ja sam odmah kada sam to čuo poslao njegovu ženu Miljku u Topusko i ona je odnesla mojem bratu Boži jesti i vratila se natrag kući u Pernu. Sutradan također je otišla u Topusko i odnesla mu jesti, no međutim njega nije bilo više u Topuskom, već je bio odpremljen u Glinu u pravoslavnu crkvu. Poslije toga ja više nisam znao o njegovoj sudbini ništa do 1944. godine, ...“⁴¹ Budući da se i Jednak eksplicitno referira na Božu Tarbuka, povezujući svoju tragediju s njegovom u više svojih izjava, vjerojatnija je održivost datuma 30./31. srpnja. Uostalom, prema Jednaku, ustaški povjerenik za vršidbu u Donjem Selištu pozivao je Donjoselištane za kojima su ustaše tragale da se pouzda u njegovu zaštitu.

Glede drugoga masovnog zločina u glinskoj pravoslavnoj crkvi, koji je u vezi s „pokrstom“ mase ljudi, uglavnom s područja općina Čemernica i Vrginmost, početkom kolovoza 1941., „Saopštenje“ se izrijekom poziva na svjedočenja ljudi poput Dragana Bakića, seljaka iz Čemernice, koji je samo jedan od brojnih koji su od 1941. pa nadalje na raznim stranama izjavljivali što se sve događalo od 1. kolovoza u vezi s prijetećim ustaškim pozivima ljudima iz sela ovih općina da dođu u Vrginmost 3. kolovoza radi kolektivnog „pokrsta“. Dakle, ti ljudi nikako nisu mogli izgubiti život već 29./30. srpnja, ali jesu, kao što je to i bio slučaj, 4./5. kolovoza 1941., i to neki u glinskoj pravoslavnoj crkvi, a neki izvan nje, na nekom od stratišta. Upravo je nevjerovatno da je u „Saopštenju“ br. 33 napravljen takav previd.⁴²

Sljedeće Jednakovo svjedočenje bilo je na suđenju zagrebačkom nadbiskupu dr. Alojziju Stepincu.⁴³ Uopće ne ulazeći u meritum ovog procesa, bitno je reći da je Ljuban Jednak kao svjedok o masovnom zločinu u glinskoj pravoslavnoj crkvi vjerojatno i postao javno najpoznatiji upravo po tom svjedočenju. Međutim, njegova

Sl. 1. Ljuban Jednak, supruga Stana (rođ. Miljević) i kći Dušanka (ud. Zorić), rođena 1945. godine. (Privatna arhiva gđe Dušanke Zorić.)

pojava na tom suđenju bila je potpuni promašaj jer zločin o kojemu je riječ nije imao nikakve veze s „pokrstom“, niti je itko s tim zločinom u vezi ikada spominjao ime nadbiskupa Stepinca. Ustalom, početak je svjedočenja svojevrсна groteska:

Svjedok Ljuban Jednak

Predsjednik: Kako se zovete?

Svjedok: Zovem se Ljuban Jednak.

Predsjednik: Po narodnosti?

Svjedok: Srbin.

Predsjednik: Što Vam je poznato o prekrštenju Srba?

Svjedok: Ja sam bio u glinskoj crkvi kad su klali Srbe.

Predsjednik: Pričajte o tome.

(...)⁴⁴

Jedno mjesto u svjedočenju koje ima veze s „pokrstom“ jest sljedeće: „Za malo eto opet jednog ustaše. Pita on: ‘Tko od vas ima pokrštenicu?’ Javili su se Adam Korač [Korač – op. a.] i Pajo Vorkapić, i oni su pošli van.“ Zatočeni su Srbi već dugo bili zatvoreni u pravoslavnoj crkvi prije nego što ih se upitalo ima li među njima „po-

Sl. 2. Patrijarh Pavle uručio je Ljubanu Jednaku Orden Svetog Save u Glini četiri dana prije početka operacije „Oluja“. (www.novosti.rs /pristup 14.7.2022./)

krštenih“. Kada ih se uhapsilo, nitko ih to nije pitao. Kada ih se „ispitivalo“ u Topuskom, ni tada ih nitko nije pitao ima li među njima „pokrštenih“.

Time se otvara pitanje kome je to odjednom postalo važno i što je bio smisao njihova trenutačnog puštanja iz crkve. O tome se dosad uopće nije raspravljalo pa su moguće samo pretpostavke. Izvjesno je da je to mogao biti župnik Žužek koji je, saznajući što se dogodilo, pokušao učiniti ono što je mogao da se što više ljudi spasi. Međutim, nitko od ustaša ne bi poslušao župnika Žužeka. Neograničenu vlast u Glini imali su ustaški potpukovnik Tomislav Rolf i ustaški major Nikica Vidaković. Rolf je komunicirao s Poglavnikom. Dosta se zna o tome kako je župnik Žužek spasio Glinjanke, čiji su muževi bili pobijeni 12./13. svibnja 1941., a koje su u međuvremenu, ostavši u Glini, ako su mogle, konvertirale na rimokatoličanstvo. Potpukovnik Rolf je i njih htio pobiti, ali su im životi spašeni zahvaljujući pravovremenoj župnikovoj reakciji i molbi nadbiskupu Stepincu da se za njih zauzme. Nije li tom prilikom bilo riječi i o eventualnim „pokrštenima“ među zatvorenima u crkvi? Moguće je, ali za to nema nikakvih dokaza. Za ogromnu većinu „nepokrštenih“ tada se očito ništa nije moglo učiniti. Oni su morali nestati.

Međutim, ta je epizoda lokalnim ustaškim moćnicima vjerojatno dala ideju da bi se varkom-pozivom na „pokrst“ mogao skupiti mnogo veći broj muškaraca. U tome se uspjelo iznad svakog očekivanja pa je 4./5. kolovoza 1941. stradao nesrazmjerno veći broj ljudi koji su povjerovali ustašama da će biti spašeni ako prijeđu na rimokatoličku vjeroispovijest, a bili su najvećim dijelom s područja općina Vrginmost i Čemernica, uglavnom iz sela duž željezničke pruge Sisak – Caprag – Karlovac.⁴⁵

Međutim, Ljuban Jednak nije imao nikakve veze s ovom tragedijom. On se u to vrijeme borio za život, da prizdravi, skriven kod svojeg ujaka Pavla Lončara u Majskim Poljanama, nedaleko od mjesta gdje je mogao završiti poluživ, zakopan i prelišen krečom.

MOGUĆI ISTRAŽIVAČKI KORAK NAPRIJED – RAČUNALNA OBRADA U PREPLETANJU KVANTITATIVNIH I KVALITATIVNIH METODA

Dakle, historiografski danas nije sporno da su svjedočenja Ljubana Jednaka nezaobilazna u bilo kakvu kritičkom pristupu glinskim tragedijama iz 1941. Uopće nije sporno da ih je sve potrebno kritički provjeriti te tekstualno, intertekstualno i kontekstualno raščlaniti i reinterpretirati u konkretnohistorijskom smislu. Idealno je ishodište za takvu studiju računalna obrada svih svjedočenja. Napravio ju je profesor Damir Boras, rektor Sveučilišta u Zagrebu. Računalne konkordance sadržavaju gotovo četiri milijuna slovnih mjesta s razmacima, a korpus preko 180 000 slovnih mjesta s razmacima. Međutim, problemski i metodološki dosljedno izvedeno istraživanje iziskivalo bi studiju knjižnog oblika, što je u konkretnom slučaju prije svega vremenski neizvedivo, a i daleko prelazi granice uobičajenog zborničkog priloga. Stoga su se u ovom slučaju korpus, koji je nastao na temelju transkripta svih raspoloživih Jednakovih svjedočenja, i konkordance koristili u radu referentno kao najpouzdaniji orijentir u raspravi konkretnih istraživačkih pitanja, kao što je prethodno egzemplarno već i učinjeno. Nadamo se da će zainteresirani istraživači optimalno iskoristiti mogućnosti koje im se ovime nude.

ZAKLJUČAK

Ovaj članak zajedno s prilogima u privitku nastao je iz autorove želje da ukazujući na konkretnom primjeru individualnog iskustva tragedije masovnog zločina Ljubana Jednaka i njegovih svjedočenja o tim tragedijama te upozoravajući na etički i znanstveno nedopustive previde traumatskih aspekata njegovih svjedočenja i sjećanja, pridonese kulturi prevladavanja prošlosti (*Vergangenheitsbewältigung*) koja će omogućiti humaniziranje odnosa prema svemu onome što se neće moći zaboraviti, ali što bi se moralo razumijevati i objašnjavati na način koji će ljude činiti boljima, odgovornijima i slobodnijima.

PRILOZI

IZJAVE I SVJEDOČENJA LJUBANA JEDNAKA 1944. – 2005.

*Prikupili, transkribirali i kolacionirali:**Drago Roksandić**Ilija Ranić**Milorad Kondić*I. A.⁴⁶

1944. svibanj 1. Glina

Iskaz Ljubana Jednaka

ISKAZ LJUBANA JEDNAKA IZ GREĐANA K[UĆNI] BR[OJ] 70, ZEMLJORADNIKA 27. GOD[INA] STAROGA, PO NARODNOSTI SRBINA, O POKOLJU IZVRŠENOM U PRAV[OSLAVNOJ] CRKVI U GLINI DANA 30. SRPNJA 1941.

Bilo je to pred Ilinje 1941. Jednog jutra u ponedjeljak čulo se u mom selu da su došli ustaše i da hapse ljude. Ja sam uprav dovezao sjeno kad sam čuo kuku i lelek žena u selu. Pošao sam da vidim i čujem šta se desilo i zbilja kada sam došao bliže, čujem da su došli ustaše i da hvataju ljude. Kako su ustaše već bili blizu mene skočio sam iza jednog šajera gdje sam se sakrio, a kasnije pobjegao u moje rodno mjesto u Selište. Tamo mi je moj bratić kazao, da su došli ustaše i da hvataju ljude za koje govore da će poći na prisilan rad. Te sam noći spavao kod moga bratića, a pod jutro čuli se oštro pucanje: to su došli ustaše da hvataju i u Selištu ljude. Tamo se našao i komesar za dreš, koji je vikao ljudima neka pođu za njim, jer da će ih on spasiti. Ja sam radije pobjegao u Balinac, ali su upravo tamo stigli ustaše. U jednom šajeru bio sam sakriven dva dana i dvi noći. Međutim su došle žene i rekle mi da bježim, jer ustaše pale sve kuda dođu, pa će zapaliti i šajer. Tako sam pobjegao ponovno u Selište gdje sam čuo, da su ustaše već pokupili cijelu moju familiju. Došao sam kući gdje sam našao sve ispreturano i opljačkano. Pobjegao sam za Bo[v]ić. Međutim na križanju iznenada skoče preda me 4 ustaše napreviše u mene puške i rekavši mi: ti si Srbin iz Viduševca, mi tebe poznajemo i sad ćeš sa nama u Topusko. Imali su tamo kola te su me tako prevezli u Topusko i kada smo stigli pitali su me smijući se dali želim da idem u crkvu ili općinu. Ja sam odmah posumnjao šta će samnom biti i odgovorio im da mi je svejedno neka me vode kud hoće. Nije prošlo ni pola sata a pred općinu je stigao je-

dan kamion na kojem je bilo oko 60 Srba sve sami ljudi iz okolice. Ustaše su ih doveli u istu sobu gdje sam bio i ja zatvoren. Nekoliko časaka poslije toga došli su isti ustaše tražeći oružje, ali u stvari oni su tražili naše novce da ih oduzmu. Tamo se desio i neki Tucić koji je iza toga pregleda jednog po jednog odvodio u drugu sobu i tamo ih tako strahovito tukao, da smo mi u drugu sobu čuli kako od muke grebu noktima po stijenama. I mene su isto tako tukli i zlostavljali. Kada je ovo mučenje svršilo po strahovitom nevremenu i kiši koja je padala ka iz kabla, odvezli su nas do željezničke stanice i ukrkali u marvene vagone. U svaki ovakav vagon strpali su nas po 150-160 ljudi tako da smo ležali jedan na drugome. Pričinilo nam se da ćemo se svi ugušiti, pa smo lupali na vrata i vikali neka nam otvore da ćemo izginuti. Konačno jedan ustaša otvorio malo vrata i opsovao nam Boga srpskoga pr[ij]eteći da će nas sve pobiti. Na stanici smo čekali nekoliko sati zatvoreni u vagone i onda bili otpremljeni u Glinu. Sa stanice u Glini odveli su nas do pravoslavne crkve. Pred crkvom nas je dočekao veliki broj ustaša a desio se je tamo i Milan Vidaković mladić nekih 14 godina koji je počeo vikati iz svega glasa: „Done-site odmah ključ od crkve da te srpske mrcine zatvorimo“. Nekoliko časaka iza toga kako su nas u crkvi zatvorili došao je u crkvu neki Kreštalica bivši živoder u Glini i sa njime opć[inski] stražar Milenković Joso govoreći nam da trebaju naše podatke pa su nas po tome popisali. Jedan sat iza toga došao je u crkvu jedan domobran sa dvije zv[ij]ezde na ovratniku i rekao nam: „Vi ste Srbi već

godine 1919. bili svi osuđeni na smrt, ali kaznu nismo mogli izvršiti, pa ćete zato sada biti svi pobijeni“. Vi ste svi četnici i naši krvni neprijatelji. Iza toga došli su još neki ustaše i jedan od njih pitao je naglas koji je Pero Miljević, našto se između nas izdvojio jedan čovjek rekavši da je on to. Ovaj ga je ustaša pitao dali štogod znađe o četnicima, pa kada mu je Pero odgovorio da ne zna ništa priskočili su drugi ustaše stavili su ga pred zid u crkvi i sa jednim užetom tukli tako dugo, dok nije sav pocrnio. (2) Ovako izmrcvarenoga bacili su ga u jedan kut crkve gdje je ostao ležati bez sv[i]jesti. Pred večer došli su ustaše rekavši nam da ćemo svi ići na daleki put u Liku na rad pa tko želi da mu se kupi kruha neka preda novac. Tko je imao novaca predao je, te su si ustaše sve to zadržali.

Kad se već smračilo iznenada smo čuli pred crkvom kamion i u crkvu su ustaše ušli vičući: [„]Palite odmah sv[i]jeće da se bolje vidi.[“] Kad smo zapalili sv[i]jeće upitali su nas: „Dali vi ljudi vjerujete u našega Poglavnika i u našu NDH“. Mi smo svi odgovorili da vjerujemo. Nato su nam komadnovali: lezi, ustani, lezi, ustani i dok smo mi izvršavali ovu komandu oni su iz pušaka pucali po samoj crkvi koja je bila u polumraku. Zatim su nam izdali naređenje da se svi svučemo i da imamo ostati u košuljama i gaćama, dok smo sve svoje stvari morali baciti u ugao crkve.

Poslije toga smo svi morali leći na zemlju, a ustaše su po nama hodali i gazili nas. Po tome su nam naredili, da ustanemo i da se licem okrenemo prema zidu, a onda su oni pucali po crkvi ali namjerno nisu nikoga pogodili, jer su nas time plašili. Malo iza toga ponovno su uzeli preda se Peru Miljevića i pitali dali zna što četnicima. Kada je ovaj odgovorio da ne zna jedan ga je ustaša uhvatio i na očigled sviju nas zab[i]o mu nož u vrat potegavši ga prema dolje tako, da mu je rasporio c[i]jela prsa. Miljević se je srušio mrtav. Na ponovni poziv da se jave oni koji nešto o četnicima znadu, jer da će biti pušteni kući ako kažu sve što znadu javio se jedan čovjek i rekao da će reći sve. On je kazao da su četnici u blizini Topuskoga dizali u zrak bandere i dočekali jedan ustaški auto. Poslije toga ustaše su istome naredili da stavi glavu na jedan stol koji je u crkvi stajao, pa kada je glavu stavio na stol ustaša mu je zarezao u grkljan i naredio da pjeva. Međutim krv je iz njega šiknula nekoliko metara nadalje, pa kada nije moga pjevati udario ga je taj ustaša kundakom po glavi te mu se mozak izlio na stol.

Nakon toga počelo je klanje ljudi od reda kako smo stajali u crkvi. Uхватili su jednoga po jednoga, povalili

su ga na stol, jedan je ustaša kleknuo na prsa, a drugi je uzeo nož i pres[i]jecao grkljan. Nisu čekali da izkrvavi ili umre, već su ga polumrtvoga iznijeli iz crkve i bacili na kamion koji je pred crkvom stajao.

Kada su poklali skoro $\frac{3}{4}$ ljudi stali su da se odmore, a nakon toga uhvatili jednog starca pitajući ga: „Hoćeš li nam dati tvoju ženu, sestru i kćerku?“ On je odgovorio da hoće samo neka ga puste. Odma iza toga uzeli su goruću sv[i]jeću i stavili mu je ispod brkova pa su mu tako palili brkove i obrve, a kasnije i oči. U to je priskočio jedan ustaša i viknuo: „Majku mu srprsku šta čekaš, kolji!“, te su ga odmah i zaklali. Po tome su opet klali jednog po jednoga, a kada nas je ostalo još 5 ili 6 ponovno su ustaše iznosile mrtve. U jednom trenutku kada smo bili sami skočio sam među one koji su bili već poklani i legao među njih pritajivši se kao da sam mrtav. Kada su ustaše došli u crkvu opazili su da se jedan iz gomile zaklanih još miče pa mu je jedan ustaša cipelom razbio glavu poslije čega se isti umirio. Taj ustaša i mene je udario po glavi, ali ja se unatoč grozne boli nisam odao. Neko vrijeme iza toga jedan je ustaša iz vana viknuo ovima u crkvi da dobro pripaze dali je netko na životu jer će biti zlo po sve njih ako iko živ izađe. Da budu još sigurniji da su svi mrtvi išli su od lješa do lješa i zabadali su još po jedan puta svakome nož bilo u srce ili u leđa. Ja sam strpljivo čekao ovaj udarac, ali kada je ustaša probadao one kraj mene stao je na mene i probo onoga sa strane, mimoišavši me. Iza toga počeli su iznositi mrtve iz crkve opet na kamion. Hvatali su jednoga po jednoga za noge i bacili na kamion (2) kao da su bacali vreće. Kako je žrtava bilo mnogo to su ih bacali jednog na drugog i to po tri do četiri na hrpe. Mene su bacili na kamion u najgornji red, pa kako je ovaj bio prepun, to su naredili da se leševi prebace i na drugi kamion. Tako su me pgrabili za noge i bacili na drugi kamion, te sam udario glavom o neki željezni predmet da mi se još i danas pozna. U drugi kamion bacili su me tako da sam ustima došao do prerezanog grkljana jednog mrtvaca iz čijeg je vrata još tekla krv, ali se nisam smio maknuti da se ne odam, već sam čvrsto stisnuo usta da mi ne uđe krv. Kada su nas natovarili vozili su nas prema Jukincu, a ustaše su za to vr[i]jeme sjedili na lješinama i to dvojica kod nogu, a dvojica kod glave, tako da sam se skoro ugušio jer nisam imao dovoljno zraka. Kada su nas dovezli blizu jedne šumice čuo sam gdje su viknuli šoferu: Vozi bliže grabi. Kada su nas izbacali kod grabe bilo je tamo još mnogo ljudi, koji su čekali da budu pobijeni i pobacani u grabu. Tamo su silovali jednu ženu, te sam

čuo kada su ju pitali ko je da je odgovorila da je učiteljica iz Bo[v]ića. Zatim su nas počeli bacati u grabu pa su tako i mene pograbili za noge i bacili me u jedan ugao grab[e]. Na mene su bacili ovu učiteljicu, koju su poslije silovanja zaklali. Čuo sam kako je jedan ustaša rekao da treba pregledati učiteljicu da li ima prstenja jer bi se to dobro dalo prodati. Jedan je ustaša skočio u grabu i zbio je našao prsten koji je skinuo sa ruke.

U to je došao jedan kamion pun ljudi koje su jednoga po jednoga ubijali čekićima. Kako je lješina bilo toliko da je izgledalo da neće svi stati u grabu to su dvojica ustaša slagali lješine da bi što više stalo. U to se nekim prčinilo da neko diše u jami, pa su otvorili paljbu iz pušaka u grabu te sam i ja tako pogođen u nogu. Ipak ja nisam dao od sebe ni jednoga glasa i dalje sam se pritajio kao mrtav. Kada je ustaša došao do mene da me „složi“ u ćošak opazio je na meni dobru majicu pa ju je svukao sa mene iako je bila krvava. Ja sam za to vrijeme zadržava[o] dah kako nebi odao znakove života. Poslije toga se sve primirilo. Ustaše su se udaljili i u šumarku razgovorali. Ja sam se potajice izvukao iz grabe uvukao u kukuruz i kroz šikarje odvuкао se prilično daleko. Iz noge mi je curila krv jer sam bio ranjen. U zoru sam

došao do mjesta Kure[p]e i sakrio se u grm. Tu je naišao jedan čovjek koji me je prepoznao i odveo me svojoj kući. Kada sam se kod njega bio oko 2 sata prolomio na lelek među ženama da dolaze ustaše da skupe narod za klanje. Ja sam se odmah sklonio u sušu moga strica gdje sam živio sakriven 6 mjeseci ne izlazivši nikuda, a hranu su mi gore donosili... Još se jedan spasio iz grabe, ali je taj poslije nekoliko dana uhvaćen i ubijen. Tako sam ja jedni preživio grozni pokolj u pravoslavnoj crkvi.

Ljuban Jednak s. r.

Preslušanje prema stenografskim bilješkama objavljeno dana 1. svibnja 1944. pred kotarskim narodnim sudom u Glini.

KOTARSKI NARODNI SUD
GLINA 1. maja 1944.

Sekretar suda	M. P.	Pretsjednik suda:
Dr. Gol[d]štajn s. r.		Meandžija s. r.

Da je ovaj prepis vjeran svome originalu tvrdi: Zemaljska Komisija za utvrđivanje ratnih zločina
1. XI. 1944. Tajnik: Čulinović v. r.

I. B.⁴⁷

1944. svibanj 2. Glina
Iskaz Ljubana Jednaka

LJUBAN JEDNAK IZ GREĐANA K[UĆNI] BR[OJ] 70, ZEMLJORADNIK, SRBIN, STAR 27. GODINA, KAŽE:

Bilo je to pred Ilinje (konac srpnja 1941. god[ine]), jednog jutra u ponedjeljak čulo se u mom selu, da su došli ustaše i da hapse ljude. Ja sam upravo vozio sijeno, dovezao dva voza, no kad sam pošao po treći voz, čuo sam kukuk i lelek žena u selu. Pošao sam odmah da vidim i čujem šta se desilo. I zbilja, kad sam došao u blizinu, čujem da su došli ustaše i da hvataju ljude. Kako su ustaše bili već blizu mene, nisam imao drugog izlaza, nego skočim iza sam iza jednog šajera, gdje sam se sakrio, a kasnije sam pobjegao u moje rodno mjesto u Selište, gdje sam našao moga bratića i s njim razgovarao. No i on mi je kazao, da su došli ustaše i da hvataju ljude, za koje govore da će poći na prisilan rad. Te noći sam spavao kod moga bratića, ali pod jutro se je čulo oštro

pucanje: to su dolazili ustaše, da i u Selištu hvataju ljude. Našao se tamo i komesar za dreš, koji je vikao ljudima, neka idu za njim, jer da će se tamo spasiti. Ja sam mislio, to ipak neće valjati ostati u Selištu i ja pobjegnem u selo Balinac, ali taman što sam došao tamo, eto i tamo ustaša. Skočio sam odmah za jedan šajer i tamo sam bio sakrit dva dana i dvije noći. Međutim su došle žene i kazale neka bježim, jer će doći ustaše i zapaliti šajer, pošto oni sve pale kuda dođu. Skočim opet iz šajera i odem opet u Selište, ali i tamo su bile ustaše. Tamo sam čuo da su ustaše pokupili cijelu moju familiju. Zatim sam otišao pogledati kući, gdje sam našao sve ispreturano, prevrnu-to i opljačkano. Kako su u tom mjestu još uvijek bili ustaše, odlučio sam pobjeći u Bović. Međutim, kada

sam došao na samo križanje ceste, skoče pred mene 4 ustaše, napere na mene puške i pitaju kuda ću. Ja sam im kazao, da idem po svoje konje, našto su oni kazali: [„]Ti si Srbin iz Viduševca, mi tebe poznajemo i ti sada ideš s nama u Topusko.“[“] Imali su oni tamo i kola i mene strpaju u kola te voze za Topusko. Kada su tamo stigli, pitali su me, da li želim da idem u crkvu ili u općinu i kraj toga su se smijali i kazali, neka se ne bojim ništa, jer da idem u Liku na prisilni rad i da ću tamo kopati tunele. Ja sam odmah sumnjao što će sa mnom učiniti i kazao sam im, da mi je svejedno, neka me vode kuda hoće, jer da znadem, da će oni mene ubiti. Iza toga su me odveli u općinu i tamo zatvorili u jednu sobu. Nije prošlo ni pola sata, a pred općinu je stigao jedan kamion, na kojem je bilo natovareno oko 60 Srba, sve sami ljudi iz okolice. Ove ljude doveli su ustaše u istu sobu, gdje sam ja bio zatvoren. Nakon nekoliko minuta došli su ti isti ustaše i pregledavali nas, da li imamo kod sebe oružje, ali u stvari oni nisu tražili oružje, jer su dobro znali, da mi takvog kod sebe nemamo, nego su tražili ne bi li našli nešto novaca kod nas, da nam ga oduzmu. Tamo se našao neki **Tucić** ustaša, koji je iza tog pregleda odvodio nas jednog po jednog u drugu sobu i tamo strahovito tukao ljude da smo mi u drugu sobu čuli, kako od muke noktima grebu po stijenama. I mene us isto tako tukli i zlostavljali. Kada je ovo mučenje prestalo, naručili su kamion i sve nas strpali u isti. Iz općine pa do kamiona morali smo ići dva po dva i držati se za ruke. Upravo je izbilo strahovito nevrijeme i kiša je padala kao iz kabla. Tako su nas strpane u kamionu vozili do same željezničke stanice i tamo su nas ukrcavali u vagone za marvu. U svaki ovakav vagon strpali su nas oko 150 do 160 ljudi, tako da smo morali ležati jedan na drugome. Kako smo bili svi pokisli, to se je isparivalo iz naše odjeće, a i maleni prostor samoga vagona bio je tako zagušljiv pa smo lupali na vrata i vikali da nam otvore, jer da ćemo svi izginuti. Najprije nam nisu htjeli uopće otvoriti vrata, no zatim je došao jedan ustaša, koji je malko otvorio vrata i kazao: „Jebem vam boga srpskoga, ako nećete ušutiti, sve ću vas ovdje poklati.“[“] Iza toga nismo se usuđivali da vičemo, niti da zovemo da nam otvore vagon. Nas su utovarili u sumrak. Tako smo čekali nekoliko sati zatvoreni i ja sam čuo, kako viču ustaše iz vana, neka se taj vagon prikopča za vlak, koji ide za Liku. Međutim[,] kada su vlak prikopčali i kada je vlak krenuo, ja sam iz jedne pukotine na stijeni vidio da idemo u pravcu Gline i odmah mi je bilo jasno, da ćemo svi otići u Glinu. I zbilja pod samo jutro stigli smo u samu Glinu u kolodvor.

Tamo su nam otvorili vagon i pred istim su stajali ustaše koji su odmah počeli vikati, neka izlazimo iz vagona. Bilo je mnogo ustaša. Tu su nas opet poredali (1) dva po dva i vodili do same crkve u Glinu.

Kada smo tamo stigli, vrata od crkve bila su zatvorena, a toga časa naišao je tamo i mladi Milan Vidaković, mladić od niti 14 godina, koji je počeo vikati iz sveg grla: „Donesite odmah ključ od crkve, da možemo te mrcine srpske zatvoriti.“ Iza toga, kada je crkva bila otključana, nas su tamo sve zatvorili. Nekoliko časaka iza kako su nas zatvorili došli su ustaše i pitali nas, da li smo žedni, našto smo mi odgovorili da jesmo, pa su nam odmah iza toga donesli tri hampera vode, tako da se malo okrijepimo. Odmah u crkvu dođe iza toga neki Kreštalica, živoder u Glini i s njime općinski stražar Mileković Joso i kažu nam, neka se svi dignemo, da ćemo dati naše podatke, jer da idemo svi na rad u Liku. Nakon što su nas sve popisali i uzeli od nas točne podatke, otišli su. Jedan sat od prilike nakon toga dođe u crkvu jedan domobran, mislim da je imao na ovratniku dvije zvijezde i pitao, da li imade u crkvi neko, koji je prekršten. Javili su se odmah dvojica od nas i njih je pustio da odu, dok je nama ostalima kazao: „Vi Srbi ste već godine 1919 bili svi osuđeni na smrt, ali kaznu nismo mogli izvršiti, ali ćete zato biti svi ubijeni, vi ste svi četnici i naši krvni neprijatelji.“ Iza toga došli su još neki ustaše i jedan od njih pitao je na glas: „Imade li među vama neki Pero Miljević[?]“ [N] ašto se je taj javio i kaže[: „J]a sam taj[.“] Pitao ga je odmah taj ustaša: „Pero, kaži ti meni, da li ti znadeš što o četnicima?“ Nakon toga kaže Pero, da ne zna ništa. Nato su ga pograbili, metnuli pred zid crkve i sa jednim užetom kojeg su donesli sa sobom toga Peru su tako tukli, da je bio sav crn. Tako izmrcvarenog bacili su [ga] u jedan kut crkve, gdje je ostao ležati kao bez svijesti. Tako smo bili zatvoreni do predvečer sve dok nisu došli ustaše i kazali da ćemo ići svi na dosta dalek put u Liku na rad, pa ako netko želi da će nam kupiti kruha i neka dademo novac. Tko je imao još nešto novaca kod sebe, taj je dao, ali nije više vidio niti novca niti kruha, jer su ustaše taj novac za sebe zadržali. Kad se je već dobro smračilo, čuli smo, kako je pred crkvom stao kamion. [V]rata od crkve se otvoriše i jedan ustaša zavikne: „Odmah palite svijeće, da se bolje vidi.“ Kada su svijeće bile upaljene, pitaju oni nas, da na glas odgovorimo: „Da li vi ljudi vjerujete u Poglavnika i u našu N[e]zavisnu D[r]žavu H[r]vatsku?“ Mi smo svi odgovorili da vjerujemo. Nato su nam komandovali: [„L]ezi, ustani, lezi, ustani“ i dok smo mi po toj komandi radili, oni su iz puške na nas pucali u samoj

crkvi, ali kako je ipak bilo dosta mračno, nisu nikoga pogodili. Zatim su nam izdali naređenje, da se imademo svi svući i ostati u gaćama i košuljama, dočim smo naše kapute morali sve složiti na jednu hrpu u jedan ugao crkve. Iza toga su nam komandovali, da svi legnemo, onda su oni po nama hodali i gazili nas. Iza toga naredili su nam, da se svi ustanemo i da se okrenemo licem prema zidu, što smo mi i učinili, onda su oni opet pucali, ali namjerno nisu nikoga pogodili, samo su pucali kako bi nas bolje uplašili. Iza toga opet zovu Peru Miljevića i pitaju ga, da li on što zna o četnicima. On odgovara da ne zna. Nato jedan ustaša kaže: „E boga ti srpskoga, ti si pravi četnik.“ [U]hvati zatim nož i udari ga nožem u vrat i potegne ga t[o] j[est] tako, da mu je rasporio cijela prsa. Miljević se je srušio mrtav. Nakon toga se je javio jedan čovjek i kazao, da on nešto znade o četnicima, te da će sve reći, ako ga puste kući. Ispitali su ga i on je kazao, da su četnici u blizini Topuskoga dizali u zrak bandere, a i on sam da je jednom zgodom kod toga bio prisutan. Iza toga su ustaše tome istome naložili, da metne glavu na jedan stol, koji je u crkvi stajao, pa kad je taj glavu metnuo na stol, zarezao mu je jedan ustaša grkljan i kazao mu, neka sada pjeva. Kada taj nije mogao pjevati, uzeo je ustaša kundak, lupio ga je njime po glavi, tako, da se je mozak izlio na stol, koji je u crkvi stajao i dotični je bio mrtav. Iza toga su oko 15 ljudi izveli žive iz crkve i nekuda ih odveli, kamo, to mi nije poznato. Nakon toga počelo je klanje ljudi od reda, kako smo stajali u samoj crkvi. Čovjeka bi uhvatili dvojica ili trojica, povalili ga na stol, jedan mu je kleknuo na prsa, a drugi je uzeo nož i prerezao mu grkljan. Nisu niti čekali dok iskrvari, ili umre, već su ga onako polumrtvoga odnesli iz crkve i bacili na kamion, koji je tamo stajao već pripravljen. Kada su poklali skoro tri četvrtine ljudi, na isti način, malko su stajali, da se odmore, a nakon toga vikali su opet izvana: „Ajde braćo ovamo imade ih još za klanje.“ Dođu u crkvu i uhvate jednog starca kojeg su pitali: „Da li nam (2) hoćeš dati na silovanje ženu, sestru ili kćerku?“ On je odgovorio da hoće, ako ga puste na slobodu. Odmah iza toga uzeli su goruću svijeću i metnuli mu ispod brkova, pa su mu tako palili brkove i obrve, a kasnije i same oči. Nakon toga viknuo je jedan: „Majku mu srpsku, što čekaš, zakolji ga“ pa su tako odmah i učinili.

Nakon toga su odmah počeli klati ljude, a kada nas je ostalo 5 do 6 počeli su ustaše nositi mrtve iz crkve, a ja sam uhvatio tu priliku i skočio među one koji su već bili poklani i legao među njih, pa sam se pričinio kao da sam

i ja zaklan i mrtav. Odmah nakon toga došli su ustaše i slušali, da li je od onih netko, koji leže na podu još živ. Kada su čuli da jedan koji leži u mojoj blizini, diše, skočio mu je svom silom sa cipelama na glavu i dotični je zauvijek zašutio. Kako je taj ustaša hodao onako po ljudima, stao je i na mene i udario me sa cipelom po glavi, pa iako sam oćutio groznu bol ipak sam začutio i dao od sebe nisam niti jedan glas i pričinjao se mrtav. Nakon toga više jedan ustaša izvana: „Pazite, braćo, da nije tko još živ, jer znate, ako će ikoji živ iz ove crkve izaći, zlo će biti po vas sve.“ Nakon toga, da budu još sigurniji, da su svi mrtvi, uzeše noževe, te su išli od jednog do drugog mrtvaca i zaboli još jednom svakom nož bilo u srce bilo kuda drugdje, kako su ljudi već ležali po podu. Ja sam nekim pukim slučajem izmakao, jer su mene preskočili, kod ovog naknadnog klanja. Iza toga počeli su iznositi te mrtve ljude iz crkve na kamion, koji je stajao pred crkvom. Uхватili su jednostavno čovjeka za noge i bacili ga na kamion, kao da bi bacili vreću. Kako je žrtava bilo mnogo, to su bacali jednog na drugog i to tri po četiri na hrpu. Mene su bacili u kamion, na najgornji red. Kako je taj kamion već bio prepun, a kraj njega je stajao još jedan prazan, to su dali naređenje, da se prekrcaju mrtvaci po pola na jedan, a po pola da ostanu na drugom kamionu. Mene pograbiše opet za noge i bacije u drugi kamion, pa kako su me bacili, udario sam glavom o neki željezni predmet i razbila mi se glava, pa se to još i danas na mojoj glavi pozna. Kako su me bacili u taj drugi kamion, došao sam baš ustima do grkljana jednog mrtvaca iz čijeg vrata je tekla još krv. Nisam se smio maknuti, da ne pokažem da sam još živ, samo sam čvrsto stisnuo usta. Nakon toga pitaše ustaše jedan drugoga, da li je gotovo, a nakon što je jedan kazao da je gotovo, pošao je kamion prema Jukincu. Ustaše su se vozili s nama i sjedili na lješinama, pa su tako dvojica sjedili meni na nogama, a dvojica na glavi, tako da sam se skoro zagušio, jer nisam imao dovoljno zraka. Kada su došli u blizinu mjesta, gdje je bila iskopana graba za nas, viknuli su šoferu: „Vozi do grabe, ti već znadeš kako treba.“ Kada smo došli do grabe, tamo je već bilo mnogo ljudi još živih, koji su čekali da budu ubijeni i zajedno s nama pobacani u grabu. Bila je tamo među tim ljudima samo jedna žena, koju su pitali tko je ona, a kad su od nje čuli, da je učiteljica iz Bovića, silovali su je tamo na licu mjesta. Zatim su nas počeli bacati u grabu, pa su tako i mene pgrabili za noge pa su me tako bacili u jedan ćošak grabe. Odmah iza toga bacili su i tu silovanu i nakon toga zaklanu ženu u moju blizinu. Čuo sam, kako

je jedan ustaša rekao, da bi bilo dobro pregledati kod te žene, da li ima kakvog prstenja, jer da bi se isto dalo dobro prodati. Sašao je jedan u grabu, pregledavao lješinu i zbilja, našao je i prsten kojega je i uzeo. Nakon toga se je dovezao još jedan kamion pun ljudi, koje su počeli pred samom grabom ubijati, i to njih nijesu klali, već su imali u ruci čekiće sa kojima su ih ubijali. Kako je lješina bilo sve više i više, lako da su se bojali da sve lješine neće stati u grabu, naredili su dvojici ustaša, da siđu u grabu i da slažu lješine, kako bi ih što više stalo u tu grabu. Kako su mislili da čuju, kako još netko diše, otvorili su paljbu iz pušaka baš u onaj čošak u kojem sam ja ležao, i tako je sada i mene shvatilo jedno tane u nogu. Ipak ja nisam dao od sebe niti jednog glasa i pritajio se i dalje da sam mrtav. Kada je ustaša došao do mene i uhvatio me, da me složi u čošak, opazio je na meni još majcu, koja je doduše bila krvava, ali mi ju je ipak svukao i uzeo za sebe. Ipak niti jednim znakom nisam davao od sebe da sam živ, šta više, zadržao sam neko vrijeme i svoj dah. (3) Iza toga se je sve primirilo i ustaše su otišli malko dalje da razgovaraju. Kada sam tako ležao, dovuče se na jednom do mene jedan koji je u crkvi poput mene također legao među među već ubijene i pritajio se kao i ja. Ja sam mu odgovorio da sam živ, našto me on upita, što ćemo. Ja sam mu odgovorio da ćemo gledati da se neka-ko iz grabe izvučemo. Odmah zatim ja sam se izvukao potajice iz grabe i kako je bila u blizini kukuruza, a ustaše su bile od nas podaleko, to sam prošao kroz te kukuruze, pa zatim kroz šikarje, pa kada sam odmakao već prilično daleko a iz noge t[o] j[est] iz rane, koju sam dobio od metka curila mi je krv, ja sam svukao košulju, razderao ju i s njom povezao ranu t[o] j[est] nogu. Tako sam se već u praskozorje [dovukao] do pred mjesto Ku-repe u Majske Poljane.

Tako sam se sakrio u jedan grm i čekao sam da li će se od nekud pokazati koji čovjek, ali ljud nigdje nije bilo. Nakon nekog vremena naišao je ipak Stojan Rebrača, koji me je prepoznao, iako sam bio strašno krvav, pa sam njemu kazao, šta se sa mnom dogodilo. Molio sam ga da nikom ništa o meni ne kaže. Iza toga došao sam k njemu u kuću, gdje sam se oprao i malko odmorio. Međutim, kako sam bio kod njega jedno dva sata, na jednom čujem kako viču žene, da dolaze u selo ustaše i da će opet kupiti narod za klanje. Ja sam odmah skočio na jednu sušu, tamo sam se sakrio i u toj suši ostao ravno 6 mjeseci, gdje me je njegovao od rana moj ujak, koji mi je iz grada donosio ljekove, koji su mi bili potrebni. Suša u kojoj sam bio zakrit bila je vlasništvo Pavla Lončara. Na-

pominjem, da je za moje ozdravljenje trebalo punih 6 mjeseci i zacijelo to vrijeme nisam se usudio izaći iz ove šupe, tako da zapravo to cijelo vrijeme niti sunca nisam vidio. Toliko o meni samom.

Onaj drugi moj drug, koji je zajedno sa mnom pobjegao iz grabe, povukao se kako sam kasnije čuo do sela Šatornje i tamo bio neko vrijeme, međutim neko iz sela ga je izdao ustašama i oni dođoše i na licu mjesta ga ubiše.

U crkvi sa mnom bilo je oko 160 ljudi, a taj se događaj odigravao prije onoga, kada su bile pohvatane srpske žene i dovedene u crkvu, a koje su bile puštene na intervenciju župnika iz Gline.

Na koncu bih htio još napomenuti, da je zapravo klao samo jedan ustaša, te da je imao veliki bosanski nož sa kojim je klao, dočim su mu ostali ustaše, koji su bili zajedno s njime napola već mrtve ljude pritucali sa kundacima. Ovaj koljač imao je zasukane rukave, te je ljude klao na taj način, da ih je povalio na stol, zatim kleknuo na žrtvu i onda nožem prerezao vrat. Cijelo klanje svih tih 180 ljudi trajalo je od prilike jedan sat, ljudi se nisu opirali, kada su ih pograbili i pod nož stavljali. Smrtnih hropaca se je naravno čulo od svakoga, a kako to ljudi pričaju, čulo se je to i izvan same crkve.

Ime samog koljača nije mi poznato, ali kako sam kasnije čuo, da se neki Josip Mis[s]on, koji je u ono vrijeme bio član prijekog suda, a i još sada je član, hvalio pred ljudima, da je svojom rukom poklao 750 ljudi.

Kotarski narodni sud

Glina, 2. maja 1944 g.

Presjednik Suda:

Petar Meandžija v. r.

Da je prijepis vjeran originalu, tvrdi

Javno tužništvo okr[uga] Banija

U Sisku, dne 10. maja 1948.

Ljuban Jednak s. r.

Preslušanje prema stenografskim bilješkama objavljeno dana 1. svibnja 1944. pred kotarskim narodnim sudom u Glini.

KOTARSKI NARODNI SUD

GLINA 1. maja 1944.

Sekretar suda
Dr. Gol[d]štajn s. r.

M. P.

Pretsjednik suda:
Meandžija s. r.

Da je ovaj prepis vjeran svome originalu tvrdi: Zemaljska Komisija za utvrđivanje ratnih zločina
1. XI. 1944. Tajnik: Čulinović v. r.

II.

1945. lipanj 15. Zagreb

Iskaz Ljubana Jednaka pred

Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

FEDERALNA DRŽAVA HRVATSKA

ZEMALJSKA KOMISIJA

Za utvrđivanje zločina okupatora

i njihovih pomagača

ZAGREB

Br. 1767 – 15 Juni 1945.

304 960

Arhiv Jugoslavije Beograd

Z A P I S N I K

sastavljen pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača u Zagrebu

Referent: Dr Čepulić Ivan

Zapisničar: Barić Zlata

Pristupa drug Ljuban J e d n a k, pravoslavni, Srbin, rodom te prebivalištem u Gređani, opć[ina] Topusko, sin Vasilija i Mare r[odene] Lončar, rođen 1916, zemljoradnik, sada obavještajac kod OZNE.

Isti iskazuje:

U mjesecu kolovozu 1941 počeli su ustaše po selima [h]apsiti ljude i okolo pucati, pa sam ja pobjegao najprije u Selište, a potom u Balin[a]c kraj Gline, gdje sam se sakrio u štagalj sa još petoricom. Jedna žena iz sela rekla nam je da ustaše odvađaju ljude. Tada smo otišli iz tog štaglja i vratili se u naše selo Gređane, računajući da su ustaše tu već prošli, ali mi je rekla žena da me traže ustaše pa sam se sakrio u bašči, te sam tek u noći izašao na cestu, gdje su me zatekli ustaše s upitom kuda idem i rekli da idem s njima na saslušanje u Topusko, te me tamo odveli oko 1 sat u noći. To je bilo nekako oko 27. kolovoza. Dovedi su me samoga mene u općinsku sobu. Došao je kamion za kratko vrijeme i doveo oko 40 ljudi iz Starog Sela, Katinovca, Poljana i Ponikvara. Ustaše su rekli „Postrojite se, da pregledamo imate li oružja“. „Vi ste četnici“. A zatim su nas odvodili po dvojicu u drugu sobu, i tamo nas kundacima isprebijali, a na to opet odredili da se postrojimo po dvojica i tako smo ulazili u kamion, to je bilo [o]ko 10 sati noću. Dovedli su nas do stanice Topusko i strpali u jedan vagon, gdje smo ostali do jutra, a onda je taj vagon s još jednim vagonom pu-

nim ljudstva otišao za Glinu. Tu smo se iskricali iz vagona nas oko 150 u pratnji kakvih 200 ustaša. Dovedi su nas do crkve i tu je rekao Deželić Mika, Lončar iz Gline, r[imo]k[a]t[olik], Hrvat, oko 40 god[ina] star, obučen u civilu s puškom „Treba ljude zaključati u crkvu“. Sin Nikice Vidakovića iz Gline, star oko 14 godina dodao je „Slušaj Deželić, [h]ajde po ključ pa da se zaključaju“, te je na to Deželić od nekuda donio ključ, otvorio crkvu, te prije nego što su crkvu zaključali rekao je jedan ustaša: „Slušajte ljudi, dobiti ćete vode i hrane, posjedajte u crkvu“, i to na to zaključavši crkv[ena] vrata otišli. Za jedan sat su opet došli i don[i]jeli nam 3 kante vode i lončić, neka si pijemo. To je bilo oko 8 sati ujutro. Oko 10 sati ujutro došao je Kreštalica Stevo, seljak oko 35 god[ina] star iz sela Jukinec i neki Mileković iz Jukinca, seljak, star oko 40 god[ina], te su rekli „Dignite se, da Vam se upišu imena i prezimena, idete u Liku na prisiljan rad“. Uzimali su imena (1r) na papir zabilježili i potom zaključav nas opet u crkvu, otišli. Oko jedan sat o podne došao je izgleda mi oficir hrvats[ke] vojske, poručnik, mlađi, nakon što je otključao crkvena vrata i pita nas „Tko je od Vas prekršćen“ na to se javio bilježnik Pajo Vorkapić iz Topuskog i Adam Korač iz Čemernice kraj Topuskoga, te su njih dvojic[a] puštena. Taj isti rekao nam je „Vi ostali ste četnici. 1918 ste presuđeni na smrt, danas se presuđuje“. Zaključao je vrata i otišao. Oko 4 popodne došao je neki ustaša i zapitao „Tko je Pero Miljević iz Gređana[“], a kad se je isti javio, rekao mu je taj ustaša „Znaš Ti kad si 1935 na izborima tuko Hrvate“, što je ovaj porekao, a ustaša ga je počeo sa još jednim drugim tući. Opet su obojica otišli, zaključali crkv[ena] vrata, kad li se u suton čuo neki kamion. Odključao je netko vrata i doviknuo: „Palite svijeće,“ na što su ljudi zapalili crkv[ene] svijeće. Upitali su nas „Vjerujete li u poglavnika N.D.H.[?“] na što smo rekli „Vjerujemo“. Zapov[i]jedio je da viknemo „Živjela N.D.H. [!“] što smo učinili. Na to su viknuli „lezite[!“], i počeli strojnica s crkv[enih] vrata iznad nas pucati, pa onda prestali i naložili nam da legnemo, te da se dignemo, i tako opetovano da nas što više zamore. Odredili su na to da izujemo cipele i pobacamo kapute, što smo i opet učinili. Na to je netko zvao neka se javi Pero Miljević, koji se

javio i pitali su ga „Jeli on zna šta o četnicima“, a on je odgovorio da samo toliko zna da ih je bilježnik u Glini imao upisane, al da on, Miljević, da nije četnik. Tada ga je jedan ustaša nožem rasporio od vrata prema dolje, tako snažno, da je odmah pao mrtav na zemlju. 15toricu su tada odredili na stranu i ovi su smješteni u neki kamion, koji je meni nepoznato otišao. Tada je oko 10 ustaša počelo po crkvi s noževima klati kud je koji stigao, dok je drugih kojih četvorica ove mrtve lupalo s kundacima po glavama, da bi ih smrvili, kako bi bili sigurni da su mrtvi / ako se je koji možda micao i davao znakove života / i nosili ih tako mrtve na 2 kamiona koji su bili pred crkvom./ Ta 2 kamiona su otišla a za kratko vrijeme su se ta dva kamiona opet vratila. Klanje se je nastavilo te nakon što je poklano već oko 150 ljudi ostalo je nas oko 10, još netaknutih. Ja sam iskoristivši sumrak i metež preskočio među zaklane, praveći se mrtav a zamnom još jedan čovjek, dok su trojica sakrili se u oltarske pultove. Onih 5 do 6 što se nije znalo na ovaj način snaći, zaklali su. Međutim onog jednog živog što je zamnom skoćio među zaklane, prim[i]jetili su, te ga dignuli, metnuli mu pod nos svijeću, palili mu brkove i obrve, udarali ga kundakom, na to je jedan ustaša „neka brže svrše s njim“ i stavili su mu glavu na stol, prerezali mu grkljan i isti je bačen među zaklane. Tada su počeli one koji su bili već kao zaklani ponovno probadati, da ne bi možda koji ostao živ ali slučajno kad su došli do mene, nisu me probili, zatim hodali po na-(2r)-ma nogama da prim[i]jete nije li još možda koji ostao živ, pa da će odajući glas, odati se. Na to je došao pred crkvu, kako sam čuo, opet kamion. Moglo je biti oko pola noći. Među zaklanima koje su nosili držeći jedan za noge, a drugi za ruke bacili su u kamion i mene, te sam bio u trećem redu mrtvih, no njima se je učinilo da je previše ljudi u kamionu, u kojem sam bio ja, pa su me skinuli i bacili u drugi kamion. Srećom sam ja bio na vrhu kad su nas bacili u drugi kamion, jer bi me inače ostali mrtvacu zadušili. Preko njihovih prsiju prebačena su 3–4 čovjeka, ali sam ipak mogao slobodno disati. Čuo sam kako je jedan ustaša drugom kazao „Pazi da nije tko živ ostao u crkvi“, a ovaj ga je uvjerio da je sve pregledao i da nema nikog, a čuo sam

naknadno da su ona trojica, što su se sakrila u oltar od pulta pobjegla poslije na zvonik, ali su ih pronašli i ubili.

Na to su 2 kamiona krenula izvan Gline, a na kamionu u kome sam ja bio, na mrtvim ljudima sjedili su 2 ili 3 ustaše. Kad smo stigli 4 do 5 k[i]l[o]m[etara] od Gline u selo Marin brod, pobacali su nas ustaše u jamu, oko 5 m[etara] na 11 met[ara] dubine 3 m[etara] na ostale mrtvace, koje su neposredno prije nas kamionima iz crkve odvezli i tamo pobacali. Odmah nakon što su mene k ostalima pobacali doveli su jednu živu žensku i pitali je tko je, i kad je ona rekla da je učiteljica iz sela Bovića, ubili su je puškom i bacili u jamu, skinuvši joj mrtvoj prstenje s ruku. Iza kratkog vremena opet je stigao kamion s c[ir]ca 40 živih ljudi, kojima su ruke bile vezane za noge, istovarili ih iz kamiona, tukli su ih čekićima i sjekirama i tako dotukli i pobacali u jamu. Na to je neki nepoznati glas rekao: „Previše je natrpano, treba da malo zgazimo / mislio je one u jamu pobacane / da što više stane mrtvacu[“], pa tako je došao dotični koji je gazio do mene i po meni gazio. Prim[i]jetio je da se 1 čovjek nešto miče i opalio na njega 2 do 3 puta, te je jedan hitac mene pogodio, ali samo u meso u nogu. Ja nisam odavao glasa i pritajio sam se, pa je došao taj što je gazio misleći da sam mrtav, a vidjevši na meni sviter, skinuo, i još dodade „dobro su zgaženi“.

I opet je došao jedan kamion, te su i opet kao i prije vezane ljude čekićem i sjekirama ubijali, a ljude pobacali u jamu. Na nekih 5 do 6 koraka od jame bili su ustaše i osvjetljavali si u mrkloj noći lampašima. K meni je dopuzao u jamu jedan čovjek i pitao me tiho „Jesi ti živ“, ali sam ispočetka šutio, nego je po drugi put opet pitao me, javio sam mu se, i tada smo si rekli da ćemo skočiti iz jame svaki na jedan ćošak, na što smo to vrlo hitro učinili i svaki pobjegli na svoju stranu, što nije nitko od onih u okolini prim[i]jetio, jer su držali nekakve govore. Ja sam se sklonio u nekakvu živicu i tu čeka do jutra, kada sam naišao na Stojana Rebraču, isto sakritog i taj mi je kazao su u blizini selo Majske Poljane, gdje je sa kućom moj ujak Lončar Pajo, i kod njega sam se skrivao 6 mjeseci i tako ostao na životu.

III.⁴⁸

1945. kolovoz 19. Petrinja.

Iskaz Ljubana Jednaka

Vojno-sudskom istražitelju Vijeća kod Banijske komande Ud[...] područja

Slučaj Milan Vidaković (sin Nikole i Ivke, rođ. Muretić), Glina, 31. VII. 1931. / Sudski broj 487/45.

Povjerenstvo OZN-e Petrinja, 6. VII. 1945.; Vojni sud IV. vojne oblasti II. Jugoslavenske armije. Vijeće kod Komande banijskog područja, Petrinja, 14. VII. 1945.; Vojno sudski istražitelj. Vijeće kod Komande banijskog područja, Petrinja, 7. VIII. 1945.; Vojno sudski istražitelj. Vijeće kod Komande banijskog područja, Petrinja, 8. VIII. 1945.; Vojni sud IV. vojne oblasti II. Jugoslavenske armije. Vijeće kod Komande banijskog područja, Petrinja, 19. VIII. 1945.; Komanda Bihačkog vojnog područja II. Jugoslavenske armije /V. S. Broj 620/ 31. X. 1945. – veza 487/45.

Vojno sudski istražitelj

Vijeće kod Banijske komande Ud[...] područja

Sud broj 487/1945.

ZAPISNIK

O saslušanju svjedoka.

Jednak Ljuban iz Gređana radi svjedočanstva protiv Vidakovića Milana sastavljen po Vojnom sudskom istražitelju Vojnoga suda IV. Korpusne vojne oblasti – Vijeće kod Banijske komande Ud[...] područja.

Od strane suda prisutni su Brkić Miloš, vojno sudski istražitelj, zapisničar Brkić Stevo.

Pošto je svjedok upozoren da govori istinu te upitan o ličnim podacima

izjavljuje:

Zovem se Jednak Ljuban, sin Vasilija i Marije rođ. Lončar, rođen sam 2 rujna 1916 godine, oženjen, otac

jednog djeteta, po zanimanju zemljoradnik, posjedujem jednu kuću i 25 rali zemlje. Kažnjavan do sada nisam bio. Jugoslavensku vojsku sam služio 18 mjeseci u Šibeniku. Pismen sam.

Upitan što mu je poznato o Vidaković Milanu.

Meni je poznato 1941 godine u mjesecu augustu, kada sam ja još sa više ljudi bio uhapšen te dopremljen u Glinsku crkvu, da je tu bio Milan Vidaković pri samom klanju kada sa[m] ja sakrio se među mrtve ljude koji su već bili dotle poklati, vidio sam Vidaković Milana gdje ide kroz crkvu te govori „daj, koji je živ, majku mu jebem srpsku, koji je star 20 godina da ga zakoljem“. Kada je došao do mene, mene je gurnuo sa nogom u leđa te me zapita koliko sam ja star, a ja sam mu na to rekao da imam 35 godina. On mi je odgovorio da ležim dalje. Ja sam lično vidio kada je isti Vidaković išao po crkvi te sa kundakom priticao ljude u glavu. Isto sam vidio da je bio u ustaškoj uniformi. Napominjem i to kada smo mi, nas oko 200 ljudi, doveženi na stanicu u Glini da nas je isti Mali skupa sa Deželićem ustašom dove[o] do crkve te je Mali rekao Deželiću da ide po ključ te da zatvori ove srpske mrcine našto su oni zaključali nas i otišli te nisu došli dok nije počela uveče koljačina.

Više nemam šta da rečem. Iskaz mi je pročitao. Sve su moje riječi tačno zabilježene na koje se mogu zakleti, što jamčim mojim potpisom.

Istražitelj:
Miloš Brkić, v. r.

D o v r š e n o

Svjedok:
Ljuban Jednak v. r.

Zapisničar:
Stevo Brkić, v. r.

IV.⁴⁹

1945. ožujak 2. Beograd

Iskaz Ljubana Jednaka prema „Saopštenju br. 33“

ISKAZ

Ljubana Jednaka iz Gređana k[ućni] br[oj] 70,
zemljoradnika

27. god[ina] staroga, po narodnosti Srbina, o
POKOLJU IZVRŠENOM U PRAV[OSLAVNOJ]
CRKVI U GLINI
DANA 30. SRPNJA 1941.

Preslušanje prema stenografskim bilješkama objavljeno
dana 1. svibnja 1944. pred kotarskim narodnim sudom
u Glini.

KOTARSKI NARODNI SUD
GLINA 1. maja 1944.

Sekretar suda: M. P. Pretsjednik suda:
Dr. Gol[d]štajn s. r. Meandžija s. r.

Da je ovaj prepis vjeran svome originalu tvrdi: Zemaljska
Komisija za utvrđivanje ratnih zločina
1. XI. 1944. Tajnik: Čulinović v. r.

Kako je bilo u samoj crkvi za vreme klanja, među samim
žrtvama Srbima, vidi se iz sledeće izjave Ljubana
Jednaka, zemljoradnika, Srbina iz Gređana, jedinog od
Srba koji je uspeo da se spasi pokolja: (383)

Sa stanice u Glini odveli su nas do pravoslavne crkve. Pred crkvom nas je dočekaao veliki broj ustaša a desio se je tamo i Milan Vidaković, mlađi od nekih 14 godina, koji je počeo vikati iz svega glasa: „Donesite odmah ključ od crkve da te srpske mrcine zatvorimo“. Nekoliko časaka iza toga, kako su nas u crkvu zatvorili došao je u crkvu neki KREŠTALICA bivši živoder u Glini i sa njime opć[inski] stražar MILENKOVIĆ JOSO, govoreći nam da trebaju naše podatke, pa su nas po tome popisali. Jedan sat iza toga došao je u crkvu jedan domobranac sa dvije zv[i]jezde na ovratniku i rekao nam: „Vi ste Srbi već godine 1919 bili svi osuđeni na smrt, ali kaznu nismo mogli izvršiti, pa ćete zato sada biti svi pobijeni“. Iza toga došli su još neki ustaše i jedan od njih pitao je na glas koji je Pero Miljević, našto se između nas izdvo-

jio jedan čovjek, rekavši da je on to. Ovaj ga je ustaša pitao da li štogod znade o šumnjacima, pa kada mu je Pero odgovorio da ne zna ništa, priskočili su drugi ustaše, stavili su ga pred zid u crkvi i sa jednim užetom tukli tako dugo, dok nije sav pocrnio. Ovako izmrcvarenog bacili su ga u jedan kut crkve, gdje je ostao ležati bez sv[i]jesti. Pred večer došle su ustaše rekavši nam da ćemo svi ići na daleki put u Liku na rad, a tko želi da mu se kupi kruha neka preda novac. Tko je imao novaca predao je, te su si ustaše sve to zadržale. (383)

Posle je došao pokolj. Evo kako Jednak opisuje (383) sam pokolj: (384)

Kad se već smrčilo iznenada smo čuli pred crkvom kamion i u crkvu su ustaše ušle vičući: [„]Palite odmah svijeće da se bolje vidi[“]. Kad smo zapalili svijeće upitali su nas: „Da li vi ljudi vjerujete u našega Poglavnika i u našu Nezavisnu Državu Hrvatsku“. Mi smo svi odgovorili da vjerujemo. Nato su nam komandovali: lezi, ustani, lezi, ustani i dok smo mi izvršavali ovu komandu oni su iz pušaka pucali po samoj crkvi koja je bila u polumraku. Zatim su nam izdali naređenje da se svi svučemo i da imamo ostati u košuljama i gaćama, dok smo sve svoje stvari morali baciti u ugao crkve.

Poslije toga smo svi morali leći na zemlju, a ustaše su po nama hodali i gazile nas. Po tome su nam naredili, da ustanemo i da se licem okrenemo prema zidu, a onda su oni pucali po crkvi, ali namjerno nisu nikoga pogodili, jer su nas time plašili. Malo iza toga ponovno su uzeli preda se Peru Miljevića i pitali dali zna što o šumnjacima. Kada je ovaj odgovorio da ne zna, jedan ga je ustaša uhvatio i na očigled sviju nas zab[i]o mu nož u vrat potegavši ga prema dolje tako, da mu je rasporio c[i]jela prsa. Miljević se je srušio mrtav. Na ponovni poziv da se jave oni koji nešto o šumnjacima znadu, jer da će biti pušteni kući ako kažu sve što znadu, javio se jedan čovjek i rekao da će reći sve. On je kazao da su šumnjaci u blizini Topuskoga dizali u zrak bandere i dočekali jedan ustaški auto. Poslije toga ustaše su istome naredili da stavi glavu na jedan sto koji je u crkvi stajao, pa kada je glavu stavio na sto ustaša mu je zarezao u grkljan i nare-

dio da pjeva. Međutim, krv je iz njega šiknula nekoliko metara nadaleko, pa, kada nije moga pjevati, udario ga je taj ustaša kundakom po glavi te mu se mozak izlio na stol. Nakon toga počelo je klanje ljudi od reda, kako smo stajali u crkvi. Uхватili su jednoga po jednoga, povalili su ga na stol, jedan je ustaša kleknuo na prsa, a drugi je uzeo nož i pres[i]jecao grkljan. Nisu čekali da izkrvavi ili umre, već su ga polumrtvoga iznijeli iz crkve i bacili na kamion koji je pred crkvom stajao. Kada su poklali skoro tri četvrtine ljudi stali su da se odmore, a nakon toga uhvatili jednog starca pitajući ga: „Hoćeš li nam dati tvoju ženu, sestru i kćerku?” On je odgovorio da hoće samo neka ga puste. Odma iza toga uzeli su goruću sv[i]ljeću i stavili mu je ispod brkova pa su mu tako palili brkove i obrve, a kasnije i oči. U to je priskočio jedan ustaša i viknuo: „Majku mu srpsku, šta (384) čekaš, kolji!“, te su ga odmah i zaklali. Po tome su opet klali jednoga po jednoga, a kada nas je ostalo još pet ili šest ponovno su ustaše iznosile mrtve. „U jednom trenutku, veli dalje Ljuban Jednak u svom saslušanju, kada smo bili sami, skočio sam među one koji su bili već poklani i legao među njih pritajivši se kao da sam mrtav. Kada su ustaše došle u crkvu opazili su da se jedan iz gomile zaklanih još micao pa mu je jedan ustaša cipelom razbio glavu, poslije čega se isti umirio. Taj ustaša i mene je udario po glavi, ali ja se unatoč grozne boli nisam odao. Neko vrijeme iza toga jedan je ustaša iz vana viknuo ovima u crkvi da dobro pripaze da li je neko na životu, jer će biti zlo po sve njih ako iko živ izađe. Da budu još sigurniji da su svi mrtvi išli su od lješa do lješa i zabadali su još po jedan puta svakome nož bilo u srce ili u leđa. Ja sam strpljivo čekao ovaj udarac, ali kada je ustaša probadao one kraj mene stao je na mene i probo onoga sa strane, mimoišavši me. Iza toga počeli su iznositi mrtve iz crkve opet na kamion. Hvatili su jednoga po jednoga za noge i bacali na kamion kao da bi bacali vreće. Kako je žrtava bilo mnogo, to su ih bacali jednog na drugog i to po tri do četiri na hrpe. Mene su bacili na kamion na najgornji red, pa kako je ovaj bio prepun, to su naredili da se leševi prebace i na drugi kamion. Tako su me pograbili za noge i bacili na drugi kamion, te sam udario glavom o neki željezni predmet da mi se još i danas po-

zna. U drugi kamion bacili su me tako da sam ustima došao do prerezanog grkljana jednog mrtvaca iz čijeg je vrata još tekla krv, ali se nisam smio maknuti da se ne odam, već sam čvrsto stisnuo usta da mi ne uđe krv. Kada su nas natovarili vozili su nas prema Jukincu, a ustaše su za to vrijeme sjedili na lješinama i to dvojica kod nogu, a dvojica kod glave, tako da sam se skoro ugušio jer nisam imao dovoljno zraka. Kada su nas dovezli blizu jedne šumice čuo sam gdje su viknuli šoferu: Vozi bliže grabi. Kada su nas izbacali kod grabe bilo je tamo još mnogo ljudi, koji su čekali da budu pobijeni i pobacani u grabu. Tamo su silovali jednu ženu, te sam čuo kada su ju pitali ko je, da je odgovorila da je učiteljica iz Bovića. Zatim su nas počeli bacati u grabu pa su tako i mene pograbili za noge i bacili me u jedan ugao grabe. Na mene su bacili ovu učiteljicu, koju su poslije silovanja zaklali. Čuo sam kako je jedan ustaša rekao da treba pregledati učiteljicu (385) da li ima prstenja jer bi se to dobro dalo prodati. Jedan je ustaša skočio u grabu i zbilja je našao prsten koji je skinuo sa ruke. U to je došao jedan kamion pun ljudi koje su jednoga po jednoga ubijali čekićima. Kako je lješina bilo toliko da je izgledalo da neće svi stati u grabu, to su dvojica ustaša slagali lješine da bi što više stalo. U to se nekim pricinilo da neko diše u jami, pa su otvorili paljbu iz pušaka u grabu te sam i ja tako pogođen u nogu. Ipak ja nisam dao od sebe ni jednoga glasa i dalje sam se pritajio kao mrtav. Kada je ustaša došao do mene da me ‘složi’ u ćošak opazio je na meni dobru majicu pa ju je svukao sa mene iako je bila krvava. Ja sam za to vrijeme zadržavao dah kako nebi odao znakove života. Poslije toga se sve primirilo. Ustaše su se udaljile i u šumarku razgovorale. Ja sam se potajice izvukao iz grabe uvukao u kukuruz i kroz šikarje odvukao se prilično daleko. Iz noge mi je curila krv jer sam bio ranjen. U zoru sam došao do mjesta Kure[p]e i sakrio se u grm. Tu je naišao jedan čovjek koji me je prepoznao i odveo me svojoj kući. Kada sam se kod njega bio oko 2 sata prolomio se lelek među ženama da dolaze ustaše da skupe narod za klanje. Ja sam se odmah sklonio u sušu moga strica gdje sam živio sakriven 6 mjeseci neizlašavši nikuda, a hranu su mi gore donosili...”

1946. [...]. Zagreb.

Svjedočenje Ljubana Jednaka na suđenju Erichu Lisaku, nadbiskupu Alojziju Stepincu i dr.

Svjedok Ljuban Jednak*Predsjednik:* Kako se zovete?*Svjedok:* Zovem se Ljuban Jednak.*Predsjednik:* Po narodnosti?*Svjedok:* Srbin.*Predsjednik:* Što vam je poznato o prekrštenju Srba?*Svjedok:* Ja sam bio u glinskoj crkvi kad su klali Srbe.*Predsjednik:* Pričajte o tome!

Svjedok: 1941. godine kad su ustaše hapsili Srbe po selu, rano ujutro ja i moj otac otišli smo po sijeno, koje smo imali niže pod kućom. Dovezli smo kući prvi, drugi i išli s trećim vozom. Vozeći sijeno najednom pogledam gore prema selu, i čujem kako žene jauču i vidim kako ljudi bježe. Što je? – pitah ja mog oca i reko mu da ću gore u selo da vidim što je.

Vidjelo se, kud se pogledalo, da kreću ljudi. Ja sam se vratio nazad i rekao sam ocu kakva je stvar, da su svi Srbi u selu. Mi smo ostavili voz i došli kući. Rečem ženi i materi i drugim ljudima po selu: „Bježite, sve hapse, 40 je već pohapšeno“. Ja prijeđem preko jedne vode Gline u Selišće. Tu sam prenoćio. Ujutro kad je svanulo, ustaše su zaredali pucati sa svih četiri strana po tim selima. Tu sam imao strica, i ustaše su i njega odveli kao i tri brata stričevića i još neke, u svemu 6 do 7 mojih rođaka. Pobjegao sam u šumu, u selo Balinac. Tu smo se sakrili u sijeno, zavukli se u sijeno. Nakon nekog vremena došli su ustaše. Bodu oni noževima po sijenu, a jedan od njih govori: „Majku im njihovu, nema ovdje nikog živog, svi su pobjegli u šumu.“ Za kratko vrijeme dođe jedna žena i reče: „Bježite ljudi, zapalit će sijeno i vi ćete izgorjeti.“ Dodem kući i pitam ženu da li me je netko tražio. Ona mi odgovori da su bili ustaše, odnijeli meso i tražili novac, pa i to odnijeli, rekla mi je i to da su tražili mene. Ja sam na to skočio u bašču i mislio sam da ću, kad se smrkne, otići u šumu. Mislio sam da ću kretati prema Gađanu⁵¹ [Gređanima – op. a.] i poslije toga pobjeći u šumu. Na raskrižju vidim kola i u njima 4 ustaše. Oni meni kažu: „Slušaj, ovamo deder“. „Kuda ti?“ Ja sam im rekao da imam (391) gore kola i konje i da idem po njih. Naravno da sam ih varao... „Slušaj, veli ustaša, ti si Srbin, dođi ovamo u kola.“ Ja sam došao i oni su mi rekli da sjednem među njih. Jedan ustaša pitao je: „Hoćeš li ga

vezati?“, a drugi su odgovorili: „Ne treba, ako iskoči, mi ćemo ga ubiti.“ Ja nisam iskočio i dođemo na po puta kuda se ide u Topusko. Jedan mi od njih reče da ću s njima u Topusko. Jedan me ustaša pitao: „Slušaj, da li ti voliš ići u crkvu ili u općinu?“ Ja sam rekao: „Nemojte me zaguljivati, ljudi su već po dva dana u crkvi u Topuskom i drugdje.“ Na križanju je rekao: „Puna je crkva, vodi ga u općinu.“ Sam sam bio u općini, u jednoj sobici. Nakon pola sata dovezli su ustaše pun kamion ljudi i strpali ih u tu sobu. Pregledali su nas i postavili nas dvojicu po dvojicu. Jedan je rekao: „Deder te mrcine pregledaj nemaju li zlato ili oružje. To su četnici.“ Pregledavali su nas jednog po jednog i kada su prvog odveli u sobu dođoše do mene i jedan me ustaša pitao: „Dali si ti već dobio batina?“ Ja sam se um[i]ješao među one koji su već došli iz druge sobe strašno izbatinjani, i rekao sam: „Pa sjećaš se da si me tukao!“

Odveli su nas u kamion, koji je bio pun ustaša. Za nekoliko časaka kamion je krenuo. Vozili su nas prema stanici Topusko. Ovdje su nas uveli u vagon i morali smo se dvojica po dvojica držati za ruke. Tu je bilo raznih ljudi, iz općine, iz crkve i od drugud. U jedan vagon stalo nas je 150–160, tako da smo bili trojica na trojici ležeći. Jedan čovjek već je počeo fantazirati i vikati: „Ankice, molim špricer“, jer je mislio odnosno govorio je ono što je običavao u gostionici. Ja sam mu rekao da se svlada, ali nije pomoglo, pa smo ga dvojica po dvojica morali držati da ne udara. Tako smo se svi izredali. Bili smo ovdje u vagonu od 8 sati uvečer do pred jutro, kada je vagon počeo da kreće sa stanice Topusko. Šef stanice, ne znam tko je bio, rekao je da se prikopča vagon, jer ide za Liku, za Gospić. Svi su se ustaše na to smijali, a mi smo kroz one male otvore na vagonu mogli vidjeti da vagon kreće za Glinu. Kad smo došli do Gline, na stanici su nas već čekali ustaše. Na svakoga od nas došao je jedan ustaša sa svake strane. Rekli su nam: „Držite se za ruke, idete na preslušavanje.“ Držali smo se dva po dva za ruke, došli smo do glinske crkve. Tu su bili Deželić Mirko⁵², taj je još i danas živ u logoru, i Nikice Vidakovića sin, to je sin onog Nikice što je bio šef u Glini ili tako nešto za vrijeme tih zločinista. Rekli su Deželiću: „Slušaj, mali, donesi ključ da mrcine zaključamo u cr-

kvu.“ On donese ključ i s nama u crkvu. Tu smo lijepo posjedali i nitko nije ništa ni dirnuo, dok nisu došli. Sve je unutra bilo namješteno kao da će se služiti služba. Zaključali su crkvu i odoše. Za pola sata evo opet jednog ustaše. On je pitao: „Ljudi, da li ste žedni da se donese voda?“ Mi smo rekli da jesmo i jedan je ustaša donio tri kante vode i jedan lončić. Kad smo se svi izredali da pijemo vodu, on je zaključao crkvu i otišao. Za malo eto opet jednog ustaše. Pita on: „Tko od vas ima pokrštenicu?“ Javili su se Adam Korač i Pajo Vorkapić, i oni su pošli van. Nakon toga su nam ustaše rekli: „Vi Srbi bili ste 1918. osuđeni na smrt, a danas ćete biti presuđeni!“ Mi smo pitali zašto: a oni su nam rekli zato, i pokazali nam slike u crkvi. Pri tom su govorili: da nam ... kralja Petra i t. d. Mi smo rekli: pustite nas na miru, a za kralja Petra nije nas briga. Za nekoliko minuta ušlo je unutra još 5-6. Pitali su, tko bi išao radi sebe van, može ići. Dva-deset ili trideset od nas otišlo je van na nuždu i vratili smo se natrag crkvu. Na to su oni crkvu zaključali i otišli. Poslije podne oko 2 sata evo Kreštalice Steve i nekog Milekovića, koji je bio stražar u Glini. Rekao je da se dižemo i pitao: „Ima li netko ovdje kod vas mlađi, da se popišu imena i prezimena, jer idete u Liku na prisilan rad.“ Mi smo se dizali jedan za drugim i upisivali se prema spisu: Koliko imaš djece, odakle si, i t. d. Jedan je ustaša uzeo taj spis i nije više ništa rekao, nego otišao. Pred noć evo ustaša opet. Pitaju: „Tko je od vas Pero Miljević?“ Javio se Pero Miljević i oni su rekli da kaže što zna o četnicima. Rekli su mu: „Mi ćemo te pustiti kući, dođi ovamo.“ On je došao na sredinu crkve. Pitaju ga : Što znaš ti o četnicima? Ja – veli – znam da su kod bilježnika ili blagajnika Ratkovića neki četnici bili upisani od 1936. i 1937. godine. To sam ja radio u Glini i mi smo četnike upisivali. Jedan presječe štrik od zvona, debeo kao dva prsta, jedan ga drži za jednu ruku, drugi za drugu ruku i tuku ga dok ga nisu svega crnog načinili. Pitaju ustaše dalje, bi li tko znao nešto o četnicima, ali neće nitko da se javi. Ustaše odoše van.

Nekako pred noć čujemo kako ide auto pred crkvu, dođe do crkve i stane. Dođoše ustaše njih oko 20–30. „Palite svijeće“, povikaše, a ljudi koji su pušili upalili su svijeće. „Slušajte, da li vi vjerujete u našeg poglavnika?“ – Vjerujemo, odgovorili smo. „Da li vjerujete u našu veliku nezavisnu državu Hrvatsku?“ – Vjerujemo, odgovorili smo. „Dede svi u jedan glas to tri puta ponovite: „Mi vjerujemo u veliku nezavisnu državu Hrvatsku – mi vjerujemo u velikog poglavnika.“ Tako smo to još 5–6 puta ponavljali. Nakon toga su povikali: „Lezi – diži se, lezi –

diži se i t. d.“ i mi smo lijegali i dizali se preko cijele crkve. Nakon toga morali smo svući sve sa sebe: hlače, cokule, kapute, i t.d. Kada smo to svukli, bacili smo na hrpu.

Nakon toga upitali su nas: „Slušajte, ljudi, tko je od vas Pero Miljević?“ On se javi. „Slušaj tamo, dođi ti ovamo.“ On im se približi „Pero, kaži da li znaš nešto od četnika?“ On im odgovara: „Znam da je kod nekog bilježnika, ne znam ili možda blagajnika, bilo upisanih četnika od 1936. i 1937. godine i ništa više ne bih znao.“ Dok je on to rekao, jedan ga ustaša udari nožem preko prsiju, raspara mu sva prsa i on pade. Nakon toga javio se jedan iz sela Katinovci i rekao: „Ja znam nešto od četnika, hoćete li me pustiti kući?“ Odgovorio im je da se zove Stojan Bojić. „Dobro, reci nam što znaš?“

„Ja znam – rekao im je – nama je naređeno da kada ustaše dođu u kamionu na Kamenički most više Topuskog, da ih imamo sje-(393)-kirama i rogljama dočekati i pobiti sve, a također presjeći i telefonske žice koje vode za Kladušu kako bi im presjekli svaku vezu.“ „Takve mi trebamo – rekoše ustaše – koji uništavaju našu i državnu imovinu. Dođi ovamo. Dede, metni ti glavu na stol.“

On je metnuo glavu na stol, a ustaše su mu narezali grkljan. „Pjevaj sada.“ Kako je on pjevao, krv mu je udarila iz grkljana na 2–3 metra daleko. Bilo je to svakako jako neugodno svima nama gledati. Kada je krv udarila prema nama, jedan mi je rekao: „Tako će biti i s nama, jaoj nama.“ Nato su ustaše povikali: „Udari ga nožem, majku mu njegovu...“ I udarili su ga 2–3 puta nožem iza vrata, a kada je pao na pod, priskočili su mu drugi, posebno određeni, koji su mrvili glave. Priskočiše mu dva ustaše i smrvili su mu svu glavu. Zatim su ga bacili iz crkve u jedan kamion.

Tako je to išlo – jedan kamion – pa drugi kamion i t. d. Kada su gotovo sve u crkvi poklali i kada je broj nas živih spao na svega desetak, ja sam bio u jednom kutu crkve i u jednom času vidim kako nema nikog u crkvi. Bilo nas je svega desetak. Pogledam iz kuta prema vratima i vidim ustaše kako iznose krvave i zakrvavljene ljude... Krv teče posvuda po crkvi. Sve je bilo mirno, cijela crkva bila je osvijetljena svijećama. Ja preskočim na sreću – i bacim se među zaklane ljude koji su ležali na podu. Ispružim ruke i legnem među njih. Trojica, od onih koji su bili sa mnom, sakrili su se u jedan prostor kod oltara, gdje je svećenik imao knjige. Ostalih 5–6 nisu se mogli nikako sakriti i tih 5–6 su zatim zaklani.

Za nekoliko časova počeli su zaklane iznositi iz crkve, jedan, drugi, treći i tako redom. Ne znam više koliko ih je bilo. Ja sam ostao ležati. Već su došli i do mene. Idu od

jednog do drugog i tuku ih nožem. Jedan stane meni na kičmu i tuče sve oko mene nožem, jednog za drugim, ovako... (*pokazuje rukom*). Dode red na mene, udari me cokulom u glavu i reče: To je sve gotovo. Kad pođe malo dalje i vidi jednog živog. „Eto, nemojte mene ljude, ja sam živ. Nemojte mene, ja nisam nikome ništa kriv.“ „Dobro“, rekoše ustaše, „diži se.“ On im reče: „Pa nemojte mene zaklati, ja nisam kriv, evo, već su ljudi ovdje poklani. Nema više čovjeka koji nije ubijen.“ Ja sam malo okrenuo glavu, koliko sam mogao, i vidim tog čovjeka kako stoji, a ima duge brkove. On ih je i dalje molio da ga ne zakolju. Ustaše ga pitaju koga sve ima, a on im odgovara da ima jednu sestru od 18 godina, a drugu od 22 godine. „Hoćeš li meni dati onu sestru od 18 godina“, a drugi ga pita: „hoćeš li meni dati onu od 22 godine.“ Kada sam ja opet malo dignuo glavu, vidio sam kako ga jedan ustaša drži za jednu ruku, a drugi za drugu ruku. Jedan ga pali svijecom, i vidim – gore mu brkovi. Onda su počeli živome paliti oči. To su bile neizdržive muke, mislim najveće muke na svijetu. Kad su mu spalili jedno oko i počeli paliti drugo, čovjek zaviče, a jedan ga ustaša kundakom u kičmu. „A jao!“ vikao je čovjek. Oni su mu i dalje palili drugo oko, a zatim ga oborili na (394) zemlju i smrvili mu glavu. Udarili su ga nožem u rebra i svega ga izboli. Kada su mu mrvili glavu, dijelovi lubanje prštili su mu na sve strane i padali po meni.

Već je kamion po peti put dolazio po ove ljude. Ustaše su ih iznosili van iz crkve. Mene su primili jedan za ruke, a jedan za noge i nosili me van. Ništa nisam govorio. Mene su bacili na kamion, na kojem su poklani ljudi bili poslagani u tri hrpe, svi potrbuške. Kada su mene bacili na treću hrpu, ona se nagnula i svalila se. Ja sam udario glavom o daske. Pošto je ovaj kamion bio pretrpan, bacili su me na drugi kamion. Jedan me primio za noge i vukao me van, tako da sam si sva leđa izgrebao, a kad me izvukao, udario me glavom o kamen da mi je lubanja puknula. Bacili su me na drugi kamion gdje je već bilo lešina, a zatim na mene bacili još 4–5 zaklanih ljudi. Jedan od zaklanih pao je na mene tako da mi je njegov prerezani grkljan došao upravo na usta. Bilo mi je jako neugodno jer me svega zalila njegova krv. Krv mi je tekla u oči, u usta, i niz cijelo tijelo. Jedan ustaša kaže: „Je li mrtav? – Mrtav je“, odgovori drugi. Pregledali su crkvu, nije li još netko ostao. Nisu znali za onu trojicu koja su se sakrila u oltaru. Kako sam kasnije čuo, ova trojica ostala su u crkvi dva dana, a treću noć popeli su se na toranj i tražili od ljudi vode. Ustaše su na njih pucali i svu trojicu pobili.

Nakon toga krenuo je kamion s poklanim ljudima, u kojem sam se i ja nalazio. One koji su pratili naš kamion, opomenuli su: „Pazite dobro je li tko živ ostao. Ako je koji gdje živ ostao, bolje se ne vraćajte u Glinu.“

Mislim ja, još sam živ i još ima nade da ću živ ostati. Krenuo je kamion preko Ukinaca⁵³ i Prekopa⁵⁴, ja malo nadignem glavu vidim kako sjede dva ustaše, šute i ništa ne govore. Znam da je kamion zakrenuo desno prema Novom Selu. Ja sam poznavao taj teren. Kamion je krenuo preko njive, a kad se zaustavio, već su ga dočekali ustaše „trajbari“, koji su počeli lešine izbacivati iz kamiona. Dotjerali su kamion tik uz jamu, da bi lakše u nju izbacivali ljude. Jedna je jama već bila prepuna. Mene su primili za noge i za glavu i bacili u jamu.

Bio sam zguren, četiri do pet su mi bacili preko nogu, jedna ženska je davala znakove života. Ajme, što su sve od nje radili. Silovali su je nad jamom, ona jauče i više. „Odakle si ti?“ – upitali su je. Ja sam učiteljica iz Bovića.⁵⁵ Onda su je udarili u glavu i ona padne u jamu. Kada, jedan kaže drugome: Ajde, kaže, da nema zlatni prsten, to će se prodati. I jedan siđe, nađe na lijevoj ruci prsten i reče: „To će se dati prodati.“ Tamo nad jamom stajali su ustaše i tukli s čekićem i sjekirama. Dode jedan kamion, pa drugi, pa treći, pa četvrti. Moglo se samo čuti gdje čovjek rida: „Joj, djeco moja, joj majko moja, pa nikom nisam ništa kriv.“ Napola živoga udarali su jedan do dva puta sjekirom ili čekićem. Nisam mogao vidjeti koliko je jama dugačka, nego sam samo čuo jauk ljudi. Kada su te istrpali (395) iz kamiona dolaze novi. Tu su tri jame jedna do druge. Jednu su natrpali punu, gdje nisam bio. Poda mnom je bilo oko 100 ljudi. Preko mene ležali su četiri do pet. Slušam ja: umirilo se sve, ništa se ne čuje. Ja malo okrenem glavu i vidim da se nešto miče i čujem gdje jedan ustaša govori: „Slušajte, ljudi, neće oni svi stati tu, treba njih prebaciti u drugu jamu i trebat ćemo ih složiti lijepo da ih što više stane. Tu dva dođoše i počеше odnositi. Dode red i na one koji su bačeni meni preko nogu. Bace jednog, drugog i trećega, a jedan koji je bio na donjem kraju, taj se micao. „Majku im ... evo ih živih, pucaj u onaj ćošak[“]. Garili oni dva do tri puta i jedan mene pogodi u nogu. Udari se (*svjedok pokazuje mjesto iznad koljena gdje je bio ranjen*), vidim ja ide krv niz nogu. Ja malo pokušam mogu li micati prstima i vidim: dobro, nije prebijena kost.

Kada su bacili i one s mene, primili su i mene za ruke da će me baciti na drugi kraj. Tada su vidjeli da imam debelu ličku majicu. „Ovaj ima dobru haljinicu, ovo treba svući s njega.“ Uхватili su me za ruke i svukli majicu

s mene. Ja sam prestao disati. Okrenuli su mi lice k zemlji i pružili noge. Ali u meni je bila nada da ću odatle živ izaći. Umirim se, a oni izašli van. Niti se što čuje, nitko ne govori. Ja pogledam oko sebe i vidim da se nešto miče. Ne znam što je, je li ustaša ili što. Počela je padati kišica. Vidim, netko se šulja, ja bolje pogledam – ide čovjek na nogama i rukama. Zgurio sam se. Dođe čovjek i pita me: „Jesi živ?“ Ne znam ništa tko je pa se ne javljam. On se opet pruži dalje u jami. Kada za nekoliko opet ide k meni. Pa ide rukama i nogama, dođe k meni i pita: „Jesi li živ?“ „Jesam.“ „Pa što ćemo mi: Slušaj, bježmo van.“ Ja odem u jedan ćošak, a on u drugi. Malo se obazrem – tamo ih ima 30 do 40 ustaša oko jednoga i taj im govori: Ja preko te žice, pa u kukuruz, da čujem što od toga. Nisam ništa čuo. Onaj drugi nije okrenuo za mnom, okrenuo je u drugo selo. Njega je rodbina izdala, pa su ga treći dan ubili ustaše. Ja okrenuo ispod Novog Sela i dođem u Majsku Poljanu ujaku. Nisam znao gdje je kuća i prođem ispred nje. Dođem u grmlje i tu vidim čovjeka. Bio sam samo u košulji i gaćama, krv i zemlja se prelijepile na mene. Glava mi je razbijena i zguljena,

leđa satrta. Pitam ga: tko si ti? – pa se sakrijem u grm. A on hoće bježati. 1941. Srbi su bježali, niti su spavali, niti su jeli. Vidim ja, uzima on kaput da će bježati. Pitam ga ja „jesi li ti to Stojane?“ – Jesam. – Čovjeku bi neugodno, kada me je vidio kako sam sav od krvi i zemlje. Bio sam sav natečen. Jesi li ti to, Ljubane? – Jesam. – Joj što je to s tobom Stojane? Nikom živom nemoj reći. Jučer smo klani u crkvi. Ja sam preskočio među njih zaklane i ostao živ. Stojane, gotovo je. Hajde da mi kažeš gdje dođe moj ujak. Prešao si ispred kuće. – I on me uputi i ja dođem tu ujaku. Kad sam ušao u kuću, ima jedna djevojka, cura od 18 godina, dok me vidjela onako krvavog i zemljom umazanoga, odmah je pala u nesvijest. Ja sam počeo pripovijedati i onda su me (396) poznali po govoru. Rekao sam da smo bili jučer klani u crkvi, a oni su kazali da su čuli dreku kod jame, gdje su tukli čekićima i sjekirama. Tu sam malo počnuo i tako sam bio kod njega 6 mjeseci. Nisam vidio ni sunca ni mjeseca i tako sam živ ostao.

Predsjednik: Hvala vam lijepa.

Druže vodniče, uvedite svjedoka Mišković Cvijetu.

(Dolazi svjedokinja). (...) (397)

VI.⁵⁶

1960. srpanj 27. Glina

Literarizirano svjedočenje Ljubana Jdnaka prema listu *Banovac*

Jednog dana, 29. VII. 1941. zabrujaše Glinom kamioni. Glinjane je na njihov zvuk hvatao užas. Zar još nije dosta tih zlodjela, tih krvoprolića, tih zvjerstava.

Opet voze narod iz pravca Topuskog i Vrginmosta. Staju kamioni iza apoteke. Zatvori su već puni. Nema više mjesta, a novi i novi kamioni bruje i stižu. Iz njih se izvlače prebiti ljudi. Ustaše ih tjeraju iz kamiona kundacima, ustaše ih dočekuju udarcima cipela u trbuh. To je najstrašniji udarac. Pogođeni čovjek pada na zemlju kao da nema kičme, kao da nema ni jedne kosti u sebi. Pada kao neka velika masa. Gomilaju ljude na ulici prema kolodvoru zbijene u jednu beznadnu gomilu, koja još diše, ali više ne živi. Svi su pokreti – pogledi mjesečara, letargični, skamenjeni od užasa, sleđeni usred ljetnog dana.

(...)

Jedan dio ustaša ostaje na straži, drugi su skočili da kod „Jureka“ se osvježe jednom serijom špricera.

Znatijeljnici upitaše ustašu, koji je baš uletio s riječima: „Što ih tovarite tu na ulicu? Zašto ih ne vodite u zatvor?“

– Ovi i ne će u zatvor. Sabiremo ih, dok stigne garnitura (vlak), a onda odoše u Gospić na Jadovno, – odgovori ustaša, koji važno briše znoj sa čela, jer on eto vrši važan državni posao.

Kupe se grupe, nastala velika gomila. Ustaše viču, stjeruju ljude u redove i vode ih na kolodvor.

Pred mrak ih vode natrag pred općinu.

Smrkava se, dolazi noć. Masa još uvijek tupo i tiho stoji na ulici. Opet razgovor ustaša kod „Jureka“.

– Šta je, zašto ste se vratili?

– Ma sunce im! Najprije jave: Skupite grupu od 700 – 800, šaljem vas kompoziciju.

– Baš sam se i ja veselio, da ću se vidjeti s ličkim ustašama. Kažu, da oni imaju svaki po hiljadu na duši.

– Ma ne vjeruj. Nisu oni ništa bolji od nas.

– Pa da oni ni ne troše metke na njih, nego čekićem u zatiljak i s njima u Jadovno.

U to ulazi u birtiju „Stevo“ i važan skida naočale i briše ih. To čini uvijek, kad donosi neku važnu vijest. I zbilja: „Sad su telefonirali iz Siska, da nemaju slobodne

garniture. Neka se strpimo. Oni će doći još noćas kamionima, da nam pomognu ih likvidirati. Usput će povesti i Gavrilovićeve mesare iz Petrinje. Samo ne znam kud ćemo ih zatvoriti dotle.

– Najbolje je, da ih zatvorimo u njihovu crkvu. Ona je bar njihova. I onako stoji beskorisna i pusta.

Prijedlog je primljen radosno. Uzeše ključ od pravoslavne crkve i sve uhapšene ljude stjeraše u crkvu.

Zaključak je: Treba ih sve poklati kao osvetu za Janka, koji je poginuo u Majskim Poljanama, kuda je pošao sa ustašama da se usput napije rakije. A nje ima tamo dosta, i to dobre prave šljivovice.

(...)

Šunajući oko kuće tražeći rakije vidio je dvojicu sakrivenih pod krevetom. U svojoj lovačkoj strasti vikne za ustašama, koji su već prošli kuću: „Našao sam dvojicu pod krevetom.“

Pucanj ispod kreveta. Janko pade mrtav, a dva čovjeka kao gonjene zvjeri iskočiše iz kuće i pobjegoše prema šumi. Dok su ustaše dotrčale nazad progonjeni izgubiše se u šikari. Evo to je istina o herojskoj smrti Janka. On leži na odru, a ustaše spremaju odmazdu. Za njegov život treba da padne stotine nevinih života.

Noć je. U crkvi zbijena gomila, gladna, žedna, prebijena, apatična, poluglasno govori.

Odrešitiji pozivaju gomilu na otpor, ali gomila apatično šuti, te se i oni tupo predaju sudbini kakva bila. Među njima je i Ljuban Jednak. Dva dana je gladan i žedan bježao pred ustašama.

Treći dan želja za kućom, ženom i toplinom ognjišta povukla ga kući. U zao čas. Naišli ustaše, uhvatili ga, utovarili uz udarce i psoske u kamion, i sada je evo tu. Prokleta sudbina, samo da se nije vratio kući, lijepo su savetovali u Selištu da ne ide nikako natrag.

Konačno su se čuli koraci. Otvaraju se crkvena vrata. Pokazaše se naoružani ustaše.

Upališe svijeće na oltaru i u polumraku počeo klanje. Još jedan pa još jedan, tako redom. Odnose ih van i bacaju u kamion. Zabruji motor i odlazi. Dolazi drugi i opet klanje, tako upravo bez prestanka. Ljuban vidi sve to kao kroz neku maglu. I skoro će doći i na njega red. Pada na zemlju. Ustaše sad već kolju nad njim.

(...)

On sve vidi i osjeća krvnikovu čizmu, kojom gazi preko njega do novih žrtava. Zar je on već mrtav ali kako, pa on ne osjeća da ga je udario nožem.

Posve jasno čuje, kako kaže jedan ustaša:

– Pazi, možda se koji pritajio. Treba još sve kundakom po glavi. I kako ti udarci strašno zvuče. Udarac u meko i

zvuk smrskanih kostiju. U to se javi onaj, što je klao: „Ma ne budi lud, od mog noža nije ni jedan ostao živ.“

A Ljuban eto živi. Možda ga i nije udario nožem. U to dođoše dvojica, zgrabe ga za noge i ruke i odnesoše u kamion. Baciše ga gore. Malo su zapeli njegovom glavom, ali ipak su ga ubacili. Udarac u glavu o stranicu kamiona bio je strašan. Skoro se onesvijestio, ali nije jauknuo. Ili se nije sjetio, da to čine živi ljudi, ili je bio tup i nijem za boli.

Ustaša, koji je primao mrtvace u kamion odvuče ga u kut i baci uz stranicu kola. Na njega je došao drugi red mrtvac. Neka topla, ljepljiva i sluzava tekućina kapala je beskrajno na lice i silila u oči i usta – a on se nije mogao maknuti. Jedva jedvice malo skrene glavu, da bar može disati.

Konačno stane kamion u nekoj šumi. Počinje istovar uz poluglasno dogovaranje ustaša. Jedan, kada ga je primio, promrmlja poluglasno:

– Ovaj mi je nekako sumnjiv. Još je topal i mekan. Trebalo bi ga pogledati.

Srećom, da se onaj s baterijom odmaknuo, da nešto reče onima, koji su odlazili sa kamionom.

Drugi ustaša, koji je pomagao ubacivati u jamu, reče: „Pusti, već će crknuti u jami.“ Kad su obavili posao otišli su i oni podalje od jame, dok dođe drugi kamion.

Ljuban otvori oči. U polumraku opazi, da se još jedan miče u jami i šapatom ga zovne:

– Jesi li ti živ, čovječe?

– Jesam.

– Bježimo, dok se nisu vratili. – I Ljuban se ispuže iz jame. Bježao je kroz šumu, polje, vodu. Bježao i pao i opet bježao. – Samo da mogu pobjeći što dalje – bila mu je misao, koja ga je držala na životu.

Da sve to nije san – ružan san i danas je Ljubanu to jasno jer živi. On je živi svjedok jednog teškog zločina ljudi, koji su postali zvjeri.

(...)

Dva dana je crkva bila tiha i mirna. Ispred nje se vidjelo, da je neko nešto prao, ali se samo istina naslućivala. Treći dan opaziše djeca, koja su se oko crkve igrala, da ima u tornju nekog živog.

Počela su vikati i dotrčaše ustaše s puškama i počeo pucati u toranj. Imali su „sreću“, dva nesretnika su pala pogođena metkom, dok se je treći sam bacio u dubinu.

Tako bi crkva ponijela svoju tajnu, ali Ljuban je ostao živ, da mladoj generaciji priča, što čovjek sve može preživjeti u jednoj noći.

(...)

Ustaše pozivaju seljake da ruše crkvu i da odvoze materijal kući, kao što su to učinili Petrinjci. Nitko se ne odaziva. Puni bijesa na toliku nezahvalnost ljudi, kojima se eto besplatno nudi građevni materijal – a ti nezahvalni seljaci ne će ni badava. Razbješnjeli zavrtaju mine i

zapale. Crkva se srušila, ali ostali su temelji da podsjeća – ju na to što je fašizam u stanju da učini.

(Fotografije: „Ruševine pravoslavne crkve“, „Ljuban Jednak“, „U ovoj crkvi izvršen je pokolj“)

VII.⁵⁷

1944. – 1969. Glina – Zagreb

Svjedočenje Ljubana Jednaka prema zapisu Mladena Ivekovića iz 1944. godine

„Iznosimo ovdje iskaz seljaka Ljubana Jednaka iz Selišta (Banija). Ljuban je jedina preživjela žrtva strašnog pokolja u glinskoj srpskoj crkvi. Kao što je poznato, pokolj, koji su ustaše izvršili u crkvi u Glini mjeseca avgusta god[ine] 1941., bio je jedan od prvih ovakvih pokolja u Hrvatskoj. Iza toga slijedilo je masovno ubijanje Srba u Baniji, Kordunu, Slavoniji, Lici.

Evo strašnog svjedočanstva i optužbe Ljubana Jednaka. On je o svojim doživljajima one jezovite noći pričao jednostavnim riječima, bez uzbudivanja. Njegove jednostavne riječi bile su prodorne, strašne. Govorio je tiho i sabrano, ali njegovi su prsti nervozno lupkali po stolu:“

– Evo, kako je to bilo – započe Ljuban. – 29. avgusta 1941. sjedio sam kod kuće, u Selištu. Ljudi su u selu i okolici bili zaplašeni, jer su kolali glasovi, da ustaše ubijaju Srbe iznad 16 godina. Bili smo svi na oprezu. Svakog su dana dolazile nove vijesti o namjerama ustaša. Govorilo se, da su sad ovdje, sad tamo nekoga ubili. Ali ništa se pouzdano nije znalo, i ljudi nisu vjerovali da su glasine istinite.

29. avgusta nahrupili su iznenada ustaše u selo. Nastala je kuknjava i plač. Iz svih su kuća izvlačili muškarce. Uspio sam se provući i pobjegao sam u Balinac. Tek što sam se malko smirio u jednoj kući, kad dođe jedna baba: „Bježite, evo ustaša!“

Opet sam pobjegao, ovaj put u Gređane. Tamo su mi rekli, da su me ustaše već tražili. Iz ovog su sela već bili odvedeni svi muškarci iznad 16 godina. Bilo je među njima i staraca od 80 godina. Strah i užas zavladao je selom. Niko nije znao šta će biti s odvedenima. Majke i žene su naricale i proklinjale.

Sakrio sam se bio za neko vrijeme i razmišljao, šta da radim. Odlučih da potražim sigurnije sklonište i izvučem se na cestu.

U zao čas!

Na križanju naletim na ustašu. On me zgrabi i odvede u kola. Bilo je tu više uhapšenih. Svi su bili zaplašeni i jedan drugog pitali, što namjeravaju s njima ustaše učiniti. O, kako sam bio lud, što sam se dao od jednog ustaše hapsiti! Trebao sam na nj navaliti i pobjeći, pa bi me možda mimoišle patnje, koje sam doživio.

Odveli su nas u Topusko. Putem su nam psovali srpsku majku, rugali nam se i govorili nam, uz namigivanje, da nam spremaju lijepu svečanost. Slutili smo zlo.

Pitali su nas, da li hoćemo da nas smjestite u crkvu ili općinu. Padali su razni odgovori. I mene su pitali. Vidio sam, da je besmisleno birati, pa sam odgovorio, da mi je svejedno.

Dali su me u općinu. Bježati se nije moglo. Bili smo okruženi razbojnicima, koji su bili do zubiju naoružani. Režali su na nas kao bijesni psi. Ljudi su drhturili i znojili se, neki mladić, još dijete, plakao je. Gledao sam kroz prozor i promatrao pred kućom, kako se ustaše cerekaju. Neke sam od njih poznavao. Bio je tu Franjo Butorac i Stevo Mulac. Nisam vjerovao, da nas ovi ljudi misle ubiti. Tâ mi smo se poznavali i nikad se nismo svađali!

Dugo smo bili i sjedili u općini, premještali se s noge na nogu, šaputali i dovijali se, što će se dogoditi. Osjetio sam glad, ali hrane nije bilo.

Oko 3 sata po podne zabruje pred općinom kamion. Provirih kroz prozor: kamion je bio krcat Srbima iz Starog Sela, Katinovca i iz Perne. Poznavao sam mnoge, bilo je među njima mladića i staraca. Njihove su oči zaplašeno lutale.

Kad su kamion stao, izderao se ustaša Tusić, da pregledaju uhapšene, nemaju li oružja. Počelo je skidanje s kamiona, jednog po jednog. Udarci kundakom padali su po leđima i glavama uhapšenih. Zapomaganje i vika:

– Nemojte braćo! Spasite, kumim vas Bogom!...

Psovke i udarci.

Nahrupiše tada razbojnici i k nama u sobu i redom stadoše tući kundacima, nogama, šakama. Po leđima jednoga starca lupao je jedan ustaša kao po panju, odzvanjalo je muklo, i čuli su se uzdasi jadnog čovjeka.

Srušio se, ali se opet podigao. Ustaša ga tresnuo o vrata i starcu je sa čela prokapala krv na njegovu bijelu košulju. Jedan dječarac vrištao je i zazivao majku. Udarci su letjeli sa svih strana. Nastala je gužva, digla se prašina, ljudi su se sklanjali iza stolova i ormara, krv je poprskala pod. Prostačke kletve i zvjerski smijeh ustaša pomiješali su se s vikom i zapomaganjem bespomoćnih žrtava.

– Majku vam srpsku, pišat ćete danas krv – urlali su podivljali ustaše.

Gospodine, pa šta sam vam skrivio?... Nemojte, ako Boga znate! Smiluj se!... – zaklinjali su tučeni.

Uspio sam se neopaženo pomiješati s onima, koji su već bili tučeni.

Razbojnici su tučenima prevrtali džepove i otimali im novac. Ljudi su i sami vadili i davali pare, samo da ih ne tuku. Među ustašama porodila se svađa zbog plijena. Kod pretrage jednog čovjeka pronašli su 3000 dinara i počeli su se za te pare tući...

Onda su nas izveli pred kuću. Vratio se prazan kamion. Gledao sam naokolo, neću li naći koje poznato lice, koje bi me moglo spasiti. Opazih (6) mog starog znanca Đuru Vukinovca. Razgovarao je s jednim ustašom. Približih mu se i zamolih ga tihim glasom, da se zauzme za mene, da me spasi. Gledao me je u nedoumici, ali odmah strese glavom:

– Spasio bih te, Ljubane, kad bih mogao. Ali vidiš i sam, da ne mogu i ne smijem...

I okrenu se. Pala je komanda.

Oko kamiona ustaše. Tjeraju nas kundacima i cijevima od pušaka u kamion.

Nesretnici su se poslušno i bez otimanja penjali. Mnogima je to bilo teško jer su bili isprebijani.

Kad je kamion pošao, zaletio se na mene Đuro, kojega sam maločas molio, da me spase. To me je strašno iznenadilo. Ali prije nego što sam uspio da bilo šta zapitam, tresne me Đuro pesnicom po glavi. U licu se bio promijenio, oči izbečio kao da je pomahnitao. Mašio se rukom za moj šešir i otme mi ga. To je bilo sve, trebao mu je moj šešir! Zaprepastio sam se, kako se čovjek u času prometnuo u zvijer. Nisam to shvaćao, bili smo stari i dobri znanci i nikad nismo međusobno imali nikakve prepirke. Odakle najednom ta mržnja?

Nisu nas daleko vozili kamionom. Na željezničkoj stanici u Topuskom iskricali su nas. Tu je već bilo nešto

Srba iz okolnih sela. Gurali su ih u vagone. I nas su tje-rali u već prenatrpane vagone. Našao sam se stisnut u jednom teretnom vagonu među 150 ljudi. Gazili smo jedan drugome po nogama.

Bilo je nesnosno vruće, i jedva smo disali. Što dalje, sve smo teže izdržavali stisku i nestašicu zraka. Širio se strašan smrad. Stariji su ljudi stenjali, neku su pali nakon dva sata u nesvijest, dječaci su zapomagali i plakali. Sve nas je morila strahovita žeđ.

Vagoni su stajali na pruzi i čekali odnekuda lokomotivu. Vrijeme je prolazilo, činilo mi se da sve traje vječnost. Privukao sam se prozorčiću i ugledao Stanka Žužića iz Gređana, koji je držao stražu. Zovnem ga po imenu i zamolim ga, da nam malko otvori vrata, da se ne ugušimo.

– Marš, svinjo! – bio je njegov odgovor.

– Stanko, ako boga znaš, vode mi daj – molio sam dalje.

– Marš!

Spuštala se noć. Ljudi nisu više mogli izdržati i počeli su mokriti pod sebe. Zagušljivost je postala još teža. Ljudi su željeli, da vagoni krenu bilo kuda, samo da krenu. Ali lokomotiva nije dolazila.

Prošla je čitava noć. U zoru su počeli pripreme za odlazak.

– Prikopčaj ovaj vagon – čuli smo komandu izvana. – ovi idu na prisilni rad...

Nade su porasle kod svih nas. Na prisilni rad, pa dobro! Vozi, kamo te volja, samo nas ne tuci i ne ubijaj! Svi su živnuli i počeli zaboravljati na svoje muke i patnje. Neka bude i prisilni rad, neće ni to trajati vječno. Naći će se pravde i za nas u svijetu.

U tom raspoloženju dovezao nas voz do Gline.

Vrata se s bukom otvore. Svježi je zrak prostrujao u vagon. Po dvojica smo skakali iz vagona i postavljali se u red. Dočekao nas je novi red ustaša. Gledali su nas krvavo.

Odvedoše nas pred glinsku crkvu.

Tu nas je dočekao glinski ustaški koljač Nikica Vidaković.

– Došli ste, majku vam vlašku! De, uvedi ih, da se pomole svom srpskom bogu. Bit će im za dušu... Trkni po ključeve, da ove mrcine zatvorimo u crkvu.

Uvedoše nas u crkvu. Bilo nas je oko 160. Zaključaše crkvu i postaviše stražu. Tu je bilo dosta prostora i mogli smo disati. Bili smo sami i tiho smo razgovarali. Neki su od nas vrtjeli glavom i govorili, da će nas pobiti. Većina se nadala, da ćemo na prisilni rad. Bili smo žedni i gladni. Polijegali smo.

Škljocnu brava na vratima. Ulazi neki Paja Kreštalica i Milić.

– Diži se!

Izvršili su popis svih zatvorenika. Treba, kažu, taj popis, da bi se mogli rasporediti za prisilni rad u Lici.

Nade su ponovno rasle.

Oko podne dolazi neki ustaški natporučnik i pita nas, ima li koga, tko je prekršten. Javila su se dvojica, i njih je natporučnik poveo sa sobom.

– Biće da oni ne moraju na prisilan rad – tješili su ne neki...

Poslije podne opet udoše neke ustaše.

– Tko je Pero Miljević?

Pero se javio.

– Deder, golube, priđi bliže. Šta ti znaš o četnicima! Govori sve šta znaš...

– Znam, da ima popis četnika kod bilježnika – govorio je ustrašeni Pero.

– A jesi li ti četnik?

– Nisam ...

– Nisi, Boga ti tvoga! Nisi četnik, je li, kurvo vlaška! A tko je godine 1935. pucao na Malinca, ha? Majku ti tvoju...

I zaleti se ustaša na Miljevića. Iz zvonika su donijeli debeli konopac i položili Peru na zemlju. Tukli su ga dugo, dok nije sav pocrnio. Najprije je vikao, kasnije je samo stenjao.

I opet odoše.

Pred noć su došli neke ustaše:

– Tko ima novaca, neka dade, kupit će im se hrana.

Ljudi su davali i skupilo se oko šest hiljada dinara. Svi su bili gladni i jedva su dočekali ustašku ponudu.

Ali niko se nije vratio sa hranom.

U suton stao je pred crkvom kamion. Došao je tiho i, tek kad su se vrata otvorila, začulo se zujanje motora.

Protrnuli smo. Zašto nas u noći hoće odvesti? Ali prije nego što smo se snašli, nahrupiše ustaše u crkvu. Zveckalo je oružje u polutama, odjekivale su ustaške cokule crkvom.

– Palite svijeće!

Ljudi su užurbano počeli paliti svijeće. Oko nekih svijeća dugo su se prestrašeni ljudi bavili. Nisam praznovjeran, ali sam dobro vidio, da velike svijeće nisu htjele da gore. „To je neki znak“, šaptali su starci drhtavim rukama.

Svjetlo drhtavih svijeća osvijetlilo je crkvu i ljude. Sjenke su se kretale po zidovima. Razbojnici su obilazili i krvnički gledali grupe svojih žrtava. A žrtvama su srca tukla, te se činilo, da se u tišini mogu nadaleko čuti.

– Vjerujete li u našeg poglavnika? – zaurla jedan ustaša.

– Vjerujemo – čulo se nekoliko glasova.

– Vičite „Živio poglavnik!“

Neki su vikali.

– Jače, majku vam srpsku! Jače...

Odjednom zapuca karabin preko naših glava.

– Lezi – viče jedan krvnik.

Složismo se svi, ko jedan, na crkveni pod.

– Diži se! ... Lezi, diži se... lezi...

Nesretni su se ljudi dizali i opet padali...

Tako nekoliko puta, dok nije jedan razbojnik riknuo na ustaše.

– Šta se igrate, boga vam vašeg! ... Skidaj sa sebe sve – okrenu se prema nama – odijela, cipele, sve!

Užurbano su na crkveni pod padali kaputi, hlače. Ljudi su sjeli i počeli skidati cipele. Niko nije pitao: zašto (7) treba skidati. Svi su radili brzo kao u nekoj groznici, sve u strahu, da će biti zlo ako ne požure. Čuli su se samo uzdisaji i ubrzano disanje. Srce je tuklo užurbano.

Dok smo se svlačili, razbojnici su haraćili i razbijali po crkvi. Kundacima su lupali po oltaru, ikone su pokidane padale na zemlju. Nekoliko kandila i drugih stvari bacali su zlikovci na nas pjeneći se od bijesa i psujući u sav glas.

Prisilili su nas da ležimo. Bili smo samo u košulji i gaćama. Kao pomamni počeli su po nama gaziti, tući nas kundacima i pušćanim cijevima, udarati nas cokulama, gdje stigoše. Nastala je zaglušna kuknjava, plač i zapomaganje.

– Gdje je Pero Miljević? – pita neki ustaša.

Pero se javlja slabim glasom. Bio je već teško isprebijan i molio je, da ga ne tuku. Opet su ga ispitivali o četnicima.

U ruci ustaše bljesnuo je nož u osvijetljenju crkvene svijeće. Zastao nam je dah.

Polako se ustaša primakao Peri i, što bi trenuo, zabio mu nož u vrat. Pero pade bez riječi. Krv je šiknula, i čulo se još samo krkljanje čovjeka, koji je umirao. Vidjelo se da je ustaša vješt svom krvavom zanatu.

Pitali su i nas ostale, znamo li šta o četnicima. Javio se neki Stojan Bajić, da će nešto reći o četnicima. Vjerovao je, jadan, da će spasiti glavu.

– Sve kaži, bit ćeš pušten kući – hrabre ga razbojnici.

– Sve ću reći, samo me pustite...

Stojan je nešto pričao, ali nije ni dospio svoju priču dovršiti. Zaklali su i njega.

Nastalo je sada sveopšte klanje. „Kolji, kolji...” vikao je jedan razbojnik...

To se ne može opisati – zastao je na čas Ljuban prešavši rukom preko čela. – Kao da sada gledam, kako ljudi kleče i zaklinju ustaše, da ih poštede. Ali ... jedan duboki udarac nožem u vrat i jedan zakretaj nalijevo... i svršeno. Žrtva se još pokušava pridići, ali udarac kundakom u glavu dovršava krvničko djelo. Neki se otimaju, dižu ruke na obranu, drugi čekaju na udarac kao ovce. Jednome je udarac nožem, mjesto u vrat, sletio u lice, drugome u ruku, neko je potrčao, a ustaša nagnuo za njim i zahvatio ga nožem pred zidom... Prskao je mozak, krv je klokotala po kamenitom crkvenom podu i polako, u širokom mlazu, tekla prema crkvenim vratima.

Iz početka zaglušna vika pomalo je jenjavala. Ali ubijanje bespomoćnih ljudi trajalo je čitavu vječnost. Čuli su se jauči onih, koji su ležali u krvi. Nisu još svi bili mrtvi.

Gledao sam prizor šćućuren uza zid. U kutu iza crkvenog ormarića bila je tama. Zavukoh se iza ormarića, čekajući da ustaše svrše svoj posao.

Sve je više tišina ovladavala crkvom. Žrtve su ležale porazbacane po čitavoj prostoriji. Poneki je još trzao nogom ili rukom, odnekuda se još čulo stenjanje. Ustaše su se odmarale, brisali krvave noževe i kundake. Neki su izašli pred crkvu.

Jednoga momenta, kada se sve smirilo, i kada su se razbojnici sakupili pred vratima, skočih nečujno iz svoga skloništa i bacih se među poklane, u mlaku još tople krvi. Za mnom je skočio još jedan, koji se bio također sakrio. Ispružili smo se kao mrtvi među mrtvima. Ali ovaj drugi, koji je slijedio moj primjer, zlo je svršio. Ušao je ustaša, opazio je, da se miče i prišao mu. Gurnuo ga nogom:

– Diži se!

Čovjek se digao.

– Deder glavu na sto!

Zgrabio ga za kosu i pritisnuo mu glavu na sto. Tada je nožem zarezao u vrat i naredio jadnom čovjeku da pjeva. Krv je šikotala iz vrata, a iz grla žrtve čulo se krkljanje. Drugi razbojnik zamahne strahovito kundakom: glava je bila razmrskana, a nemoćno tijelo klonu.

Trojica su se sakrila u oltar. Kasnije su se popeli na zvonik. Poslije sam saznao, da su tamo bili dva dana i dvije noći i da se nikakvim obećanjima nisu dali sklonuti, da siđu. Poslije dva dana skinuo ih je hicima iz puške ustaša Stevo Mulac.

Ležim ja tako u lokvi krvi među pobijenim Srbima i čekam daljnju sudbinu.

Ustaše razgovaraju o završenom poslu. Hvale se i cerekaju. Iznenada jedan mladić, koji je kraj mene ležao, diže krvavu glavu i zastenje:

– Nije gotovo, majku vam vašu!

Uz psovke priskoči mu ustaša i ubije ga.

I sada se lupeži dosjetiše, da bi još neko među nama mogao biti živ, i počеше redom tući kundacima po žrtvama i zabadati noževe. Dobio sam nekoliko udaraca kundakom, ali se nisam ni pomakao. Jedan od koljača udarao je nožem redom. Približavao se prema meni. Zario je nož u tijelo pokraj mene, a zatim kleknuo meni na leđa i udario nož u tijelo sljedećeg... Mene je preskočio... Čitavo vrijeme nije me napuštalo uvjerenje da ću biti spašen.

Onda su počeli leševe izvlačiti iz crkve i bacati ih na kamion. Dohvatiše i mene. Vukli su me za noge po kamenitom podu. Na stubištu mi je glava udarala o kamen, no i to sam podnosio bez znaka života.

Baciše me na kamion, koji je već bio skoro pun leševa. Ležao sam na leđima. I dalje su ustaše slagale svoje žrtve. Bila je već kasna noć. Vrebao sam priliku, da se izvučem, ali ona se nije ukazala. Kako sam ležao nauznak, doživio sam tada još strašniju stvar: na mene položiše leš ubijenog čovjeka, a prerezani grkljan prekrije mi usta...

Ljuban zastane. Pogledao me i smeteno se nasmiješio:

– Nisam vjerovao, da čovjek može u tako kratkom roku preživjeti takve strahote. No meni se usjekla tada u mozak misao, uvjerenje, da neću poginuti. Možda me ta sigurnost i spasila...

Evo, kako je bilo dalje:

Nismo se daleko vozili. Uskoro sam osjetio, da kamion ide po neravnom tlu. Čuo sam komandu:

– Vozi bliže jami!

Tu su čekali još jedni krvnici koji su i ovdje, nad jamom, obavljali svoj posao. Velika jama bila je već do polovine puna leševa. Bacali su nas s kamiona u jamu. U samoj jami slagali su ustaše leševe kao cjepanice.

Uhvatiše me za ruke i noge i zaljuljavši me nekoliko puta baciše me u jamu. Pao sam na mekano, na leševe. Vukli su me još malo po jami i složili me na određeno mjesto. Imao sam sreću, našao sam se opet pri vrhu.

Čitavu sam jednu vječnost tu ležao. I dalje su stizali kamioni, i to sa živim ljudima. Tu, nad jamom, tukli su ih sjekirama i čekićima po glavama i bacali u jamu. Nije tu bilo puno vike i zapomaganja. U noćnoj tišini čuli su se najviše udarci sjekirom, koji prigušeni jauk i – ustaške psovke. Iskrvavljena tijela muklo su padala u jamu.

Doveli su jednu mladu ženu. Mislim, da je to bila učiteljica iz Bovića. Nju su tu, kraj jame silovali i zatim je ubili iz karabina...

Kasno u noć bio je krvavi posao završen. Neki su krvnici još skakali u jamu i hodajući po leševima tražili prstenje i druge vrednije stvari. Jednome je zapela za oko moja majica. Počeo je natezati i prevrtati da mi je skine. Soptao je, mučio se i konačno je skinuo. Nije primijetio da sam živ.

Postalo mi je još hladnije i drhtao sam. Plašio sam se, da ustaše ne zapaze drhtanje.

Nad jamom su ustaše gledale svoje žrtve. Neka žrtva se još micala. Zaprastali su karabini i revolveri po jami. Tada sam bio ranjen u nogu...

I konačno sve se smirilo. Krvnici su se okupili podaleko od jame oko fenjera razgovarajući o svojim podvizima. Skoro potpuna tama ovladala je jamom i okolinom. Počeo sam se pripremati na bijeg.

Ispitujući pogledom okolinu i pridigavši se malko, odjednom zapazih da se među leševima diže jedna prikaza. Dopuzala je do mene.

– Jesi li živ? – upitao me šapatom čovjek.

Šutio sam i nisam ni ovoj preživjeloj žrtvi htio priznati da sam živ. Ali čovjek me gurneo i šaptao mi da treba bježati.

Sporazumjeli smo se i dogovorili.

Ustaše su bile zabavljene svojim pričama i bile su po-dalje. Okolina jame bila je u tami...

Izvukli smo se nečujno jedan za drugim prema jednoj živici. Pekla me rana na nozi, ali mogao sam hodati. Udaljivali smo se sve više od svjetla fenjera. Glasovi koljača sve su se više gubili u tami... Rastao sam se od moga sapatnika i krenuli smo svaki na svoju stranu.

Nisam znao, gdje se nalazim, i lutao sam naokolo, na sumce, u želji da što dalje odem od jame. No kako sam se zaprepastio, kada sam se, nakon lutanja od preko jednog sata, opet našao u blizini jame! Kao pomaman okrenuo sam natrag glavom bez obzira. U ušima su mi odzvanjali pijani glasovi ustaških koljača.

Dolutao sam najzad do Majskih Poljana. Sakrio sam se tu kod ujaka Pavla Lončara gdje sam živo šest mjeseci...

Ja sam jedini ostao živ iz one jame. Moga druga, koji se zajedno sa mnom izvukao iz jame, ustaše su vrlo brzo uhvatili i ubili... (8)

Fotografije: „Ljuban Jednak, jedini preživjeli iz strahovitog pokolja u glinskoj crkvi“ (6), „U glinskoj crkvi pred pokoljem“ (7)

VIII.⁵⁸

1971. Glina.

Svjedočenje Ljubana Jednaka Đuri Roksandiću

Uhvatili su me ustaše 28. jula u selu Gređanima na cesti prema Boviću. Svi mi, koji smo tokom dana pohapšeni, dovedeni smo u Topusko u zatvor gdje smo provedli noć 28/29 jula, zatim smo otpremljeni kamionom na željezničku stanicu Topusko, a odatle vozom u Glinu gdje smo stigli 30. jula u ranu zoru. S glinske željezničke stanice, pod ustaškom pratnjom, išli smo pješice do pravoslavne crkve u koju smo uvedeni i zaključani.

Kada smo došli pred crkvu, jedan ustaša, koga nisam poznao, rekao je ustaši Milanu Deželiću, lončaru iz Gline, da donese ključeve od crkve od katoličkog župnika Franje Žužeka te da zaključa ove mrcine u nju, kako se vulgarno izrazio.

Kada smo ušli u crkvu, ona je već bila puna ljudi, a moglo nas je biti preko 700. U crkvi je sve stajalo na svome mjestu, što znači da smo mi bili prva grupa.

Nakon jednog sata došlo je oko 10 ustaša i donijeli nam tri kante vode i jedan lončić. Vodu smo brzo svu popili i nije nam je bilo dosta, iako smo bili gladni, jer prethodni dan nismo ništa jeli. Bila je velika vrućina, a nas je bilo mnogo zbijenih na malom prostoru.

Oko deset sati došlo je u crkvu pet ustaša i pitali nas tko je od nas pokršten. Javili su se Pajo Vorkapić, bilježnik iz Topuskog, koji je i organizirao ove ljude da se sakupe, tobože, zbog pokršćavanja i Adam Korać iz Čermernice. Ustaše su obojicu izveli iz crkve i pustili kućama.

Oko 12 sati došla je u crkvu grupa od oko 20 ustaša s debelom sveskom u koju su upisivali neke naše generacije. Tada su nam rekli da ćemo ići na prisilan rad u Liku.

Oko 15 sati došla je u crkvu grupa ustaša i pitali nas imademo li novaca kako bi nam kupili hrane za put. Svi

su dali sve što su imali kod sebe, a dao sam i ja, ali nam ustaše nisu ništa kupili niti donosili.

Oko 18 sati opet su došli ustaše u crkvu i svima nam naredili da se dignemo, a zatim pitali tko je Pero Miljević iz Gređana. On se javio, a zatim su ga ustaše pitale: „Bi li ti nama nešto znao reći o (834) četnicima, pa ćemo te pustiti kući?“ Pero je počeo da odgovara, ali to ustaše nije interesiralo, nego su odrezali komad konopca od crkvenog zvona i počeli Peru njime tući. Pitali su još neke druge ljude šta znaju o četnicima i sve su na isti način tukli, a zatim izišli iz crkve.

Uvečer su opet došli ustaše u crkvu i naredili nam da upalimo svijeće. Svijeće smo upalili, a oni su zapucali iznad naših glava i svijeće su se ugasile. Nato su naredili da se svijeće ponovo pale. Natjerali su nas da na sav glas vičemo da vjerujemo u Poglavnika i NDH.

Poslije toga su nam naredili da svučemo sve sa sebe sve do donjeg rublja, a zatim su nam komandovali da liježemo i da se dižemo, sve dotle, dok nas nisu dobro izmučili i izmrcvarili. U međuvremenu tukli su nas kundacima karabina. U toj gužvi ustaša i nas mnogi predmeti u crkvi pobacani su sa svojih mjesta.

Prva žrtva u crkvi bio je Pero Miljević, koga su ustaše zaklali, a zatim mu kundacima smrvili glavu, a iza njega je bio Stojan Bajić, lugar iz Katinovca, koga su, također, ispitivali o četnicima. Njemu su zarezali bajonetom vrat i natjerali ga da pjeva, što je on pokušao, ali je krv sve jače tekla iz vrata. Zatim su ga doklali i zdrobili glavu kao i Miljeviću. Iza toga je nastupilo masovno klanje na taj način da je jedna grupa ustaša klala, a druga iznosila mrtve iz crkve. Jedan stariji čovjek, koji je imao velike brkove, iskoristio je momenat kada su ustaše bili manje oprezni, i legao u gomilu mrtvih. Kada su ustaše iznosili mrtve i došao je on na red, primijetili su da je živ. Strašno su ga mučili. Svijećom su mu zapalili brkove i oči, a zatim ga zaklali.

I ja sam stalno mislio kako da se spasim i odlučio sam da legnem među grupu mrtvih, kojih je moglo biti oko 40. Dobro sam se pritajio u momentu, kada su ustaše gazili po mrtvima i bajonetom ih probadali na hrpi, provjeravajući da li još koji pokazuje znake života. Nisu, na sreću, primijetili pri iznošenju mrtvih da sam se pritajio i da sam živ.

Kada smo svi bili ubačeni u kamione, nalazio sam se u kamionu iz koga su ponovo skidali nekoliko mrtvih i tom prilikom sam i ja bio skinut, te mi je ozlijeđena glava. Bio sam ubačen u drugi kamion, tako da sam se našao na vrhu, ali je na mene bačen jedan mrtav čovjek iz čijeg je grkljana curila krv u moja usta. Tri ustaše sjedili su na mrtvima u kamionu, a ja sam morao da maknem čovjeka sa sebe, a da ustaše to ne primijete.

U crkvi su ostala trojica ljudi, koji su se popeli na crkveni toranj na konopac od zvona. Zvali su i mene da s njima pođem, ali sam ja odbio poziv.

Za vrijeme vožnje od glinske crkve do iskopenih jama u šumi nedaleko sela Graberja, stalno sam znao gdje se nalazimo. Kad smo došli blizu samih jama u koje će nas baciti i zatrpati, (835) ustaša je viknuo šoferu kamiona neka kamion približi jami da ne bi morali daleko od kamiona nositi mrtve. Kada je kamion pristao bliže, vidio sam tri jame. Ustaše počele izbacivati mrtve iz kamiona. Mene bace u jedan ugao, na mene još nekoliko ljudi. Iza toga su dovezli još jedan kamion živih ljudi, koje su tu na mjestu ubijali i bacili u istu jamu u kojoj sam i ja bio. Jama je bila napunjena, a još je bilo ljudi u kamionu. Dvojica ustaša siđu u jamu da poravnaju mrtve kako bi u nju mogli stati svi pobijeni. Okrećući mrtve na meni, primijete na meni ličku pletenu vestu, koju svukoše sa mene rekavši: „Ovo mora biti Ličanin, biće ona dobra za nas.“ Poslije svlačenja veste, ponovo me vrata na isto mjesto.

Poslije svlačenja veste primijetili su ustaše, neposredno kraj mene čovjeka koji se micao, te su iz karabina pucali na njega i opalili tri metka od kojih je jedan i mene lakše ranio u desnu nogu iznad koljena.

Primijetio sam da su se ustaše odmakli od jame i tada se odlučim da izađem i da bježim. U međuvremenu se još jedan čovjek digao, prišao mi i pitao me da li sam živ. Malo iza toga obadva smo izišli iz jame, i vidio sam grupu ustaša kako kraj lampaša nešto tiho govore. Išao sam tiho i odmicao se od njih da me ne bi opazili. Krenuo sam u pravcu Majskih Poljana gdje sam imao ujaka Pavla Lončara „Paicu“ kod koga sam došao u ranu zoru i ostao kod njega oko tri mjeseca na liječenju. (836)

IX.⁵⁹

1944. – 1969. Glina – Zagreb

Svjedočenje Ljubana Jdnaka prema zapisu Mile Joke iz 1944. godine

LJUBAN JEDNAK, jedini živi svjedok pokolja u glinskoj crkvi 30. jula četrdeset prve godine ležao je u gomili ljudskog mesa, u lokvi ljudske krvi. Pobjegao je od smrti. Vjeruje li on da su oni koje je optužio pred Komisijom za ratne zločine kažnjeni „pravednom kaznom“, reći će mi kad bude proslavljao tridesetogodišnjicu svog drugog rođenja. U septembru hiljadu devet stotina četrdeset i četvrte (zabilježio sam) Ljuban je ispričao: Čuo sam da su ustaše pokupili cijelu moju porodicu. Ja sam počeo bježati, ali su me uhvatili četiri ustaše. Uperili su puške u mene, viču: „Ti si Srbin, poznamo te. Sada ćeš s nama u Topusko.“ Upitali su me, smijući se, da li želim u crkvu ili opštinu. Odmah sam posumnjao šta će sa mnom biti... Pred opštinu je stigao kamion, u njemu je oko šezdeset Srba, ljudi iz okoline. Ustaše su ih doveli u istu sobu u kojoj sam i ja bio zatvoren. Nekoliko časaka kasnije došli su da traže oružje, ali, u stvari, tražili su novac, odvodili jednog po jednog u drugu sobu i tako ih strahovito tukli da smo mi u drugoj sobi čuli kako od muke noktima grebu po stijenama. I mene su tako zlostavljali. Kada se ovo mučenje završilo [napolju je bilo strahovito nevrijeme i kiša], otpremili su nas put željezničke stanice i strpali u marvene vagone. Po stotinu pedeset do stotinu šezdeset ljudi ležalo je jedan na drugom u svakom vagonu. Činilo mi se da ćemo se svi ugušiti. Poslije dugog čekanja otpremljeni smo u Glinu. Dovedi su nas do pravoslavne crkve, gdje nas je dočekalo mnogo ustaša. Među njima je bio i mladić, ni četrnaest mu godina nije bilo, koji je povikao „Donesite odmah ključ od crkve da te srpske mrcine zatvorimo!“ U crkvu je došao k nama neki Kreštalica, živoder je ranije bio u Glini, za njim druge ustaše. Najprije su izdvojili Peru Miljevića, stavili ga pred zidu u crkvi i s užitkom tukli tako dugo dok nije sav pocrnio. Ovako izmrcvarenog bacili su ga u ugao crkve, gdje je ostao da leži bez svijesti. Šta je dalje bilo, ne pamtim. Kad se smračilo, iznenada smo čuli pred crkvom kamion. Ustaše su ušle u crkvu vičući: „Palite svijeće da se bolje vidi.“ Zapalili smo jednu svijeću. Upitali su nas: „Da li vi, ljudi, vjerujete u našeg poglavnika i u našu NDH?“ Neko je nešto prozborio, neodređeno. Komandovali su, ne čekajući izričit odgovor: „Lezi, ustani, lezi, ustani!“ I dok smo mi padali ničice i dizali se, oni sui z pušaka pucali po crkvi, po ikonama

i crkvenim knjigama. Naredili su nam da se svi svučemo i ostanemo u košuljama i gaćama. Morali smo leći na beton, a ustaše su po nama hodali, gazili su nas. To je potrajalo neko vrijeme. Zatim, kad su se izdvojili [šta je u njima bilo, teško je znati], naredili su da ustanemo i da se licem okrenemo zidu, a oni su pucali po crkvi, ali namjerno nisu nikoga gađali. Plašili su nas. Malo iza toga dogurali su preda se Peru Miljevića i pitali ga za odmetnike. Kada je on odgovorio da ne zna ništa, jedan ustaša uhvatio ga je i naočigled sviju nas zabo mu nož u vrat, potegavši ga prema dolje tako da mu je rasporio prsa. Miljević se srušio mrtav. Došao je i drugi, nepoznat čovjek na red. Stavili su mu glavu na sto, ustaša mu je zabo nož u grkljan i naredio da pjeva. Krv je šiknula nekoliko metara daleko, pa kada nije mogao pjevati, udario ga je kundakom po glavi. Mozak se razlio. Počelo je klanje ljudi odreda. Hvatali su jednog po jednog, povaljivali na sto. Jedan je ustaša kleknuo na prsa, a drugi je uzeo nož i presijecao grkljan. Jednog starca su prije klanja upitali: „Hoćeš li nam dati svoju ženu, sestru i kćerku?“ On je odgovorio da hoće. Samo neka ga puste. Uzeli su goruću svijeću i stavili je ispod njegovih opuštenih brkova, pali li brkove, obrve i oči. Priskočio je jedan drugi ustaša i viknuo: „Majku mu srpsku, šta čekaš, kolji!“ I zaklali su ga. Nastavili su klanje. Ostalo nas je pet ili šest. Prestali su da bi iznijeli mrtve. U času kad smo ostali skočio sam među poklane, legao pritajivši se kao da sam mrtav. Ustaše su se vratile. Opazili su da se neko iz gomile zaklanih miče. Tome jadniku razbi jedan ustaša cipelom glavu, i on se umiri. Udario je i mene po glavi, ali nisam se odao usprkos groznoj boli. Neko je izvana povikao da dobro pripaze da ko ne ostane živ. „Biće zlo po nas sve ako ko živ izađe“ – reče. Išli su od leša do leša i zabadali nož svakome u prsa ili leđa. Čekao sam udarac, ubod. Mimoišla me i ovoga puta smrt. Ubacivali su mrtve u kamion. Hvatali su redom jednog po jednog za noge i ruke i bacali na kamion kao vreće. Mene su bacili tako da sam ustima došao do razrezanog grkljana jednog mrtvaca, iz čijeg je grla još tekla krv. Maknuti se nisam smio, čvrsto sam stisnuo usta da mi krv u njih ne uđe. Kamion je krenuo. Poslije nekoliko minuta osjetio sam da idemo prema Jukincu. Utaše su s nama, sjede na leševima, dvojica kod nogu, dvojica na glavama. Jedan je

napola na meni, skoro ću se ugušiti, osjećam. Nemam vazduha. Kamion se zaustavio pred grabom. Naši paratioci su sišli na zemlju. Otvorio sam napola lijevo oko i vidim kako siluju ženu, prepoznajem učiteljicu. Pobacali su nas iz kamiona u grabu. Na mene su bacili učiteljicu koju su poslije silovanja zaklali. Leševa je bilo mnogo, izgledalo je da svi neće stati u grabu. Dvojica ustaša slagali su mrtva ljudska tijela. Stigao je još jedan kamion pun ljudi koje su ubijali, jednog po jednog, čekićem. Ustašama se pričinilo da neko diše u jami i otvore paljbu

iz pušaka. Toga puta pogodili su i mene. Jedan ustaša došao je do mene. Opazio je na meni dobru majicu, svukao je, iako je bila sva krvava. Zadržao sam dah, naprezao sam svu snagu da ne odam znak života. Mrtve su „složili“ i malo se udaljili. Malo sam se pridigao i kada sam video da ih nema, uvukao sam se u kukuruzište. Kroz njega i dalje šikarom otišao sam prilično daleko. U zoru sam stigao do Kurepa i spasio se. Još je jedan pobjegao, ali su ga poslije nekoliko dana uhvatili i ubili.

X.⁶⁰

1944. – 1969. Glina – Zagreb

Svjedočenje Ljubana Jednaka prema zapisu Mladena Ivekovića iz 1944. godine

Iznosim ovdje iskaz seljaka Ljubana Jednaka iz Selišta (Banija), koji sam iskaz pribilježio na prolazu preko oslobođenog područja Banije. Ljuban je jedina preživjela žrtva strašnog pokolja u glinskoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Kao što je poznato, pokolj, koji su ustaše izvršili u crkvi u Glini mjeseca augusta god. 1941, bio je jadan od prvih ovakvih pokolja u Hrvatskoj. Iza toga slijedilo je masovno ubijanje Srba u Baniji, na Kordunu, u Slavoniji, Lici.

Evo strašnog svjedočanstva i optužbe Ljubana Jednaka. On mi je o svojim doživljajima one jezovite noći pričao jednostavnim riječima, bez uzbuđivanja. Njegove jednostavne riječi bile su prodorne, strašne. Govorio je tiho i sabrano, ali njegovi su prsti nervozno lupkali po stolu:

– Evo, kako je to bilo – započe Ljuban. 29. avgusta 1941. sjedio sam kod kuće, u Selištu. Ljudi su u selu i okolini bili zaplašeni jer su kolali glasovi da ustaše ubijaju Srbe iznad 16 godina. Bili smo svi na oprezu. Svakog su dana dolazile nove vijesti o namjerama ustaša. Govorilo se da su sad ovdje, sad tamo nekoga ubili. Ali ništa se pouzdano nije znalo, i ljudi nisu vjerovali da su glasine istinite.

29. avgusta nahrupili su iznenada ustaše u selo. Nastala je kuknjava i plač. Iz svih su kuća izvlačili muškarce. Uspio sam se provući i pobjegao sam u Balinac. Tek što sam se malko smirio u jednoj kući, kad dođe jedna baba: „Bježite, evo ustaša!“ (85)

Opet sam pobjegao, ovaj put u Gređane. Tamo su mi rekli da su me ustaše već tražile. Iz ovog su sela već bili odvedeni svi muškarci iznad 16 godina. Bilo je među

njima i staraca od 80 godina. Strah i užas zavladao je selom. Niko nije znao šta će biti s odvedenima. Majke i žene su naricale i proklinjale.

Sakrio sam se bio za neko vrijeme i razmišljao šta da radim. Odlučih da potražim sigurnije sklonište i izvučem se na cestu.

U zao čas!

Na raskrsnici naletim na ustašu. On me zgrabi i odvede u kola. Bilo je tu više uhapšenih. Svi su bili zaplašeni i jedan drugog pitali što namjeravaju s njima ustaše učiniti. O, kako sam bio lud što sam se dao od jednog ustaše hapsiti! Trebao sam na nj navaliti i pobjeći, pa bi me možda mimoišle patnje koje sam doživio.

Odveli su nas u Topusko. Putem su nam psovali majku, rugali nam se i govorili nam, uz namigivanje, da nam spremaju lijepu svečanost, slutili smo zlo.

Pitali su nas da li hoćemo da nas smjestite u crkvu ili opštinu. Padali su razni odgovori. I mene su pitali. Vidio sam da je besmisleno birati, pa sam odgovorio da mi je svejedno.

Dali su me u opštinu. Bježati se nije moglo. Bili smo okruženi razbojnicima koji su bili do zuba naoružani. Režali su na nas kao bijesni psi. Ljudi su drhturili i znojili se, neki mladić, još dijete, plakao je. Gledao sam kroz prozor i posmatrao pred kućom kako se ustaše cerekaju. Neke sam od njih poznao. Bio je tu Franjo Butorac i Stevo Mulac. Nisam vjerovao da nas ovi ljudi misle ubiti. Ta mi smo se poznavali i nikad se nismo svađali!

Dugo smo bili i sjedili u opštini, premještali se s noge na nogu, šaputali i dovijali se šta će se dogoditi. Osjetio sam glad, ali hrane nije bilo.

Oko 3 sata po podne zabruje pred opštinom kamion. Provirih kroz prozor: kamion je bio krcat Srbima iz Starog Sela, Katinovca i iz Perne. Poznavao sam mnoge ljude, bilo je među njima mladića i staraca. Njihove su oči zaplašeno lutale.

Kad su kamion stao, izderao se ustaša Franjo Tusić, da pregledaju uhapšene, nemaju li oružja. Počelo je skidanje s kamiona, jednog po jednog. (86)

Udarci kundakom padali su po leđima i glavama uhapšenih.

– Nemojte braćo! Spasite, kumim vas Bogom...!

Psovke i udarci.

Nahrupiše tada razbojnici i k nama u sobu i redom stadoše tući kundacima, nogama, šakama. Po leđima jednoga starca lupao je jedan ustaša kao po panju, odzvanjalo je muklo, i čuli su se uzdasi jadnog čovjeka.

Srušio se, ali se opet podigao. Ustaša ga tresnuo o vrata i starcu je sa čela prokapala krv na njegovu bijelu košulju. Jedan dječarac vrištao je i zazivao majku. Udarci su letjeli sa svih strana. Nastala je gužva, digla se prašina, ljudi su se sklanjali iza stolova i ormara, krv je poprskala pod. Prostačke kletve i zvjerski smijeh ustaša pomiješali su se s vikom i zapomaganjem bespomoćnih žrtava.

– Majku vam srpsku, pišaćete danas krv – urlale su podivljale ustaše.

Gospodine, pa šta sam vam skrivio?... Nemojte, ako Boga znate! Smilujte se!... - zaklinjali su mučeni.

Uspio sam se neopaženo pomiješati s onima koji su već bili tučeni.

Razbojnici su tučenima prevrtali džepove i otimali im novac. Ljudi su i sami vadili i davali pare, samo da ih ne tuku. Među ustašama porodila se svađa zbog plijena. Kod pretrage jednog čovjeka pronašli su 3000 dinara i počeli su se za te pare tući.

Onda su nas izveli pred kuću. Vratio se prazan kamion. Gledao sam naokolo neću li naći koje poznato lice, koje bi me moglo spasiti. Opazih mog starog znanca Đuru Vukinovca. Razgovarao je s jednim ustašom. Približih mu se i zamolih ga tihim glasom da se zauzme za mene, da me spasi. Gledao me je u nedoumici, ali odmah strese glavom:

– Spasio bih te, Ljubane, kad bih mogao. Ali vidiš i sam da ne mogu i ne smijem...

I okrenu se! – pala je komanda.

Oko kamiona ustaše. Tjeraju nas kundacima i cijevima od pušaka u kamion.

Nesrećnici su se poslušno i bez otimanja penjali. Mnogima je to bilo teško jer su bili isprebijani. (87)

Kad je kamion pošao, zaletio se na mene Đuro, kojega sam maločas molio da me spase. To me je strašno iznenadilo. Ali prije nego što sam uspio da bilo šta zapitam, tresne me Đuro pesnicom po glavi. U licu se bio promijenio, oči izbečio kao da je pomahnitao. Mašio se rukom za moj šešir i otme mi ga. To je bilo sve, trebao mu je moj šešir! Zaprepastio sam se kako se čovjek u času prometnu u zvijer. Nisam to shvatao, bili smo stari i dobri znanci i nikad nismo međusobno imali nikakve prepirke. Odakle najednom ta mržnja?

Nisu nas daleko vozili kamionom. Na željezničkoj stanici u Topuskom iskricali su nas. Tu je već bilo nešto Srba iz okolnih sela. Gurali su ih u vagone. I nas su tjerali u već prenatrpane vagone. Našao sam se stisnut u jednom teretnom vagonu među 150 ljudi. Gazili smo jedan drugoga po nogama.

Bilo je nesnosno vruće, i jedva smo disali. Što dalje, sve smo teže izdržavali stisku i nestašicu vazduha. Širio se strašan smrad. Stariji su ljudi stenjali, neku su pali nakon dva sata u nesvijest, dječaci su zapomagali i plakali. Sve nas je morila strahovita žeđ.

Vagoni su stajali na pruzi i čekali odnekuda lokomotivu. Vrijeme je prolazilo, činilo mi se da sve traje vječnost.

Privukao sam se prozorčiću – željeznim gatrama kao govedo kad ga voze u takvom vagonu, i ugledao Stanka Žužića iz Gređana, koji je držao stražu. Zovnem ga po imenu i zamolim ga da nam malko otvori vrata, da se ne ugušimo.

– Marš, svinjo! – bio je njegov odgovor.

– Stanko, ako boga znaš, vode mi daj – molio sam dalje.

– Marš!

Spuštala se noć. Ljudi nisu više mogli izdržati i počeli su mokriti pod sebe.

Zagušljivost je postala još teža, ljudi su željeli da vagoni krenu bilo kuda, samo da krenu. Ali lokomotiva nije dolazila.

Prošla je čitava noć. U zoru su počeli pripreme za polazak.

– Prikopčaj ovaj vagon – čuli smo komandu izvana. – Ovi idu na prisilni rad... Nade su porasle kod svih nas. Na prisilni rad, pa dobro! Vozi, kamo te volja, samo nas ne tuci i ne ubijaj! Svi su živnuli i počeli zaboravljati na svoje muke i patnje. Neka bude i prisilni rad, neće ni to trajati vječno. Naći će se pravde i za nas na svijetu. (88)

U tom raspoloženju dovezao nas voz do Gline.

Vrata se s bukom otvore. Svježi je vazduh prostrujao u vagon. Po dvojica smo skakali iz vagona i postavljali se u red. Dočeka nas je novi red ustaša.

Tu nas je dočeka glinski ustaški koljač Nikica Vida-ković.

– Došli ste, majku vam vlašku! De uvedi ih da se po-mole svom srpskom bogu. Biće mi za dušu... Trkni po ključeve da ove mrcine zatvorimo u crkvu.

Uvedoše nas u crkvu. Bilo nas je oko 160. Zaključaše crkvu i postaviše stražu. Bili smo sami i tiho smo razgo-varali. Neki su od nas vrtjeli glavom i govorili da će nas pobiti. Većina se nadala da ćemo na prisilni rad. Bili smo žedni i gladni. Polijegali smo.

Škljocnu brava na vratima. Ulazi neki Paja Kreštalica i Milić.

– Diži se!

Izvršili su popis svih zatvorenika. Treba, kažu, taj po-pis da bi se mogli rasporediti za prisilni rad u Lici.

Nade su ponovno rasle.

Oko podne dolazi neki ustaški natporučnik i pita nas ima li koga ko je prekršten. Javila su se dvojica, i njih je natporučnik poveo sa sobom.

– Biće da oni ne moraju na prisilan rad – tješili su ne neki...

Poslije podne opet udoše neke ustaše.

– Ko je Pero Miljević?

Pero se javio.

– Deder, golube, priđi bliže. Govori što ti znaš o čet-nicima! Govori sve šta znaš...

– Znam da ima popis četnika kod bilježnika – govo-rio je ustrašeni Pero.

– A jesi li ti četnik?

– Nisam...

– Nisi, Boga ti tvoga! Nisi četnik, je li, kurvo vlaška! A ko je 1935. pucao na Malinca, ha? Majku ti tvoju... (89)

I zaleti se ustaša na Miljevića. Iz zvonika su donijeli debeli konopac i položili Peru na zemlju. Tukli su ga dugo, dok nije sav pocrnio. Najprije je vikao, kasnije je samo stenjao.

I opet odoše.

Pred noć su došle neke ustaše:

– Ko ima novaca, neka dade, kupiće mu se hrana.

Ljudi su davali i skupilo se oko šest hiljada dinara. Svi su bili gladni i jedva su dočekali ustašku ponudu.

Ali niko se nije vratio sa hranom.

U suton stao je pred crkvom kamion. Došao je tiho i, tek kad su se vrata otvorila, začulo se zujanje motora.

Protrnuli smo. Zašto nas u noći hoće odvesti? Ali pri-je nego što smo se snašli, nahrupiše ustaše u crkvu.

Zveckalo je oružje u polutama, odjekivale su ustaške cokule.

– Palite svijeće!

Ljudi su užurbano počeli paliti svijeće. Oko nekih svijeća dugo su se prestrašeni ljudi bavili. Nisam pra-znovjeran, ali sam dobro vidio da velike svijeće nisu htjele da gore. „To je neki znak“, šaptali su starci drhta-vim rukama. A žrtvama su srca tukla, te se činilo da se u tišini mogu nadaleko čuti.

Svjetlo drhtavih svijeća osvijetlilo je crkvu i ljude. Sjenke su se kretale po zidovima. Razbojnici su obilazili i krvnički gledali grupe svojih žrtava. A žrtvama su srca tukla, te se činilo da se u tišini mogu nadaleko čuti.

– Vjerujete li u našeg poglavnika? – zaurla jedan usta-ša.

– Vjerujemo – čulo se nekoliko glasova.

– Vičite „Živio poglavnik!“

Neki su vikali.

– Jače, majku vam srpsku! Jače...

Odjednom zapuca karabin preko naših glava.

– Lezi – viče jedan krvnik.

Složismo se jedan preko drugoga na crkveni pod. – Diži se! ... Lezi, diži se... lezi...

Nesrećni ljudi su se dizali i opet padali...

Tako nekoliko puta, dok nije jedan razbojnik riknuo na ustaše. (90)

– Šta se igrate, Boga vam vašeg! ... Skidaj sa sebe sve okrenu se prema nama – odijela, cipele, sve!

Užurbano su na crkveni pod padali kaputi, pantalo-ne. Ljudi su sjeli i počeli izuvati cipele. Niko nije pitao: zašto treba skidati. Svi su radili brzo, u nekoj groznici, sve u strahu da će biti zlo, ako ne požure. Čuli su se samo uzdisaji i ubrzano disanje. Srce je tuklo užurbano.

Dok smo se svlačili, razbojnici su haraćili po crkvi. Kundacima su lupali po oltaru, ikone su pokidane pada-le na zemlju. Nekoliko kandila i drugih stvari bacali su zlikovci na nas pjeneći se od bijesa i psujući u sav glas.

Prisilili su nas da ležimo. Bili smo u košulji i gaćama. Kao pomamni počeli su po nama gaziti, tući nas kunda-cima i pušćanim cijevima, udarati nas cokulama, gdje stigoše. Nastala je zaglušna kuknjava, plač i zapomaga-nje.

– Gdje je Pero Miljević? – pita neki ustaša.

Pero se javlja slabim glasom. Bio je već teško isprebi-jan i molio je da ga ne tuku. Opet su ga ispitivali o četni-cima.

U ruci ustaše bljesnuo je nož u osvijetljenju crkvene svijeće. Zastao nam je dah.

Polako se ustaša primakao Peri i, što bi trenuo, zabio mu nož u vrat. Rasječe ga i po trbuhu. Pero pade bez riječi. Krv je šiknula, i čulo se još samo krkljanje čovjeka koji je umirao. Vidjelo se da je ustaša vješt svom krvavom zanatu.

Pitali su i nas ostale znamo li što o četnicima. Javio se neki Stojan Bajić da će nešto reći o četnicima. Vjerovao je, jadan, da će spasiti glavu.

– Sve kaži, bićeš pušten kući – hrabre ga razbojnici.

– Sve ću reći, samo me pustite...

Stojan je nešto pričao, ali nije dospio ni svoju priču dovršiti. Zaklali su i njega.

Nastalo je sada sveopšte klanje. „Kolji, kolji...” vikao je jedan razbojnik...

To se ne može opisati – zastao je na čas Ljuban prešavši rukom preko čela. – Kao da sada gledam kako ljudi kleče i zaklinju usta-(91)še da ih poštede. Ali jedan duboki udarac nožem u vrat i jedan zakretaj nalijevo... i svršeno.

Žrtva se još pokušava pridići, ali udarac kundakom u glavu dovršava krvničko djelo. Neki se otimaju, dižu ruke na obranu, drugi čekaju na udarac kao ovce. Jednome je udarac nožem, mjesto u vrat, sletio u lice, drugome u ruku, neko je potrčao, a ustaša nagnuo za njim i zahvatio ga nožem pred zidom...

Prskao je mozak, krv je klokotala po kamenitom crkvenom podu i polako, u širokom mlazu, tekla prema crkvenim vratima.

Iz početka zaglušna vika pomalo je jenjavala. Ali ubijanje bespomoćnih ljudi trajalo je čitavu vječnost. Čuli su se jauci onih koji su ležali u krvi. Nisu još svi bili mrtvi.

Gledao sam prizor šćućuren uza zid. U uglu iza crkvenog ormana bila je tama. Zavukoh se iza ormanića čekajući da ustaše svrše svoj posao.

Sve je više tišina ovladavala crkvom. Žrtve su ležale porazbacane po čitavoj prostoriji. Poneki je još trzao nogom ili rukom, odnekuda se još čulo stenjanje. Ustaše su se odmarale, brisali krvave noževe i kundake. Neki su izašli pred crkvu.

Jednoga momenta, kada se sve smirilo, i kada su se razbojnici sakupili pred vratima, skoćih nećujno iz svoga skloništa i bacih se među poklane, u mlaku još tople krvi. Za mnom je skoćio još jedan koji se bio također sakrio. Ispružili smo se kao mrtvi među mrtvima. Ali ovaj drugi, koji je slijedio moj primjer, zlo je svršio: ušao je ustaša, opazio je da se miče, prišao mu i gurnu ga nogom:

– Diži se!

Čovjek se digao.

– Deder glavu na sto!

Zgrabio ga za kosu i pritisnuo mu glavu na sto. Tada je nožem zarezao u vrat i naredio jednom čovjeku da pjeva. Krv je šiktala iz vrata, a iz grla žrtve čulo se krkljanje. Drugi razbojnik zamahne strahovito kundakom: glava je bila razmrskana, a nemoćno tijelo klonu.

Trojica su se sakrila u oltar. Kasnije su se popeli na zvonik. Poslije sam saznao da su tamo bili dva dana i dvije noći i da se nikak-(92)-vim obećanjima nisu dali skloniti da siđu. Poslije dva dana skinuo ih je hicima iz puške ustaša Stevo Mulac.

Ležim ja tako u lokvi krvi među pobijenim Srbima i čekam dalju sudbinu. Ustaše razgovaraju o završenom poslu. Hvale se i cerekaju. Iznenada jedan mladić, koji je kraj mene ležao diže krvavu glavu i zastenja:

– Nije gotovo, majku vam vašu!

Uz psovke priskoći mu ustaša i ubije ga.

I sada se lupeži dosjetiše da bi još neko među nama mogao biti živ te počеше redom tući kundacima po žrtvama i zabadati noževe. Dobio sam nekoliko udaraca kundakom, ali se nisam ni pomakao. Jedan od koljača udarao je nožem redom. Približavao se prema meni. Zario je nož u tijelo pokraj mene, a zatim kleknuo meni na leđa i udario nož u tijelo sljedećeg... Mene je preskoćio... Čitavo vrijeme nije me napuštalo uvjerenje da ću biti spašen.

Onda su počeli leševe izvlačiti iz crkve i bacati ih u kamion. Dohvatiše i mene. Vukli su me za noge po kamenitom podu. Na stepeništu mi je glava udarala o kamen, no i to sam podnosio bez znaka života.

Baciše me na kamion koji je već bio skoro pun leševa. Ležao sam na leđima. I dalje su ustaše slagale svoje žrtve. Bila je već kasna noć. Vrebao sam priliku da se izvučem, ali ona se nije ukazala. Kako sam ležao nauznak, doživio sam tada još strašnju stvar: na mene položiše leš ubijenog čovjeka, a prerezani grkljan prekrije mi usta...

Ljuban zastane. Pogledao me i smeteno se nasmiješio:

– Nisam vjerovao da čovjek može u tako kratkom roku preživjeti takve strahote. No meni se usjekla tada u mozak misao, uvjerenje da neću poginuti. Možda me ta sigurnost i spasila...

Evo kako je bilo dalje:

Nismo se daleko vozili. Uskoro sam osjetio da kamion vozi po neravnom tlu. Čuo sam komandu:

– Vozi bliže jami!

Tu su čekali još jedni krvnici koji su i ovdje nad jamom, obavljali svoj posao. Velika jama bila je već do polovine puna leševa. Bacali su (93) nas s kamiona u jamu. U samoj jami slagali su ustaše leševe kao cjepanice.

Uhvatiše me za ruke i noge i zaljuljavši me nekoliko puta baciše me u jamu. Pao sam na mekano, na leševe. Vukli su me još malo po jami i složili na određeno mjesto. Imao sam sreću, našao sam se opet pri vrhu.

Čitavu sam jednu vječnost tu ležao. I dalje su stizali kamioni, i to sa živim ljudima. Tu, nad jamom, tukli su ih sjekirama i čekićima po glavama i bacali u jamu. Nije tu bilo puno vike i zapomaganja. U noćnoj tišini čuli su se najviše udarci sjekirom, koji prigušeni jauk i – ustaške psovke. Iskrvavljena tijela muklo su padala u jamu.

Doveli su jednu mladu ženu. Mislim da je to bila učiteljica iz Bovića. Nju su tu, kraj jame silovali i zatim je ubili iz karabina...

Kasno u noć bio je krvavi posao završen. Neki su krvnici još skakali u jamu i hodajući po leševima tražili prstenje i druge vrednije stvari. Jednome je zapela za oko moja majica. Počeo je natezati i prevrtati da mi je skine. Soptao je, mučio se i konačno je skinuo. Nije primijetio da sam živ.

Postalo mi je još hladnije i drhtao sam. Plašio sam se da ustaše ne zapaze drhtanje.

Nad jamom su ustaše gledale svoje žrtve. Neka žrtva se još micala. Zaprastali su karabini i revolveri po jami. Tada sam bio ranjen u nogu...

I konačno sve se smirilo. Krvnici su se okupili podaleko od jame oko fenjera razgovarajući o svojim podvi-

zima. Skoro potpuna tama ovladala je jamom i okolinom. Počeo sam se pripremati na bjekstvo.

Ispitujući pogledom okolinu i pridigavši se malko, odjednom zapazih da se među leševima diže jedna pri- kaza. Dopuzala je do mene.

– Jesi li živ? – upitao me šapatom čovjek.

Čutao sam i nisam ni ovoj preživjeloj žrtvi htio priznati da sam živ. Ali čovjek me gurneo i šaptao mi da treba bježati.

Sporazumjeli smo se i dogovorili.

Ustaše su bile zabavljene svojim pričama i bile su po- dalje. Okolina jame bila je u tami...

Izvukli smo se nečujno jedan za drugim prema jed- noj živici. Pekla me rana na nozi, ali mogao sam da idem. Udaljavali smo se sve više od svjetla fenjera. Glasovi koljača sve su se više gubili u tami... Rastao sam se od moga saputnika i krenuli smo svaki na svoju stranu.

Nisam znao gdje se nalazim, lutao sam naokolo nasu- mce u želji da što dalje odem od jame. No kako sam se zaprepastio kada sam se, poslije lutanja od preko jednog sata, opet našao u blizini jame! Kao pomaman okrenuo sam natrag glavom bez obzira. U ušima su mi odzvanja- li pijani glasovi ustaških koljača. Dolutao sam najzad do Majskih Poljana. Sakrio sam se tu kod ujaka Pavla Lon- čara gdje sam živo šest mjeseci...

Ja sam jedini ostao živ iz one jame. Moga druga, koji se zajedno sa mnom izvukao iz jame, ustaše su vrlo brzo uhvatili i ubili... (95)

XI.⁶¹

1986. [...] Zagreb.

Svjedočenje Ljubana Jednaka na suđenju Andriji Artukoviću
(prema Jovi Popoviću)

...U Topuskom, umiješam se među one koji su već dobili batina... Pred noć, eto ih po nas. Uguraju nas u vagone, po 160 ljudi u svaki vagon. Kažu nam da se ide u Gospić. Nema zraka u vagonu, ljudi se guše... Pred zoru, dovezli su nas u Glinu. Kolona po dva, i da slučaj- no nisi pogledao u stranu! Trojicu ubiše odmah tu, u vagonu. Više od 1200 ljudi natjeraju u crkvu. Manje lju- di, oko 500 ili 600, stjeraju u zgradu glinskog suda. Oko 10 sati eto ti nekoliko ustaša k nama u crkvu. Majke nam psuju i kralja Petra. Viču: osamnaeste ste vi osuđeni na

smrt, a ovo sad je samo izvršenje presude! Pa pitaju koji je među nama Pero Miljević. Čovjek im se javi. Pitaju ga zna li što o četnicima, a on ne zna, pa kaže da ne zna. A je li četnik? Nije, veli. Ni čuo nije, kaže, za četnike. Onda dvojica odrežu štrik od crkvenog zvona i prebiju ga. Pa odoše. Oko podne evo ih opet. Naređuju: ustani! Onda neki Mileković i Stevo Kreštalica, znao sam ga, činov- nik, imao je cvikere, počnu da popisuju: kao koji bi od nas htjeli na rad u Gospić. Malo su popisivali, pa i otišli. Eto ti ih popodne: neka popisani za Liku dadu novac, jer

u Lici im novac ne treba. Neki daju, neki šute. Pred noć pozovu ljude koji bi radi sebe morali van, nužda tjera ljude. Koliko ih se javilo, toliko ih je batine dobilo, sve kundacima po leđima. Kad pade noć, opet traže Peru Miljevića. Svi šute, a onda rafalima iznad nas. Pa nas natjeraju da palimo svijeće, a svijeće teško dokučiti, visoko su, pa nam se ustaše smiju, vele: gle Srbe, ni svijeće ne mogu dokučiti. Kad su donijeli lampuše na štapovima, opet traže Peru Miljevića. Tad ga pred svima nama zakolju. Bio je tu i neki lugar iz Katinovca, Stojan Bajić. I njega ispituju o četnicima. Natjerali su ga da glavu metne na stočić i onda mu kamom malo zarezali grkljan, krv mu curi iz grkljana, onako čovjek ni zaklan ni nezaklan, a tjeraju ga da pjeva... Tako je, sve kao od šale, počelo klanje. Klali su i odnosili zaklane. Oni koji su ostali još živi, morali su da se do gola svuku. Na meni neka maja, neću da je svučem. Krv je lila po crkvenom podu. Kolju i dalje. Svukli ljude, pa mlate i kolju. Vidim, trojica

se sakrila iza oltara. Ja se sakrijem iza nekog ormarića. Tako tu ostasmo nezaklani. A zaklani su nabacivani jedan preko drugog. Gomila mrtvih tjelesa. Ja ti onda među mrtve. Osjetio sam odjednom strasnu potrebu da živim, da preživim, da sve to opišem, i osjetio (133) sam da ću preživjeti, strašno sam se osjećao, ali sam znao da ću preživjeti. Pokraj mene otkriju još jednoga živoga među mrtvima. Ustaše su mu tad svijećom spalili oči. Druge oko mene bodu bajonetima. Mene je zapala samo batina u glavu. Onda nas počnu nositi u kamione. Čujem kako netko podvikuje: pripazite da koji nije živ, jer onda vi nećete živiti u Glinu! Krv iz kamiona curi, kao da je kantom lijevaš. Ja pazim da kakvim znakom ne odam život. Trojica ustaša sjede na nama, na leševima i meni. Puše. A kod Novog Sela već su bile iskopane tri jame. Tu nas, tijelo po tijelo, grabeći evo ovako – i pokazuje kako su ga uhvatili – za noge i ruke, pobacaju nas u te jame ... (134)

XII.⁶²

1995. siječanj. Glina.

Svjedočenje Ljubana Jednaka prema zapisu Mladena Ivekovića iz 1944. godine u *Otadžbini*

Ljuban Jednak je jedina preživjela žrtva strašnog pokolja u Glinskoj crkvi. Kao što je poznato, pokolj, koji su ustaše izvršili u crkvi u Glini mjeseca jula 1941., bio je jedan od prvih ovakvih pokolja u Hrvatskoj. Iza toga slijedilo je masovno ubijanje Srba u Baniji, na Kordunu, u Slavoniji, Lici.

Evo strašnog sv[j]edočanstva i optužbe Ljubana Jednaka. On je o svojim doživljajima one jezovite noći pričao jednostavnim riječima, bez uzbuđivanja. Njegove jednostavne riječi bile su prodorne. Govorio je tiho i sabrano, ali njegovi su prsti nervozno lupkali po stolu:

„– Evo, kako je to bilo – započinje Ljuban. 29. jula 1941. sjedio sam kod kuće, u Selištu. Ljudi su u selu i okolini bili zaplašeni, jer su kolali glasovi, da ustaše ubijaju sve Srbe iznad 16 godina. Bili smo svi na oprezu. Svakog su dana dolazile nove vijesti o namjerama ustaša. Govorilo se, da su sad ovdje, sad tamo nekog ubili. Ali ništa se pouzdano nije znalo, i ljudi nisu vjerovali da su glasine istinite.

„B[j]ežite, evo ustaša!“

Jula 29. nahrupili su iznenada ustaše u selo. Nastala je kuknjava i plač. Iz svih kuća izvlačili su muškarce. Uspio

sam se provući i pobjegao sam u Balinac. Tek što sam se malko smirio u jednu kuću, kad dođe jedna baba: „Bježite, evo ustaša!“ Opet sam pobjegao, ovaj put u Gređane. Tamo su mi rekli da su me ustaše već tražili. Iz ovog su sela već bili odvedeni svi muškarci iznad 16 godina. Bilo je među njima i staraca od 80 godina. Strah i užas zavladao je selom. Niko nije znao šta će biti s odvedenim. Majke i žene su naricale i proklinjale.

Sakrio sam se bio za neko vrijeme i razmišljao šta da radim. Odlučih da potražim sigurnije mjesto i izvučem se na cestu.

U zao čas!

Na križanju naletim na ustašu. On me zgrabi i odvede u kola. Bilo je tu više uhapšenih. Svi su bili uplašeni i jedan drugog pitali, šta namjeravaju učiniti ustaše s njima. E, kako sam bio lud, što sam se dao od jednog ustaše uhapsiti! Trebao sam na nj navaliti i pobjeći, pa bi me možda mimoišle patnje, koje sam doživio.

Odveli su nas u Topusko. Putem su nam psovali srpsku majku, rugali nam se, uz namigivanje, da nam spremaju lijepu svečanost.

Slutili smo zlo.

Njihove su oči zaplašeno lutale

Pitali su nas da li hoćemo da nas smjeste u crkvu ili općinu. Padali su razni odgovori. I mene su pitali. Vidio sam da je besmisleno birati, pa sam odgovorio, da mi je svejedno. Dali su me u općinu. Bježati se nije moglo. Bili smo okruženi razbojnicima, koji su bili do zubiju nauružani. Režali su na nas kao bijesni psi. Ljudi su drhtali i znojili se, neki mladić, još dijete, plakao je. Gledao sam kroz prozor i promatrao pred kućom kako se ustaše cerekaju. Neke sam od njih poznao. Bio je tu Franjo Butorac i Stevo Mulac. Nisam vjerovao da me ovi misle ubiti. Ta mi smo se poznavali i nikad se nismo svađali! Dugo smo bili i sjedili u općini, premještali se s noge na nogu, šaputali i dovijali se, šta će se dogoditi. Osjetio sam glad, ali hrane nije bilo.

Oko 3 sata popodne zabruji pred općinom kamion. Provirih kroz prozor: kamion je bio krcat Srbima iz Starog Sela, Katinovca i iz Perne. Poznao sam mnoge, bilo je među njima mladića i staraca. Njihove su oči zaplašeno lutale.

Kad su kamion stao, izdere se ustaša Tusić, da pregledaju uhapšene, nemaju li oružja. Počelo je skidanje sa kamiona, jednog po jednog. Udarali su kundakom po glavi i leđima uhapšenih.

– Nemojte braćo! Spasite, kumim vas Bogom...!

Psovke i udarci.

Nahrupiše tada razbojnici i k nama u sobu i redom stadoše tući kundacima, nogama, šakama. Po leđima jednoga starca lupao je jedan ustaša kao po panju, odzvanjalo je muklo, i čuli su se uzdasi jadnog čovjeka. Srušio se, ali se opet pridigao. Ustaša ga tresnuo o vrata i starcu je s čela prokapala krv na njegovu bijelu košulju. Jedan dječarac vrištao je i zazivao majku. Udarci su letjeli sa svih strana. Nastala je gužva, digla se prašina, ljudi su se sklanjali iza stolova i ormara, krv je poprskala pod. Prostačke psovke i zvjerski smijeh ustaša pomiješali su se sa vikom i zapomaganjem bespomoćnih žrtava.

– Majku vam srpsku, pišaćete danas krv – urlale su podivljale ustaše.

Gospodine, pa šta sam vam skrivio?... Nemojte, ako Boga znate! Smilujte se!... – zaklinjali su tučeni.

Uspio sam se neopaženo pomiješati sa onima koji su već tučeni. Razbojnici su tučenima prevrtali džepove i otimali im novac. Ljudi su im vadili i davali pare, samo da ih ne tuku. Među ustašama se porodila i svađa zbog plijena. Kod pretrage jednog čovjeka pronašli su 3000 dinara i počeli su se za te pare tući... Onda su nas izveli pred kuću. Vratio se prazan kamion. Gledao sam naokolo, neću li naći koje poznato lice, koje bi me moglo spasiti. Opazih mog starog znanca Đuru Vukinovca.

Razgovarao je s jednim ustašom. Približih mu se i zamolih ga tihim glasom, da se zauzme za mene i da me spasi. Gledao je u nedoumici, ali odmah strese glavom:

– Spasio bih te, Ljubane, kad bih mogao. Ali, vidiš i sam, da ne mogu i ne smijem...

Okrenu se.

Pala je komanda.

Oko kamiona ustaše. Tjeraju nas ustaše kundacima i cijevima od pušaka u kamione.

Nesretnici su se poslušno i bez otimanja penjali. Mnogima je to bilo teško, jer su bili isprebijani.

Kad je kamion pošao, zaletio se na mene Đuro, kojega sam maločas molio da me spase. To me je strašno iznenadilo. Ali prije nego što sam uspio da bilo šta zapitam, tresne me Đuro pesnicom po glavi. U licu se bio promijenio, oči izbečio kao da je pomahnitao. Mašio se rukom za moj šešir i otme mi ga. To je bilo sve, trebao mu je moj šešir!

Zaprepastio sam se kako se čovjek u času prometnu u zvijer. Nisam to shvaćao, bili smo stari i dobri znanci i nikad nismo međusobno imali nikakve prepirke. Odatle najednom ta mržnja?

Nisu nas daleko vozili kamionom. Na željezničkoj stanici u (32) Topuskom iskrcali su nas. Tu je već bilo nešto Srba iz okolnih sela. Gurali su ih u vagone. I nas su tjerali u već prenatrpane vagone. Našao sam se stisnut u jednom teretnom vagonu među 150 ljudi. Gazili smo jedan drugome po nogama.

Morila nas je strahovita žeđ

Bilo je nesnosno vruće i jedva smo disali. Što dalje, sve smo teže izdržavali stisku i nestašicu zraka. Širio se strašan smrad. Stariji su ljudi stenjali, neki su pali nakon dva sata u nesvijest, dječaci su zapomagali i plakali. Sve nas je morila strahovita žeđ.

Vagoni su stajali na pruzi i čekali odnekud lokomotivu. Vrijeme je prolazilo, činilo mi se, da sve traje vječnost. Privukao sam se prozorčiću i ugledao pred vagonom Stanka Žužića iz Gređana, koji je držao stražu. Zovnem ga po imenu i zamolim ga da nam malko otvori vrata, da se ne ugušimo.

– Marš, svinjo! – bio je njegov odgovor.

– Stanko, ako boga znaš, dodaj mi vode – molio sam i dalje.

– Marš!

Spuštala se noć. Ljudi nisu više mogli izdržati i počeli su mokriti pod sebe. Zagušljivost je postala još teža. Ljudi su željeli da vagoni krenu bilo kuda, samo da krenu. Ali lokomotiva nije dolazila. Prošla je čitava noć. U zoru su počeli pripreme za polazak.

– Prikopčaj ovaj vagon – čuli smo komandu izvana.
– Ovi idu na prisilni rad...

Nade su porasle kod svih nas. Na prisilni rad, pa dobro! Vozi, kamo te volja, samo nas ne tuci i ne ubijaj! Svi su živnuli i počeli zaboravljati na svoje muke i patnje. Neka bude i prisilni rad, neće ni to trajati vječno. Naći će se pravde i za nas u svijetu.

U tom raspoloženju dovezao nas vlak do Gline. Vrata se s bukom otvoriše. Svježi je zrak prostrujao u vagon. Po dvojica smo skakali iz vagona i postavljali se u red. Dočekao nas je novi red ustaša. Gledali su nas krvavo.

Odvedoše nas pred crkvu

Odvedoše nas pred Glinsku crkvu. Tu nas je dočekao Glinski ustaški koljač Nikica Vidaković:

– Došli ste, majku vam vlašku! De, uvedi ih, da se pomole svom srpskom bogu. Biće im za dušu... Trkni po ključeve, da ove mrcine zatvorimo u crkvu...

Uvedoše nas u crkvu. Zaključaše crkvu i postaviše stražu. Bilo nas je oko 160. Tu je bilo dosta prostora i moglo se disati. Bili smo sami i tiho smo razgovarali. Neki su od nas vrtjeli glavom i govorili, da će nas pobiti. Većina se nadala da ćemo na prisilni rad. Bili smo žedni i gladni. Polijegali smo.

Škljocnu brava na vratima. Ulaze neki Paja Kreštalica i Milić.

– Diži se!

Izvršili su popis svih zatvorenika. Treba, kažu, taj popis da bi se mogli rasporediti za privremeni rad u Lici.

Nade su ponovno rasle. Oko podne dolazi neki ustaški natporučnik i pita nas. ima li koga, ko je prekršten. Javila su se dvojica, i njih je natporučnik poveo sa sobom.

– Biće da oni ne moraju na privremeni rad – tješili su ne neki...

Poslije podne opet udoše neke ustaše.

– Tko je Pero Miljević?

Pero se javio.

– Deder, golube, priđi bliže. Govori što ti znaš o četnicima! Govori sve šta znaš...

– Znam da ima popis četnika kod bilježnika – govorio je ustrašeni Pero.

– A jesi li ti četnik?

– Nisam...

– Nisi, Boga ti tvoga! Nisi četnik, je li, kurvo vlaška! A tko je godine 1935. pucao na Malinca, ha? Majku ti tvoju...

Tukli su ga dok nije pocrnio

I zaleti se ustaša na Miljevića. Iz zvonika su donijeli debeli konopac i položili Peru na zemlju. Tukli su ga

dugo, dok nije sav pocrnio. Najpr[ij]e je vikao, kasnije je samo stenjao. I opet odoše.

Pred noć su došli neke ustaše:

– Tko ima novaca, nek dade, kupit će mu se hrana.

Ljudi su davali i skupilo se oko 6000 dinara. Svi su bili gladni i jedva su dočekali ustašku ponudu. Ali, niko se nije vratio sa hranom. U suton stao je pred crkvom kamion. Došao je tiho i, tek kad su se vrata otvorila, začulo se zujanje motora. Protrnuli smo. Zašto nas u noći hoće odvesti? Ali, prije nego što smo se snašli, nahrupiše ustaše u crkvu. Zveckalo je oružje u polutami, odjekivale ustaške cokule.

– Palite svijeće!

Ljudi su užurbano počeli paliti svijeće. Oko nekih svijeća dugo su se ljudi prestrašeni ljudi bavili. Nisu htjele gorjeti. Nisam praznovjeran, ali sam vidio, da velike svijeće nisu htjele da gore. „To je neki znak“, šaputali su starci drhtavim rukama. A žrtvama su srca tukla, te se činilo da se u tišini mogu nadaleko čuti.

– Vjerujete li u našeg poglavnika? – zaurla jedan ustaša.

Svjetlo drhtavih svijeća osvijetlilo je crkvu i ljude. Sjenke su se kretale po zidovima. Razbojnici su obilazili i krvnički gledali grupe svojih žrtava. A žrtvama su srca tukla, to se činilo da se u tišini mogu nadaleko čuti.

– Vjerujete li u našeg poglavnika? – zaurla jedan ustaša.

– Vjerujemo – čulo se nekoliko glasova.

– Vičite „Živio poglavnik!“

Neki su vikali.

– Jače, majku vam srpsku! Jače...

Odjednom zalupa karabin preko naših glava.

– Lezi – viče jedan krvnik.

Složismo se svi, ko jedan, na crkveni pod. – Diži se! ... Lezi, diži se...

Nesretni su se ljudi dizali i opet padali... Tako nekoliko puta, dok nije jedan razbojnik riknuo na ustaše:

– Šta se igrate, Boga vam vašeg! ... Skidaj sve sa sebe – okrenu se prema nama – odijela, cipele, sve!

Užurbano su na crkveni pod padali kaputi, hlače. Ljudi su sjeli i počeli izuvati cipele. Niko nije pitao: zašto treba skidati. Svi su radili brzo, kao u nekoj groznici, sve u strahu, da će biti zlo, ako ne požure. Čuli su se samo uzdisaji i ubrzano disanje. Srce je tuklo užurbano.

Dok smo se svlačili, razbojnici su haraćili i razbijali po crkvi. Kundacima su lupali po oltaru, ikone su pokidane padale na zemlju. Nekoliko kandila i drugih stvari bacali su banditi na nas pjeneći se od bijesa i psujući u

sav glas. Prisilili su nas da ležimo. Bili smo samo u košuljama i gaćama. Kao pomamni počeli su po nama gaziti, tući nas kundacima, i pušćanim cijevima, udarati nas cokolama, gdje stigoše. Nastala je zaglušna kuknjava, plač i zapomaganje.

– Gdje je Pero Miljević? – pita neki ustaša.

Pero se javlja slabašnim glasom. Bio je već teško isprebijan i molio je, da ga ne tuku. Opet su ga ispitivali o četnicima.

U ruci ustaše bljesnuo je nož

U ruci ustaše bljesnuo je nož u osvijetljenju crkvene svijee. Zastao nam je dah. Polako se ustaša primakao Peri i, što bi trepnuo, zabio mu nož u vrat. Pero pade bez riječi. Krv je šiknula, i čulo se još samo krkljanje čovjeka, koji je umirao. Vidjelo se, da je ustaša vješt svom krvavom zanatu. Pitali su i nas ostale, znamo li što o četnicima. Javio se neki Stojan Bajić, da će nešto reći o četnicima. Vjerovao je, jadan, da će spasiti glavu.

– Sve kaži, bićeš pušten kući – hrabre ga razbojnici. (33)

– Sve ću reći, samo me pustite ...

Stojan je nešto pričao, ali nije dospio svoju priču dovršiti. Zaklali su i njega.

Nastalo je sada sveopšte klanje. „Kolji, kolji...” vikao je jedan razbojnik...

To se ne može opisati – zastao je na čas Ljuban prešavši rukom preko čela. – Kao da sada gledam, kako ljudi kleče i zaklinju ustaše da ih poštede. Ali ... jedan duboki udarac nožem u vrat i jedan zakretaj nalijevo... i svršeno. Žrtva se još pokušava pridići, ali udarac kundakom u glavu dovršava krvničko djelo. Neki se otimaju, dižu ruke na obranu, drugi čekaju na udarac kao ovce. Jednome je udarac nožem, mjesto u vrat, sletio u lice, drugome u ruku, neko je potrčao, a ustaša za njim i zahvatio ga nožem pred zidom...

Prskao je mozak, krv je klokotala po kamenitom crkvenom podu i polako, u širokom mlazu, tekla prema crkvenim vratima...

Iz početka zaglušna vika pomalo je jenjavala. Ali ubijanje bespomoćnih ljudi trajalo je čitavu jednu vječnost. Čuli su se jauči onih, koji su ležali u krvi. Nisu još svi bili mrtvi.

Gledao sam prizor šćućuren uza zid. U kutu iza crkvenog ormarića je tama. Zavukoh se iza ormarića, čekajući da ustaše svrše svoj posao. Sve je više tišina ovladavala crkvom. Žrtve su ležale porazbacane po čitavoj prostoriji. Poneki je još trzao nogom ili rukom, odakuda se još čulo stenjanje. Ustaše su se odmarale,

brisali krvave noževe i kundake. Neki su izašli pred crkvu.

Kad se sve smirilo, baci se među poklane...

Jednoga momenta, kad se sve smirilo, i kad su se razbojnici sakupili pred vratima, skočih nečujno iz svoga skloništa i bacim se među poklane, u mlaku još toplu krv. Za mnom je skočio još jedan, koji se bio također sakrio. Ispružili smo se kao mrtvi među mrtvima. Ali ovaj drugi, koji je slijedio moj primjer, zlo je završio: ušao je ustaša, opazio da se miče i prišao mu. Gurnuo ga nogom:

– Diži se! –

Čovjek se digao.

– Deder glavu na sto –

Zgrabio ga za kosu i pritisnuo mu glavu na sto. Tada je nožem zarezaao vrat i naredio jednom čovjeku da pjeva. Krv je šiktala iz vrata, a iz grla žrtve čulo se krkljanje. Drugi razbojnik zamahne strahovito kundakom: glava je bila razmrskana, a nemoćno tijelo klonu. Trojica su se sakrila u oltar. Kasnije su se popeli na zvonik. Poslije sam saznao, da su tamo bili dva dana i dvije noći i da se nikakvim obećanjima nisu dali skloniti da siđu. Poslije dva dana skinuo ih je hicima iz puške ustaša Stevo Mulac. Ležim tako u lokvi krvi među pobijenim Srbima i čekam daljnju sudbinu. Ustaše razgovaraju o svršenom poslu. Hvale se i cerekaju. Iznenada jedan mladić, koji je kraj mene ležao, diže krvavu glavu i zastenje: – Nije gotovo, majku vam vašu!

Uz psovke priskoči mu ustaša i ubije ga. I sada se lupеži dosjetiše, da bi još neko među nama mogao biti živ, i počеше redom tući kundacima po žrtvama i zabadati noževe. Dobio sam nekoliko udaraca kundakom, ali se nisam ni pomakao. Jedan od koljača udario je nožem redom. Približavao se meni. Zario je nož u tijelo pokraj mene, a zatim kleknuo meni na leđa i udario nož u tijelo sljedećeg... Mene je preskočio... – Čitavo vrijeme nije me napuštalo uvjerenje, da ću biti spašen.

Onda su leševe počeli izvlačiti iz crkve i bacati ih u kamion. Dohvatiše i mene. Vukli su me za noge po kamenom podu. Na stepeništu mi je glava udarala o kamen, no i to sam podnosio bez znaka života.

Prerezani grkljan prekrije mi usta

Baciše me na kamion koji je već bio pun leševa. Ležao sam na leđima. I dalje su ustaše slagale svoje žrtve. Bila je već kasna noć. Vrebao sam priliku da se izvučem, ali ona se nije ukazala. Kako sam ležao na uznač, doživio sam tada još strašniju stvar. Na mene položiše leš jednog ubijenog čovjeka, a prerezani grkljan prekrije mi usta...

Ljuban zastane. Pogledao me i smeteno se nasmiješio:
– Nisam vjerovao da čovjek može u tako kratkom roku preživjeti takve strahote. No, meni se usjekla tada u mozak misao, uvjerenje da neću poginuti. Možda me ta sigurnost i spasila...

Evo kako je bilo dalje:

Nismo se daleko vozili. Uskoro sam osjetio da kamion ide po kvrgavom tlu. Čuo sam komandu:

– Vozi bliže jami!

Tu su čekali krvnici koji su i ovdje nad jamom, obavljali svoj posao. Velika jama bila je već do polovine puna leševa. Bacali su nas s kamiona u jamu. U samoj jami slagali su ustaše leševe kao cjepanice. Uхватиše me za ruke i noge i zaljuljaše me nekoliko puta te baciše u jamu. Pao sam na mekano, na leševe. Vukli su me još malo po jami, složili me na određeno mjesto. Imao sam sreću.

Tukli su čekićima i sjekirama

Čitavu sam jednu vječnost tu ležao. I dalje su stizali kamioni, i to sa živim ljudima. Tu, nad jamom, tukli su ih sjekirama i čekićima po glavama i bacali u jamu. Nije tu bilo mnogo vike i zapomaganja. U noćnoj tišini čuli su se najviše udarci sjekirom, koji prigušeni jauk i koji urlik ustaške psovke. Iskrvavljena tijela muklo su padala u jamu.

Doveli su jednu mladu ženu. Mislim, da je to bila učiteljica iz Bovića. Nju su tu, kraj jame silovali i zatim je ubili iz karabina... Kasno u noći bio je krvavi posao završen. Neki su krvnici još skakali u jamu i hodajući po leševima tražili prstenje i druge vrijedne stvari. Jednome je za oko zapela moja majica. Počeo je natezati i prevrtati da mi je skine. Soptao je, mučio i konačno je skinuo. Nije primijetio da sam živ. Postalo mi je još hladnije i drhtao sam. Plašio sam se da ustaše ne zapaze drhtanje.

Nad jamom su ustaše gledale svoje žrtve. Neka žrtva se još micala. Zapaštali su karabini i revolveri po jami. Tada sam bio ranjen u nogu...

I konačno sve se smirilo. Krvnici su se okupili podaleko od jame oko fenjera razgovarajući o svojim podvizima. Skoro potpuna tama ovladala je jamom i okolinom. Počeo sam se pripremati na bijeg.

Bijeg iz jame

Ispitujući pogledom okolinu i malko podigavši glavu zapazih da se među leševima diže jedna prikaza. Dopuzala je do mene.

– Jesi li živ? – pitao je šapatom čovjek.

Šutio sam i nisam ni ovoj preživjeloj žrtvi htio priznati da sam živ. Ali, čovjek me gurnao i šaptao mi da treba bježati. Sporazumjeli smo se i dogovorili.

Ustaše su bile zabavljene svojim pričama i bile su podalje.

Okolina jame bila je u tami...

Izvukli smo se nečujno jedan za drugim prema jednoj živici. Pekla me je rana na nozi, ali mogao sam hodati. Udaljavali smo se sve više od svijetla fenjera. Glasovi koljača sve su se više gubili u tami... Rastao sam se od moga saputnika i krenuli smo svaki na svoju stranu.

Nisam znao gdje sam se nalazio i lutao sam naokolo nasumce, u želji da što dalje odem od jame. No, kako sam se zaprepastio kada sam se nakon lutanja od preko jednog sata, opet našao u blizini jame! Kao pomamom okrenuo sam natrag glavom bez obzira. U ušima su mi zvučali pijani glasovi ustaških koljača. Dolutao sam najzad do Majskih Poljana. Sakrio sam se tu kod ujaka Pavla Lončara gdje sam živio pet mjeseci...

Ja sam jedini ostao živ iz one jame. Moga druga, koji se zajedno sa mnom izvukao iz jame, ustaše su vrlo brzo uhvatili i ubili... (34)

XIII.⁶³

1995. siječanj. Glina

Izjava Ljubana Jdnaka (nastavak)

Nastavljamo s prikazom jezovitog umorstva Srba u Glini u srpnju 1941. godine kako ga je doživio zemljoradnik Ljuban Jdnak koji se sretnim slučajem spasio od pokolja.

Evo, kako on opisuje zvjerstva u samoj Glinskoj crkvi:

„Kako je bilo u samoj crkvi za vrijeme klanja među samim Srbima, vidi se iz sljedećih izjava Ljubana Jdnaka,

ka, zemljoradnika iz Gređana, jednog od Srba koji je uspio da se spasi pokolja:“

Sa stanice u Glini odveli su nas do pravoslavne crkve. Pred crkvom nas je dočekaio veliki broj ustaša i desio se tamo i Milan Vidaković, mladić od nekih 14 godina, koji je počeo vikati iz svega glasa: Donesite odmah ključ od

crkve da te srpske mrcine zatvorimo. Nekoliko časova iza toga kako su nas zatvorili došao je u crkvu neki Kreštalica bivši živoder u Glini i sa njime općinski stražar Milenko[vić] Joso, govoreći nam da trebaju naše podatke pa su nas po tome popisali. Jedan sat iza toga došao je u crkvu jedan domobran sa dvije zv[i]jezde na ovratniku i rekao nam: „Vi ste Srbi već godine 1919. bili svi osuđeni na smrt, ali kaznu nismo mogli izvršiti, pa ćete zato sada biti svi pogubljeni“. Iza toga došli su neki ustaše i jedan od njih pitao je na glas, koji je Pero Miljević, našto se između nas izdvojio jedan čovjek rekavši da je on to. Ovaj ga je ustaša pitao dali štogod znade o šumljacima, pa kad mu je Pero odgovorio da ne zna ništa, priskočile su druge ustaše, stavili su ga pred zid u crkvi i sa jednim užetom tukli tako dugo, dok nije sav pocrnio. Ovako izmrcvarenog bacili su ga u jedan kut crkve, gdje je ostao ležeći bez svijesti. Pred večer došle su ustaše, rekavši da ćemo svi ići na daleki put u Liku na rad, pa tko želi da mu se kupi kruha neka preda novac. Tko je imao novaca predao je, te su si ustaše sve to zadržale. [Poslije je došao pokolj. Evo kako Jednak opisuje sam pokolj:]

Kad se već smračilo, iznenada smo čuli pred crkvom kamion, i u crkvu su ustaše ušli vičući: Palite odmah svijeeće da se bolje vidi. Kad smo zapalili svijeeće upitali su nas: „Da li vi ljudi vjerujete u našega poglavnika i u našu Nezavisnu Državu Hrvatsku?“. Mi smo odgovorili da vjerujemo. Nato su nam komadnovali: lezi, ustani i dok smo mi izvršavali komandu oni su iz početka naređivali isto i iz pušaka pucali po samoj crkvi, koja je bila u polumraku. Zatim su nam izdali naređenje da se svi svučemo i da imamo ostati u košuljama i gaćama, dok smo sve svoje stvari morali baciti u ugao crkve. Poslije toga smo svi morali leći na zemlju, a ustaše su po nama hodali i gazile nas. Po tome su nam naredili, da ustanemo i da se licem okrenemo prema zidu, a onda su oni pucali po crkvi ali namjerno nisu nikoga pogodili, jer su nas time plašili. Malo iza toga ponovno su uzeli preda se Peru Miljevića i pitali da li zna što šumjacima. Kada je ovaj odgovorio da ne zna, jedan ga je ustaša uhvatio i na očigled sviju nas zab[i]o mu nož u vrat potegavši ga prema dolje tako da mu je rasporio cijela prsa. Miljević se srušio mrtav. Na ponovni poziv da se jave oni, koji nešto o šumjacima znaju, javio se jedan čovjek i rekao da će reći sve. On je kazao da su šumjaci u blizini Topuskog dizali u zrak bandere i dočekali jedan ustaški auto. Poslije toga ustaše su istome naredili da stavi glavu na jedan stol koji je u crkvi stajao, pa kada je glavu stavio na stol ustaša mu je zarezao u grkljan i naredio da pjeva. Među-

tim krv je iz njega šiknula nekoliko metara nadaleko, pa kada nije moga pjevati udario ga je taj ustaša kundakom po glavi te mu se mozak izlio po stolu. Nakon toga počelo je klanje ljudi od reda, kako smo stajali u crkvi. Uхватili su jednog po jednog, povalili su ga na stol, jedan je ustaša kleknuo na prsa, a drugi je uzeo nož i presjekao grkljan. Nisu čekali da izkrvavi ili umre, već su ga polumrtvoga iznijeli iz crkve i bacili na kamion koji je pred crkvom stajao. Kada su poklali skoro (30) tri četvrtine ljudi, stali su da se odmore, a nakon toga uhvatili jednog starca pitajući ga: „Hoćeš li nam dati svoju ženu, sestru i kćerku?“ On je odgovorio da hoće, samo neka ga puste... Odma iza toga uzeli su goruću svijeću i stavili mu ispod brkova, pa su mu tako palili brkove i obrve, a kasnije i oči. U to je priskočio jedan ustaša i viknuo: „Majku mu srpsku šta čekaš, kolji!“ [U jednom trenutku, – veli dalje LJUBAN – ustaše su ga odmah zaklali.] Po tome su opet klali jednog po jednoga, a kada nas je ostalo još pet ili šest ponovno su ustaše iznosile mrtve. Kada su ustaše došli u crkvu opazili su, da se jedan iz gomile zaklanih micao pa mu je jedan ustaša cipelom razbio glavu, poslije čega se isti umirio. Taj ustaša i mene je udario po glavi, ali ja se unatoč groznoj boli nisam odao. Neko vrijeme iza toga jedan je ustaša iz vana viknuo ovima u crkvi da dobro pripaze dali je netko na životu, jer će biti zlo po sve njih ako itko živ izađe. Da budu još sigurniji da su svi mrtvi, išli su od leša do leša i zabadali još po jedanput svakome nož bilo u srce ili leđa. Ja sam strpljivo čekao ovaj udarac, ali kada je ustaša probadao one kraj mene stao je na mene i probo onoga sa strane, mimoišavši me. Iza toga počeli su iznositi iz crkve opet na kamion. Hvatali su jednog po jednog za noge i bacili na kamion kao da bi bacali vreće. Kako je žrtava bilo mnogo, to su ih ubacili jednog na drugoga i to po tri četiri na hrpe. Mene su bacili u kamion na najgornji red, pa kako je ovaj bio prepun, to su naredili da se leševi prebace i na drugi kamion. Tako su me pograbili za noge i bacili na drugi kamion, te sam udario glavom o neki željezni predmet, da mi se još i danas pozna. U drugi kamion bacili su me tako da sam ustima došao do prerezanog grkljana jednog mrtvaca iz čijeg je vrata još tekla krv, ali se nisam smio maknuti da se ne odam, već sam čvrsto stisnuo usta da mi ne uđe krv. Kada su nas natovarili, vozili su nas prema Jukincu, a ustaše su za to vrijeme sjedili na lješinama i to dvojica kod nogu, a dvojica kod glave, tako da sam se skoro ugušio jer nisam imao dovoljno zraka. Kada su nas dovezli blizu jedne šumice, čuo sam gdje su vikali šoferu: „Vozi bliže grabi.“

Kada su nas izbacili kod grabe bilo je tamo još mnogo ljudi, koji su čekali da budu pobijeni i pobacani u grabu. Tamo su silovali jednu ženu, te sam čuo kada su ju pitali tko je da je odgovorila da je učiteljica iz Bovića. Zatim su nas počeli bacati u grabu pa su tako i mene pograbili za noge i bacili me u jedan ugaio grabe. Na mene su bacili ovu učiteljicu, koju su poslije silovanja zaklali, i tako zaklanu i dalje je nastavili silovati. Čuo sam kako je jedan ustaša rekao da treba pregledati učiteljicu, da li ima prstenja jer bi se to dalo prodati. Jedan je ustaša skočio u grabu i zbilja je našao prsten koji je skinuo sa ruke. U to je došao jedan kamion pun ljudi, koje su jednoga po jednoga ubijali čekićem. Kako je lešina bilo toliko, da je izgledalo da neće svi u grabu stati, to su dvojica ustaša slagali lešine, da bi što više stalo. U to se nekim pričinilo da netko diše u jami pa su otvorili paljbu iz pušaka u grabu, te sam i ja tako pogođen u nogu. Ipak ja nisam dao od sebe ni jednoga glasa i dalje sam se pritajio kao mrtav. Kada je ustaša došao do mene da me „složi“ u čošak opazio je na meni dobru majicu pa ju je svukao sa mene iako je bila krvava. Ja sam za to vrijeme zadržavao dah, kako ne bih odao znakove života. Poslije toga sve se primirilo. Ustaše su se udaljili i u šumarku razgovorali. Ja sam se potajice izvukao iz grabe, uvukao u kukuruze i kroz šikarje odvuкао se prilično daleko. Iz noge mi je

curila krv, jer sam bio ranjen. U zoru sam došao do mjesta Kurepe i sakrio se u grm. Tu je naišao jedan čovjek, koji me je prepoznao i odveo me je svojoj kući. Kada sam se kod njega bio oko dva sata prolomio na lelek među ženama, da dolaze ustaše da kupe narod za klanje. Ja sam se odmah sklonio u šumu moga strica gdje sam živio sakriven šest mjeseci ne izašavši nikuda, a hranu su mi donosili gore.

Trojica Srba koji su se pukim slučajem spasili sa masovnog klanja u crkvi, popevši se na toranj, otkrile su ustaše tamo nakon nekoliko dana, poskidali su ih odozgo puščanim mecima.

Poslije strahovitog pokolja krvnici su [se] svojski dali na uklanjanje tragova svoga besprimjernog djela. Prali su crkvu i prostor pred njom, a nakon toga i okrvavljene kamione, u kojima su odvucli žrtve u Prekopu. Očevici svjedoče kako se oko crkve širio težak i neugodan zadrž. Nakon čišćenja ustaše su polijevale crkvu krečom i karbolom, da je napokon u kolovozu iste godine potpuno sruše, opljačkavši prije toga iz nje sve, što je bilo vrednije. (31)

Fotografija: Ikonostas glinske pravoslavne crkve (31)

XIV.⁶⁴

1997.? Beograd.

Sjećanja Ljubana Jednaka prema transkriptu iz dokumentarnog filma

(...) Ne mogu se sjetiti koje je godine bilo suđenje Stepinu. On je bio 27. srpnja [1941] u Topuskom, u Kordunu. Sutradan je hapšenje nastalo. Ne znam šta je on govorio jer tu Srbin nijedan nije smio prisustvovati. Bio je neki Tomo, tu će sam se ja rodio u Gornjem Selištu. Predvečer mi s njime divanimo. Reko: „Tomo šta se to dešava?“ „Ne bojte se vi ništa Jednaci, to je poštena porodica. Ja ću vas zaštititi, vi se ne bojte ništa.“ Ali kada je ujutro došao Vidaković u autu pa se prosuo gore po selima, Tomo veli: „Ne bježite nikuda.“ Ja velim mojima: „Nemoj Tomi vjerovat, Tomo je Pavelićev emigrant.“ Mi pobježemo preko nekih bara, a oni pucaju na nas. To samo ... [nejasno], koliko je moglo nas nekoliko je bježalo. I dođemo nazad preko Gline vode tu gdje sam ja živio u Gređanima. Žena veli: „Evo tražili su te sad, tebe i tatu.“ „Pa ko je tražio?“ „Tražili su ustaše, već su dolazi-

li dva puta.“ Reko: „Znaš šta, ja ne znam kuda bi, kako bi, šta bi, nemam nikog od organizacije, nemamo ništa.“ Reko: „Ajđ' ti meni iskopaj u đubru pa ću metnit' daske, pa ću se sakrit u đubar.“ Ona to iskopa, a ja ležem. Smrdi đubar, nemerem biti u đubru. Kažem: „Ajde mi iskopaj pod sijenom jedne stožine.“ On iskopa jamu jednu, ja zavučem se tamo, nemerem ni tu biti. Već bliže pred noć, kad reko: „Znaš šta. Idem ja ovdje u grah u bašču.“ Ja u grah, vidim nije dobro. Noć se primiće bliže.“ Reko: „Ja ode!“ „Kuda?“ „Idem za Bović tamo nekud, nekud ću prijeći.“ Ja odo od kuće na jedno tako pola kilometra, ja nijesam ni zna' kad jedanput idu ustaše. Stadoše i vele: „De češ?“ Reko: „Idem u Bović.“ Kažu: „Sjedaj u kola!“ „Kuda?“ „Idemo u Topusko!“ Oni pljačkali, pa kad smo došli do pola puta u Topusko, njima konji sustali pa nisu mogli ići. Oni ostave te konje.

Onda ja išao s njima. Dođemo blizu Topuskog, banju tamo kako se ulazi. Tu ima jedna velika gostiona, tu pjevaju ustaše, lupaju čaše. Ja velim jednom Marku Tonkoviću, poznam ga dobro iz Viduševca sela. Reko: „Marko, ajmo na rakiju tu.“ „Imamo mi rakije džabe koliko ‘očemo, nećemo mi tu piti rakije.“ Dođemo u Topusko na križ, ustaša par stražarči. Pita on njega, veli: „De ćemo s ovim?“ Veli: „Vodi ga dolje u opštinu.“ „A ne, ja sam mislio u crkvu.“ A crkva u Topuskom isto bila puna [ljudi]. Ja dolje u opštinu, odvedu me dolje. Kad bil’ mi nekoliko sat dolje u opštini kad voze ljude ozgo iz Korduna, trpaju u opštinu u one sobe nas po 30 – 40 gruva u one male sobe. Dođoše nekoliko ustaša unutra, veli: „Ajte u red.“ Mi se postrojimo u red, veli: „Vodi ih jednog po jednog u sobu.“ Koga odvedu tamo ga dobro istuku, a onda ga vrata nazad. Pred noć evo auta. Dođe neprimjetno. [Mi idemo] van jedan po jedan, trpaj, pa trpaj... Ja velim nekom Stanku Žužiću, poznat sa mnom, imao je i zemlju blizu. Uzeo on i trpa ljude u auto. Reko: „Stanko pa šta je to sad?“ Neki Đuro Ukinovac skine mi šešir sa glave i udari me onim bičem jedno dva puta po glavi. „Ne poznaj sad nikog“, on kaže. A koliko je samo puta bio kod moje kuće i jeo, ali je došlo vrijeme da ne pozna Srbina. Jedan auto pa drugi auto pa treći auto pa četvrti auto. Strpati nas u te aute. Ja sam mislio pobiće nas između Topuskog i topličke stanice. Tu je šuma jedna velika. Nisu...Dotjerali su nas tu na topličku stanicu, tu dođemo pa u vagone. Oni pričerali one vagone od štala. Trpaj, pa trpaj u vagone. Nas je zgruvalo u jedan vagon po 150 – 160. Tri na tri, da nemeraš disat’, ne možeš ništa. Tako smo se mi gnječili do pred dan. Sutradan, zora svanjiva, vagoni se prikopčavaju. Ja velim njima: „Ljudi mi idemo za Glinu.“ Veli: „Ne, idemo mi za Liku, na prisilan rad.“ Ja poznaj onaj teren kad sam tamo živio, od Topuskog do Gline. Došli u Glinu, vagone i voz ustavili. Ustaša čeka kaj mrava. „Van, van, van, dva i dva drž’ se za ruke!“ I puška na strani, ne smiješ nikud gledat, samo uprav. Na nas svakoga po jedan ustaša sa svake strane. Jedno tri nijesu se dali izvuć iz vagona van, a oni ih ubiju. Ostave ih u onim vagonima onako. Kad mi ... to je kolona velika bila. Dođemo do crkve u Glini, stadešmo mi onde. Gledamo. Ne smiješ nikuda gledati na stranu kad je sa svake strane ustaša s nožem na puški. Kad mali sin njegov, toga Vidakovića Nikice veli: „Znaš što, dede ti Dežaliću“ [Deželić] To je Dežalić je iz Gline bio jedan ustaša „trk tamo župniku po ključ da se ove mrcine zaključaju u crkvu.“ Ode on tome hrvatskom popu i doneše ključ, kako je doša do tog ključa hrvatski pop od te

naše crkve, ne znam. I s nama u onu crkvu. „Ulazi, ulazi, ulazi!“ Koliko je moglo. Koliko je moglo. Jedanput zaključaju crkvu i poslije odoše van. Mi sami premišljamo šta će tu bit’. Jedan kaže: „Ići ćemo u Liku na prisilan rad.“ Puna crkva ljudi. Mislimo i sami, reko, „Nas neće bit’“. Ima ljudi i koji plaču, ima ljudi i koji su ponijeli po dva kruha, pečenu kokoš pa mesa... Prevareni ljudi. Kad oko devet sati, evo njih unutra jedno 5-6. Veli: „Jeste li vi žedni da se donese vode?“ Donesoše jedno dve kante vode i ostaviše ondje blizu vrata. Ne možeš ni piti vode kad si izmrcvaren. Kako š’ piti vodu... Izadoše van i evo ih opet za dva sata. Veli: „Digni se.“ Kad je nas puno, netko se diže, netko nemere. Oni su uzimali imena i prezimena jer njima je poslije davato 100 dinara od glave koju će moć klat’. Onda su oni vodili evidenciju koliko se pokolje tu ljudi. I uzeše imena i prezimena, koliko su mogli. Nije svima ni uzeli i odoše van. Kad vako popodne evo ih opet unutra i veli: „Ko je od vas Pero Miljević?“ On se dignu i veli: „Ja sam Pero Miljević.“ Veli: „Pero bil’ ti što znao od četnika, mi ćemo tebe puštit kući?“ [Pero] veli: „Ja znam da je kod blagajnika Ratkovića, toga što je ubijen kad su Glinjani ubijani, bilo upisano i četnika.“ (Pitaju): „Jesi li i ti u toj organizaciji?“ Veli: „Nisam.“ Odsjekoše onog štrika od zvona jedno dva metra i isprebijali ga tim štrikom. Odoše van, neće više ništa. Kad popodne evo ih opet, paraju one slike, tuku. Veli: „Ko ima od vas prekršten, puštit ćemo ga van.“ Niko ništa, lažu, niko ništa. „Ko ima od vas prekršten?“ Javi se neki Pajo, bilježnik iz Topuskog i neki Adam Korać iz sela Čemernice i pustili ih van. E, slušaj...jel’ ih taj Vidaković pustio za novce, šta li je bilo. Poslije nisu pustili nikoga van. Oni [ustaše] opet izadoše van. Kad popodne evo ih jedno deset unutra. „Dajte ko ima novaca, idemo vam kupovat stvari, hranu. Ići ćete u Liku na prisilan rad, ne bojte se ništa. Ko oće ići od vas van može ići.“ Ko se god javio, njemu se [ustaše] zaletio kundakom u kičmu koliko god može. Odmah padneš na nos. Kad pred noć evo ih unutra. „Palite svijeće!“ Ne može svijeća goret kad su silni ljudi unutra. Svijeća se zapali ona se premota i padne. Stadoše bacati popovo kandilo, tuče te po glavi, zavlaciš glavu jedan pod drugoga. Da nam majku srpsku, gaze po ljudima. Veli: „Dignite se.“ Mi se dignemo. Evo dovoze žive ljude s kamionima. Trpaj pa trpaj unutra pa trpaj koliko su mogli. Kad jedanput vele: „Nemere više stat unutra.“ Ne znaš ništa, već bliže noć, vele: „Svlačite sve sa sebe!“ A mi, bacaj cipele, bacaj kapute, bacaj sve tamo u jedan ćošak. To se umirilo kad jedanput kaže: „Diž’ se.“ Mi se

dignemo. Veli: „Ko je od vas Pero Miljević?“ Opet Pero veli: „Ja sam.“ „Pero, ajde mi kaži šta još znaš ti od četnika, pustit ćemo te kući.“ On veli: „Ja sam vam rekao da ne znam više ništa.“ I on dok je tako reka, slušajte, on tu udari ga nožem, presječe, cukne se nazad i gotovo. Neki Stojan Bajić iz Katinovca iz Korduna, iz sela, veli: „Ja znam nešto četnika, pa bil’ me pustili kuć?“ [Ustaša] veli: „Ajde nam kaži šta znaš?“ [Pero] veli: „Koliko sam ja moga znat mi smo bandere rušili od Kamenskog mosta do Kladuše.“ „Jesi li ti upisan u četnike?“ On veli: „Nisam.“ „Dodi vamo i metni glavu na stol.“ On metne, a oni mu narežu malo grkljana i vele da pjeva. Krv udara dva metra. Kako š’ pjevat. Onaj jedan kaže: „Majku mu nje-govu srpsku, udaraj ga nožem iza vrata da pane dolje.“ Tako je i bilo. Udari ga nožem iza vrata i gotov. Mi svi drugi to gledamo. U meni nešto govori da ću ja ostat živ. Kad jedanput, kad su ta dva poklali, odreda uzimaju pa kolji pa kolji pa kolji pa kolji pa kolji, redom... i odvoze, stalno odvoze, krv teče po crkvi. Kad jedanput spalo na nas desetak, ja i par njih nekako preskočimo u oltar. Nas jedno tri i jedan koji je bio uza zid se sakrio. Ja nekako iza ormarića preskočim među zaklane na sred crkve. I tako lezi pa lezi. Krv teče, ide svuda ispod usta do koljena. Ide [ustaša] i bode sve zaklane ljude kad dođe do mene, meni stane nogom na leđa i ode. Udari me cipelom u glavu jedan i veli: „Majku im jebem srpsku, to je sve poklano, nema niko živ.“ Dodoše do jednog i [on] veli: „Jao, ja sam živ.“ [Ustaša] veli: „Diži se, držite ga dva.“ Ja malo zakreno glavu, jedan mu drži jednu ruku, drugi drugu, a onaj treći mu podnese svijeću pa mu gori oči i brkove. On jauče i viče: „Joj što ću.“ Pale mu oči i brkove. Jedan ustaša kaže: „Zakolji i tu mrcinu i baci tamo među zaklane.“ Smirilo se, nose oni van, ali dva i dva nose. Popane te za noge, jedan za ruke i bacaju u kamione. To je spalo na nas malo, već peti ili šesti auto odgone. Jedanput do-đoše do mene i uvati me jedan za noge, drugi za ruke i nose me bacit u auto. Stalno u meni nešto govori da ću ostati živ. Bacaju oni u taj auto i došao ja nekako na leđa. Preko mene došlo jedno tri-četiri. Jednome prerezan grkljan, meni na usta došao. Krv teče, ali ja se neću javiti ništa. Jedan kaže [ustaša]: „Goni, već znaš kuda to treba goniti.“ Drugi kaže: „Znate šta, pazite dobro, idite u crkvu i vidite, ako koji ostane živ vi se nemojte vraćati u Glinu. Ne smije se to znati nikako.“ Jedan kaže: „Majku im njihovu srpsku, neće svi stati u onaj kamion.“ Preba-cuju iz toga da sam ja. Jednoga, drugoga, trećega, četvrtoga... Popane mene za noge, glava mi udari dolje na kamen, pozna mi se i sad razbijena. Podigne me i baci me u drugi kamion. Krenu’ ti auti, ja vidim više glave

sjede dvojica ustaša i jedan niže nogu. Neću se ja micat ništa. S glavne ceste ima jedno 50-60 metara autom, ona-ko po njivama. Kad pričera taj auto pa bacaj pa bacaj pa bacaj. Već imaju oni u tim jamama dosta ljudi. Ima i njih jedno 30 – 40. Jedanput dođe bacit jednog sa mene, dru-goga, trećega, četvrtoga pa popane i mene. Uhvate me za noge i bace me u jedan čošak. Došle mi noge pružene, al’ će jednoga bacit preko mene. Ako budu zatrpavali zemlju, ja ću dizat zemlju tu i uteći. Dovezoše jednu žensku živu tamo. Šta sve nisu radili od nje. Pita je jedan: „Okle si ti?“ Veli [ona]: „Ja sam učiteljica iz Bovića.“ Silovali su je tamo i šta sve nisu radili. Jedan kaže: „Majku joj jebem srpsku, pucaj neka padne dolje.“ Ona padne meni dolje niže nogu. Jedan kaže: „Bilo bi dobro unutra zaći, ona ima zlatnoga prstenja.“ Dovoze žive ljude, tuku čekićima i sikirama. To su neljudi. Samo pričera k jami. Oni viču: „Joj djeco moja, joj majko moja.“ Dovezli su 3 – 4 kami-ona živih ljudi što je bilo 600 ljudi u sudu koji estraj nisu mogli stati u crkvu. Pobili su ih. Kad jedanput sve smiri-lo, ništa se ne čuje, ne voze više ništa. Jedan veli: „Znate vi šta, neće svi stat u tu jamu, treba to zgazit i rasporedit.“ Zađu unutra njih 2 – 3 i gaze po ljudima. Kad ne čuje se više ništa. Ide k meni jedan nogama i rukama, u jami je. Veli: „Jesi živ?“ Ja ništa, mislim da je neki od ustaša. On opet ode pa se pruži, leže. Evo ga opet, veli: „Jesi živ?“ Reko: „Jesam, bjež’mo van.“ Ja na jedan čošak, on na drugi jame oko metar i pol duboke. Jedan [ustaša] drži lampaš seljački, njih se skupilo 30 – 40. Nisu daleko, 5 – 6 koraka otišli i nisu primijetili da smo utekli ja i on. Otale bjež’ pa bjež’, preko ceste u neke kuruze. Vidim ja čovjeka u kuruzima leži. On se prepa. Ljudi se krili, bježali iz kuća u Majskim Poljanama. Reko: „Jesi ti to Stojane?“ Veli: „Da, Ljubane pobogu brate šta je to s tobom? Mi smo čuli da tuku ljude dolje u Prekopi. Šta je bilo s to-bom?“ Reko: „Bio sam u crkvi. Vidiš što su napravili, kla-ili ljude u crkvi.“ „Pa kako se to desilo?“ Reko: „Nemoj me sad ništa pitat, ne znam ni sam.“ Ja košulju smotam pa sam išao go. Reko: „Stojane, da dođe mog ujaka Pavla Lončara kuća?“ Veli: „Prošao si mu više kuće.“ Nisam zna, noć je bila. On meni pokaže, ja došao tamo, već je svanulo. Ja se presvučem, srežem one gaće na meni sve od krvi i operem se. Nije prošlo ni dva sata vele da idu ustaše. Srećom nisu došli u kuću, išli su u patrolu. Tako sam ostao u kući i tako sam ostao tu kod njih. Liječio sam se jedno tri mjeseca, sva su mi leđa bila zguljena kako su me vukli niz onaj plej u autu. Glava mi je bila razbijena. Tako sam nekako preživio.

Transkribirali: Milorad Kondić i Ilija Ranić

XV.⁶⁵

1944. – 2005. Selište, Glina – Zagreb

Svjedočenje Ljubana Jednaka prema zapisu Mladena Ivekovića iz 1944. godine
u izdanju Đure Zatezala iz 1972. i 2005. godine

Sjedio sam kod svoje kuće u Selištu. Ljudi su u selu i okolini bili zaplašeni jer su kolali glasovi da ustaše ubijaju Srbe iznad 16 godina. Bili smo svi na oprezu. Svakog su dana dolazile nove vijesti o hvatanju i ubijanju. Govorilo se da su sad ovdje, sad tamo ne-(46)-koga ubili. Ali mi ništa pouzdano nismo znali, i ljudi nisu vjerovali da su glasine istinite.

26. jula 1941. godine iznenada su upale ustaše u selo. Nastala je kuknjava i plač. Iz svih su kuća izvlačili muškarce. Uspio sam se provući i pobjegao sam u Balinac. Tek što sam se malko smirio u jednoj kući, kad dođe jedna baba: „Bježite, evo ustaša!“

Opet sam pobjegao, ovaj put u Gređane. Tamo su mi rekli da su me ustaše već tražile. Iz ovog su sela već bili odvedeni svi muškarci Srbi iznad 16 godina. Bilo je među njima i staraca od 80 godina. Strah i užas zavladao je selom. Nitko nije znao šta će biti s odvedenima. Majke i žene su naricale i proklinjale.

Sakrio sam se bio za neko vrijeme i razmišljao šta da radim. Odlučih da potražim sigurnije sklonište i izvučem se na cestu.

U zao čas.

Na raskrsnici naletim na ustaše, uhvatiše me u blizini moje kuće. Bilo je to 27. jula 1941. godine. Vodili su sa sobom već nekoliko Srba pohvatanih toga jutro. Dovedi su nas u Topusko. Putem su nam psovali majku, rugali nam se i govorili nam, uz namigivanje, da nam spremaju lijepu svečanost, slutili smo zlo. Pitali su nas da li hoćemo da nas smjeste u našu Srpsku pravoslavnu crkvu ili u općinsku zgradu. Smjestili su nas u opštinu. Bježati se nije moglo. Bili smo okruženi razbojnicima koji su bili do zuba naoružani. Režali su na nas kao bijesni psi. Ljudi su drhturili i znojili se, neki mladić, još dijete, plakao je. Gledao sam kroz prozor i posmatrao pred zgradom kako se ustaše cerekaju. Neke sam od njih poznao. Bio je tu Franjo Butorac i Stevo Mulac. Nisam vjerovao da nas ovi ljudi misle ubiti. Ta mi smo se poznavali i nikad se nismo svađali!

Dugo smo bili i sjedili u opštini, premještali se s noge na nogu, šaputali i dovijali se šta će se dogoditi. Osjetio sam glad, ali hrane nije bilo. Oko tri sata po podne za-
bruje pred opštinom kamioni. Povirih kroz prozor: ka-

mion je bio krcat Srbima iz Starog Sela, Katinovca i iz Perne. Poznao sam mnoge ljude, bilo je među njima mladića i staraca. Njihove su oči zaplašeno lutale.

Kad su kamioni stali izderao se ustaša Franjo Tusić: „Pregledajte uhapšene, nemaju li oružja!“ Počelo je skidanje s kamiona, jednog po jednog. Udarci kundakom padali su po leđima i glavama (47) pohvatanih. Zapo-
maganje i vika. Nemojte braćo! Spasite, kumim vas Bogom...!

Psovke i udarci.

Nahrupiše tada razbojnici i k nama u sobu i redom stadoše tući kundacima, nogama, šakama. Po leđima jednoga starca lupao je jedan ustaša kao po panju, odzvanjalo je muklo, i čuli su se uzdasi jadnog čovjeka.

Srušio se, ali se opet podigao. Ustaša ga tresnuo o vrata i starcu je sa čela prokapala krv na njegovu bijelu košulju. Jedan dječarac vrištao je i zazivao majku. Udarci su letjeli sa svih strana. Nastala je gužva, digla se prašina, ljudi su se sklanjali iza stolova i ormana, krv je poprskala pod. Prostačke kletve i zvjerski smijeh ustaša pomiješali su se s vikom i zapomaganjem bespomoćnih žrtava – srpskih seljaka.

Majku vam srpsku, pišaćete danas krv – urlale su podivljale ustaše. Gospodine, pa šta sam vam skrivio?... Nemojte, ako Boga znate! Smilujte se!... – zaklinjali su mučeni.

Uspio sam se neopaženo pomiješati s onima koji su već bili tučeni. Razbojnici su tučenima prevrtali džepove i otimali im novac, satove i sve što im je pasalo. Ljudi su i sami vadili i davali pare, samo da ih ne tuku. Među ustašama porodila se svađa zbog plijena. Kod pretrage jednog čovjeka pronašli su 3000 dinara i počeli su se za te pare tući.

Onda su nas izveli pred zgradu. Gledao sam naokolo neću li naći koje poznato lice, koje bi me moglo spasiti. Opazih mog starog znanca Đuru Vukinovca. Razgovarao je s jednim ustašom. Približih mu se i zamolih ga tihim glasom da se zauzme za mene, da me spasi. Gledao me je u nedoumici, ali odmah strese glavom:

– Spasio bih te, Ljubane, kad bih mogao. Ali vidiš i sam da ne mogu i ne smijem... I okrenu se! – pala je komanda.

Oko kamiona ustaše. Tjeraju nas kundacima i cijevima od pušaka u kamion. Nesrećnici su se poslušno i bez otimanja penjali. Mnogima je to bilo teško jer su bili isprebijani.

Kad je kamion pošao, zaletio se na mene Đuro, kojega sam maločas molio da me spase. To me je strašno iznenadilo. Ali prije nego što sam uspio da bilo šta zapitam, tresne me Đuro pesnicom (49) po glavi. U licu se bio promijenio, oči izbečio kao da je pomahnitao. Mašio se rukom za moj šešir i otme mi ga. To je bilo sve, trebao mu je moj šešir... Nisam to shvatio, bili smo stari i dobri znanci i nikad nismo međusobno imali nikakve prepirke. Nisu nas daleko vozili kamionom. Na željezničkoj stanici u Topuskom iskricali su nas. Tu je već bilo nekoliko Srba iz okolnih sela pod ustaškom stražom. Gurali su ih u stočne vagone, G kola. I nas su tjerali u već prenatrpane vagone. Našao sam se stisnut u jednom takvom vagonu među 150 ljudi. Gazili smo jedan drugoga po nogama. Bili smo naslagani ko sardele u konzervi.

Bilo je nesnosno vruće, i jedva smo disali. Što dalje, sve smo teže izdržavali stisku i nestašicu vazduha. Širio se strašan smrad. Stariji su ljudi stenjali, neku su pali nakon dva sata u nesvijest, dječaci su zapomagali i plakali. Sve nas je morila strahovita žeđ.

Vagoni su stajali na pruzi i čekali odnekuda lokomotivu. Vrijeme je prolazilo, čineći mi se da sve traje vječnost. Privukao sam se prozorčiću – željeznim gatrama kao govedo kad ga voze u takvom vagonu, i ugledao Stanka Žužića iz Gređana, koji je držao stražu. Zovnem ga po imenu i zamolim ga da nam malko otvori vrata, da se ne ugušimo.

– Marš, svinjo! – bio je njegov odgovor.

– Stanko, ako boga znaš, vode mi daj – molio sam dalje.

– Marš!

Spuštala se noć. Bio je 28. juli 1941. godine. Ljudi nisu više mogli izdržati i počeli su mokriti pod sebe. Zagušljivost je postala još teža, ljudi su željeli da vagoni krenu bilo kuda, samo da krenu. Ali lokomotiva nije dolazila.

Prošla je čitava noć. U zoru su počeli pripreme za polazak.

– Prikopčaj ovaj vagon – čuli smo komandu izvana. – Ovi idu na prisilni rad... Nade su porasle kod svih nas. Na prisilni rad, pa dobro! Vozi, kamo te volja, samo nas ne tuci i ne ubijaj! Svi su živnuli i počeli zaboravljati na svoje muke i patnje. Neka bude i prisilni rad, neće ni to trajati vječno. Naći će se pravde i za nas na svijetu.

U tom raspoloženju dovezao nas je voz 29. jula 1941. godine na željezničku stanicu u Glini. Vrata se s bukom otvore. Svježi je vazduh prostrujao u vagon. Po dvojica smo izlazili iz vagona i (49) postavljali se u red. Dočekao nas je novi red ustaša. Neke sam poznavao. Gledali su nas krvavo. Odveli su nas u koloni po četiri pred našu Srpsku pravoslavnu crkvu, Rođenja Bogorodice u Glini.

Tu nas je dočekao glinski ustaški koljač Nikica Vidačević. – Došli ste, majku vam vlašku! De uvedi ih da se pomole svom srpskom bogu. Biće mi za dušu... Trkni po ključeve da ove mrcine zatvorimo u crkvu. Mika Deželić ustaša, po zanimanju lončar, donio je ključeve naše crkve. Uvedoše nas u crkvu. Zaključaše vrata i pojačaše straže. Bila je već sva puna. Moglo nas je biti oko nešto više od 700. Neki su od nas vrtjeli glavom i potihogovoriili da će nas pobiti. Većina se nadala da ćemo na prisilni rad. Bili smo žedni i gladni.

Škljocnu brava na vratima. Uđe neki ustaša Pajo Kreštalica i Milić. – Diži se! Izvršili su popis svih zatočenih. Dugo je to trajalo. Treba, kažu, taj popis da bi se mogli rasporediti za prisilni rad u Lici, na Velebit. Nade su ponovno rasle ali ne za dugo. Poslije podne uđoše ustaše sa svojim oficirom, koji je viknuo da legnemo, da izujemo cipele i skinemo kapute. To smo i učinili. Upita razbojnik: „Ko je Pero Miljević?“ Pero se javio. – Deder, golube, priđi bliže. Govori što znaš o četnicima!

– A jesi li ti četnik?

– Nisam...

– Nisi, Boga ti tvoga! Nisi četnik, je li, kurvo vlaška! Majku ti tvoju jebem... I zaleti se ustaša na Miljevića. Iz zvonika su donijeli debeli konopac i položili Peru na zemlju. Tukli su ga dugo, dok nije sav pocrnio. Najprije je vikao, kasnije je samo stenjao. I opet odoše. Pred noć su ušle druge ustaše. – Ko ima novaca, neka dađe, kupiće mu se hrana. Ljudi su davali i skupilo se oko šest hiljada dinara. Svi su bili gladni i jedva su dočekali ustašku ponudu. Ali niko hranu nije donio. U suton nahrupiše ustaše u crkvu. Zveckalo je oružje u polutama, odjekivale su ustaške cokule našom crkvom. Palite svijeće! Nisu htjele gorjeti. Nisam praznovjeran, ali sam dobro vidio da velike svijeće nisu htjele da gore. „To je neki znak“, šaptali su starci drhtavim rukama.

Svjetlo drhtavih svijeća ipak je osvijetlilo crkvu i ljude. Sjenke su se kretale po zidovima. Razbojnici su obilazili i krvnički gledali grupe svojih žrtava. A žrtvama su srca tukla, te se činilo da se u tišini mogu nadaleko čuti.

– Vjerujete li u našeg poglavnika? – zaurla jedan ustaša.

– Vjerujemo – čulo se nekoliko glasova.

– Vičite „Živio poglavnik!“

Neki su vikali.

– Jače, majku vam srpsku! Jače...

Odjednom zapuca karabin preko naših glava. – Lezi – viče jedan krvnik. Složismo se jedan preko drugoga na crkveni pod. – Diži se! ... Lezi, diži se... lezi... Nesrećni ljudi su se dizali i opet padali... Tako nekoliko puta. Čuli su se samo uzdisaji i ubrzano disanje. Srce je tuklo užurbano. Razbojnici su razbijali po crkvi. Kundacima su lupali po oltaru, ikone su pokidane padale na zemlju. Nekoliko kandila i drugih stvari bacali su zlikovci na nas pjeneći se od bijesa i psujući u sav glas.

Prisilili su nas da ležimo. Bili smo u košulji i gaćama. Kao pomamni počeli su po nama gaziti, tući nas kundacima i pušćanim cijevima, udarati nas cokulama, gdje sti-goše. Nastala je zaglušna kuknjava, plač i zapomaganje.

– Gdje je Pero Miljević? – pita neki ustaša.

Pero se javlja slabim glasom. Bio je već teško isprebijan i molio je da ga ne tuku. U ruci ustaše bljesnuo je nož u osvjetljenju crkvene svijeće. Zastao nam je dah. Polako se ustaša primakao Peri i, što bi trenuo, zabio mu nož u vrat. Rasječe ga i po trbuhu. Pero pade bez riječi. Krv je šiknula, i čulo se još samo krkljanje čovjeka koji je umirao.

Nastalo je sada sveopšte klanje. „Kolji, kolji...“ vikao je razbojnik... Ustaše su klale koji je gdje stigao. Druge su ustaše kundacima udarale u glave naklanih ljudi. I tako redom...

To se ne može opisati – zastao je na čas Ljuban prešavši rukom preko čela. – Kao da sada gledam kako ljudi kleče i zaklinju ustaše da ih poštede. Ali jedan duboki udarac nožem u vrat i jedan zakretaj nalijevo... i svršeno. Žrtva se još pokušala pridići, ali udarac kundakom u glavu dovršava krvničko djelo. Neki se otimaju, dižu ruke na obranu, drugi čekaju na udarac kao ovce. Jednome je udarac nožem, mjesto u vrat, sletio u lice, drugome u ruku, neko je (50) potrčao, a ustaša nagnuo za njim i zahvatio ga nožem pred zidom... Prskao je mozak, krv je klokotala po kamenitom crkvenom podu i polako, u širokom mlazu, tekla prema crkvenim vratima. Iz početka zaglušna vika pomalo je jenjavala. Ali ubijanje bespomoćnih ljudi trajalo je čitavu vječnost. Čuli su se jauči onih koji su ležali u krvi. Nisu još svi bili mrtvi.

Gledao sam prizor šćućuren uza zid. U uglu iza crkvenog ormana bila je tama. Zavukoh se iza ormanića čekajući da ustaše svrše svoj posao.

Sve je više tišina ovladavala crkvom. Žrtve su ležale porazbacane po čitavoj prostoriji. Poneki je još trzao no-

gom ili rukom, odnekuda se još čulo stenjanje. Ustaše su se odmarale, brisali krvave noževe i kundake. Neki su izašli pred crkvu.

Jednoga momenta, kada se sve smirilo, i kada su se razbojnici sakupili pred vratima, skoćih nečujno iz svojega skloništa i bacih se među poklane, u mlaku još tople krvi. Za mnom je skoćio još jedan koji se bio također sakrio. Ispružili smo se kao mrtvi među mrtvima. Ali ovaj drugi, koji je slijedio moj primjer, zlo je svršio: ušao je ustaša, opazio je da se miče, prišao mu i gurnu ga nogom: „Diži se!“ Čovjek se digao. „Deder glavu na sto!“

Zgrabio ga za kosu i pritisnuo mu glavu na sto. Tada je nožem zarezao u vrat i naredio jednom čovjeku da pjeva. Krv je šiktala iz vrata, a iz grla žrtve čulo se krkljanje. Drugi razbojnik zamahne strahovito kundakom: glava je bila razmrskana, a nemoćno tijelo klonu.

Trojica su se sakrila u oltar. Kasnije su se popeli na zvonik. Poslije sam saznao da su tamo bili dva dana i dvije noći i da se nikakvim obećanjima nisu dali skloniti da siđu. Poslije dva dana skinuo ih je hicima iz puške ustaša Stevo Mulac.

Ležim ja tako u lokvi krvi među pobijenim Srbima i čekam dalju sudbinu. Ustaše razgovaraju o završenom poslu. Hvale se i cerekaju. Iznenada jedan mladić, koji je kraj mene ležao diže krvavu glavu i zastenja: „Nije gotovo, majku vam vašu!“ Uz psovke priskoći mu ustaša i ubije ga. I sada se lupeži dosjetiš da bi još neko među nama mogao biti živ te počese redom tući kundacima po žrtvama i zabadati noževe. Dobio sam nekoliko udara kunda-(50)-kom, ali se nisam ni pomakao. Jedan od koljača udarao je nožem redom. Približavao se prema meni. Zario je nož u tijelo pokraj mene, a zatim kleknuo meni na leđa i udrio nož u tijelo sljedećeg... Mene je preskoćio... Čitavo vrijeme nije me napuštalo uvjerenje da ću biti spašen.

Onda su počeli leševe izvlačiti iz crkve i bacati ih u kamion. Dohvatiše i mene. Vukli su me za noge po kamenitom podu. Na stepeništu mi je glava udarala o kamen, no i to sam podnosio bez znaka života.

Baciše me na kamion koji je već bio skoro pun leševa. Ležao sam na leđima. I dalje su ustaše slagale svoje žrtve. Bila je već kasna noć. Vrebao sam priliku da se izvučem, ali ona se nije ukazala. Kako sam ležao nauznak, doživio sam tada još strašniju stvar: na mene položiše leš ubijenog čovjeka, a prerezani grkljan prekrije mi usta...

Ljuban zastane. Pogledao me i smeteno se nasmiješio.

Nisam vjerovao da čovjek može u tako kratkom roku preživjeti takve strahote. No meni se usjekla tada u mo-

zak misao, uvjerenje da neću poginuti. Možda me ta sigurnost i spasila...

Evo kako je bilo dalje:

Nismo se daleko vozili. Uskoro sam osjetio da kamion vozi po neravnom tlu. Čuo sam komandu:

– Vozi bliže jami!

Tu su čekali još jedni krvnici koji su i ovdje nad jamom, obavljali svoj posao. Velika jama bila je već do polovine puna leševa. Bacili su nas s kamiona u jamu. U samoj jami slagali su ustaše leševe kao cjepanice.

Uhvatiše me za ruke i noge i zaljuljajući me nekoliko puta baciše me u jamu. Pao sam na mekano, na leševe. Vukli su me još malo po jami i složili na određeno mjesto. Imao sam sreću, našao sam se opet pri vrhu.

Čitavu sam jednu vječnost tu ležao. I dalje su stizali kamioni, i to sa živim Srbima. Tu, nad jamom, tukli su ih sjekirama i čekićima po glavama i bacali u jamu. Nije tu bilo puno vike i zapomaganja. U noćnoj tišini čuli su se najviše udarci sjekirom, koji prigušeni jauk i ustaške psovke. Iskrvavljena tijela muklo su pada-(53)-la u jamu. Dovedi su jednu mladu ženu. Mislim da je to bila učiteljica iz Bovića. Nju su tu, kraj jame silovali i zatim je ubili iz karabina...

Kasno u noć bio je krvavi posao završen. Neki su krvnici još skakali u jamu i hodajući po leševima tražili prstenje i druge vrednije stvari. Jednome je zapela za oko moja majica. Počeo je natezati i prevrtati da mi je skine. Soktao je, mučio se i konačno je skinuo. Nije primijetio da sam živ.

Postalo mi je još hladnije i drhtao sam. Plašio sam se da ustaše ne zapaze drhtanje.

Nad jamom su ustaše gledale svoje žrtve. Neka žrtva se još micala. Zapaštali su karabini i revolveri po jami. Tada sam bio ranjen u nogu...

I konačno sve se smirilo. Krvnici su se okupili podaleko od jame oko fenjera razgovarajući o svojim podvizima. Skoro potpuna tama ovladala je jamom i okolinom. Počeo sam se pripremati na bjekstvo. Ispitujući pogledom okolinu i pridigavši se malko, odjednom zapazih da se među leševima diže jedna prikaza. Dopuzala je do mene. „Jesi li živ?“ upitao me šapatom čovjek.

Čutao sam i nisam ni ovoj preživjeloj žrtvi htio priznati da sam živ. Ali čovjek me gurkao i šaptao mi da treba bježati.

Sporazumjeli smo se i dogovorili. Ustaše su bile zabavljene svojim pričama i bile su podalje. Okolina jame bila je u tami.

Izvukli smo se nečujno jedan za drugim prema jednoj živici. Pekla me rana na nozi, ali mogao sam da idem. Udaljavali smo se sve više od svjetla fenjera. Glasovi koljača sve su se više gubili u tami... Rastao sam se od moga saputnika i krenuli smo svaki na svoju stranu.

Nisam znao gdje se nalazim, lutao sam naokolo nasumce u želji da što dalje odem od jame. No kako sam se zaprepastio kada sam se, poslije lutanja od preko jednog sata, opet našao u blizini jame! Kao pomaman okrenuo sam natrag glavom bez obzira. U ušima su mi odzvanjali pijani glasovi ustaških koljača. Dolutao sam najzad do Majskih Poljana. Sakrio sam se tu kod ujaka Pavla Lončara gdje sam živo šest mjeseci.

Ja sam jedini ostao živ iz one jame. Moga druga, koji se zajedno sa mnom izvukao iz jame, ustaše su vrlo brzo uhvatile i ubile... (55)

¹ Prema pravoslavnom crkvenom kalendaru za 1941., Ilije (Ilindan, sv. prorok Ilija, sv. Ilija Gruzijski, sv. Ilija patrijarh Jerusalemski i sv. Flavijan patrijarh Antiohijski) se slavilo u subotu, 20. srpnja 1941. prema julijanskom kalendaru, odnosno 2. kolovoza 1941. prema gregorijanskom kalendaru. Prema pučkoj vjeri banijskih seljaka pravoslavne vjeroispovijesti, koji su se u računanju vremena i tada inače orijentirali prema crkvenim praznicima, bili su mogući datumski nesporazumi s inovjernicima, u glinskom slučaju s rimokatolicima, zbog razlika između julijanskog i gregorijanskog kalendara. (Vidjeti: „Crkveni kalendar za 1941. godinu“, *Mikro knjiga* (<http://www.mikroknjiga.rs/pravoslavlj/index.php?q=kalendar&godina=1941&mesecc=08&gome=194108> /pristup 11. 6. 2022./))

„ILIJJA (heb (...), 'elijahû, „Gospodin je moj Bog“) Taj je izraelski prorok (vidi 1 Kr 17; 2 Kr 2) jedan od najpopular-

njih biblijskih likova: ciklus pripovijesti o njemu i njegovim čudima uvršten je u prvu Knjigu o Kraljevima i na početak druge.

Ilija živi u Sjevernom kraljevstvu za vladavine Ahaba (874-853 pr. Kr.) i njegove žene Izebele. Po Božjoj je naredbi učinio da tri godine ne pada kiša; sam boravi na potoku Kerit gdje ga hrane gavrani. U vrijeme gladi neka ga udovica iz Sarfate (između Tira i Sidona) nahrani posljednjom šakom brašna i nekoliko kapi ulja što ih je čuvala za sebe i svog sina. Više nikad nije ostala bez hrane.

Ilija izaziva kralja Ahaba koji pristaje sazvati na brdo Karmel narod i Baalove svećenike. Izebelino neprijateljstvo prisiljava Iliju da bježi, ali se vraća kako bi pomazao Jehua i Elizeja kojeg ostavlja kao svog nasljednika prije nego se uzdigne na nebo na ognjenim kolima (2 Kr 2,11). To je

uzašašće početak cijele jedne mistike uzašašća duša prema Bogu.

Proroci su najavili Ilijin povratak u mesijansko doba tako da su u NZ neki Isusa smatrali Ilijom (Mk 6,15). Za Isusova preobraženja (Mt 17) Mojsije i Ilija svjedoci su anticipirane Kristove slave. (...)“ (Danielle FOUILLOUX et al., *Rječnik biblijske kulture*, Zagreb 1999., 68)

² Podatak o školovanju i obrtničkoj obuci potječe od zeta Ljubana Jednaka, Vukašina Zorića, koji ga je e-mailom poslao dr. Milanu Koljaninu 6. prosinca 2021. Prema istom izvoru, Ljuban Jednak bio je nosilac „Partizanske spomenice 1941.“

³ U prilogu ovog članka nalaze se prvi put objavljena sva dosad identificirana Jednakova svjedočenja, složena prema vremenu nastanka, odnosno prvog objavljivanja u slučaju svjedočenja koja su postala javno dostupna godinama nakon zapisa. Primjerice, zapisi dr. Mladena Ivekovića i Mile Joke nastali su u Glini 1944., ali su prvi put objavljeni, u Ivekovićevu slučaju, u Zagrebu 1969., odnosno, u Jokinu slučaju, u Zagrebu 1972. Kada je riječ o Jednakovim službenim očitovanjima pred istražnim ili sudskim tijelima, ona su do 1960-ih bila javno dostupna tek u iznimnim slučajevima (npr. državno „Saopštenje“ br. 33/1945. i svjedočenje na sudskom postupku nadbiskupu Alojziju Stepincu). Vidjeti: Milan STANIĆ (ur.), *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, Zagreb 1946., 391–397.

Spomenuta Jednakova svjedočenja u prilogu ovog članka označena su rimskim brojevima pa ih se u radu citira upućivanjem na taj broj. Budući da je svjedočenje od 2. svibnja 1944. naknadno pronađeno, a u izravnoj je vezi sa svjedočenjem od prethodnog dana, tj. 1. svibnja 1944. godine – navodi ga se s prethodnim u vezi (I. A. i I. B).

Prema dokumentu br. II. od 15. lipnja 1945., Jednak je bio zaposlenik OZNA-e. Taj se podatak više ne navodi u dokumentu br. III. od 8. kolovoza 1945. Inače, Jednakovo ime uopće se ne spominje u knjizi Zdenka RADELIĆA, *Obavještajni centri, OZNA i UDBA u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*. Kadrovi, Zagreb 2019.

⁴ „A mahali su, bogme, s Ljubanom i jedan i drugi i mnogi. Davali su mu srpski (čitaj četnički) emigranti 1958. godine velike pare da se preseli među njih u Ameriku. Nije pristao. Čuvao ga je sekretar Komiteta KPJ [u Glini] od njih, ali – kako je sam rekao – nije trebalo jer ‘obraz nije opanak’. Pričao je ponekad ponekom novinaru šturo i škrtu a ovaj je to kitio i nadograđivao.“ (Vukašin ZORIĆ, „Ljuban Jednak (1916 – 1997). In memoriam“, *Prosvjeta* (Zagreb), god. 4, br. 25, maj 1997., 30–31, citat na 30)

⁵ Primo LEVI, *Utopljenici i spašeni* (prev. s talijanskog Tvrtko Klarić), Zagreb 2017., 11.

⁶ Isto, 17.

⁷ Isto.

⁸ Vidjeti: Slavko GOLDSTEIN, 1941. *Godina koja se vraća*, Zagreb 2020.

⁹ Vidjeti dokument br. XIV, ovdje str. 640–642.

¹⁰ P. LEVI, *Utopljenici i spašeni*, 18.

¹¹ Vidjeti dokument br. VII, ovdje str. 622–626. Prvi put objavljeno u: Mladen IVEKOVIĆ, *Nepokorena zemlja...*, Zagreb, 1945., 36–46. Zahvaljujem dr. sc. Željku Karauli na obavijesti.

¹² U mnogobrojnim recentnim kontroverzama o temama Gline 1941. akteri kontroverzi, neovisno o stajalištima koja zastupaju, redovito ignoriraju traumatske strane svjedočenja žrtava ili očevidaca. Ova svojevrsna socijalna patologija u pristupu iskustvima individualnog i kolektivnog nasilja u konfliktnim situacijama prošlosti inače otvara pitanje motiva bavljenja „nesavladanom prošlošću“, ne samo u glinskom, već u svakom drugom slučaju, a i fenomen je koji ugrožava bilo kakvo poimanje „zdravog društva“.

¹³ Kako se Ljuban Jednak nosio s tragedijom koju je htio ne htio svakodnevno proživljavao, moguće je marginalno zaključiti iz priloga uz ovaj članak.

¹⁴ Vidjeti 14 nastavaka feljtona Tomislava VUKOVIĆA, „Ustaški pokolj u pravoslavnoj crkvi u Glini – povijesni događaj ili mit?“, *Glas Koncila* (Zagreb), 27. VIII. – Božića 2006.

¹⁵ Isti feljton objavljen je u knjizi Tomislava VUKOVIĆA, *Drugačija povijest (o Srbu, Jasenovcu, Glini...)*, Zagreb 2012., 161–243.

¹⁶ ISTI, „Ustaški pokolj u pravoslavnoj crkvi u Glini“ – povijesni događaj ili mit?“, *Glas Koncila* (Zagreb), 27. VIII. 2006., 25.

¹⁷ U dragocjenom izdanju Jurja JERNEIĆA, *Spomenica župa: Maja, Viduševac, Glina, Mala Solina, Župa Sv. Ivana Nepomuka Glina*, Glina 1998., nema zapisa o zbivanjima u ovim župama 1941. Jedina je iznimka zapis glinskog župnika Franje Žužeka. Koliko god bila potresna, i ona je lapidarna. Donosimo je u cijelosti: „Godina 1941. Na velj[iki] četvrtak 11. travnja 1941. oglasio Slavko Kvaternik po radiju novu H[rvatsku] D[ržavu]. Nakon par dana doputovao iz Italije advokat – emigrant dr. Pavelić Ante. Na Velj[iku] subotu malo prije procesije stigla u Glinu njem[ačka] vojska. 12. svibnja u noći pokupljeni svi glinski Srbi od god[i-na] dalje zatvarani preko noći – a drugi dan pištolama streljani u Prekopi, gdje su morali seljaci kopati rake. Strahote klanja opetovaše se u Glini – ja pomagao koliko sam mogao progonjenim pravoslavicima. Za mnoge sam intervenirao. Narod mi je bio zahvalan. Sve to je djelovalo na moje živce, da ne mogu nastaviti sa pisanjem. Mene su ustaše ignorirale – mnogi od ovih prvaka tražili su od mojih pretpostavljenih, da me premjeste. Nikada me nijedan nije posjetio, nikada se s nijednim ne razgovarao. Svatko u Glini znade, da sam bio loše gledan od tog režima i poretka. U Glini, dne 31-XII-1941 / Fr. Žužek, ž[u]p[ni]k P. S. 1. svib-

nja 1941. bi ovamo poslan za subsidijara od Njemaca istjerani sloven[ci] sve[ćenik] Fr[anc] Bratušek, koji je ostao tu do 19. kolovoza 1941. Bio je vrlo čestit. Župnik u Svetinje kod Ptuja.“ (538–539) Žužek izrijekom zapisuje „Strahote klanja opetovaše se u Glini...“, što doista ne ostavlja prostora za nedoumice o tome što se tada u Glini zbivalo. Vidjeti: Igor MRKALJ, „Slovenac među Hrvatima i Srbima: Franc Žužek, župnik u Glini, 1927. – 1955.“, *Tragovi* 1/2018., br. 1, 124–165. Mrkalj ne citira ovaj zapis.

Kritičko objavljivanje prepiski između svih rimokatoličkih župnika i dekana s područja kotareva Glina i Vrginmost s Nadbiskupskim duhovnim stolom u Zagrebu 1941., pretpostavljam, bitno bi suzilo prostor za dvojbe o tome što se sve zbivalo i što treba dalje istraživati.

¹⁸ Vidjeti: ISTI, „Pred Zemaljskom komisijom“, *Ljetopis SKD „Prosvjeta“* XXI/2017., 163–313, citat na 259–260.

¹⁹ T. VUKOVIĆ, „Ustaški pokolj u pravoslavnoj crkvi u Glini – povijesni događaj ili mit?“, *Glas Koncila*, Božić 2006., 31.

²⁰ U ovom zborniku, napose u zbirci dokumenata, referira se na brojne slučajeve koji su obrađeni i u posebnom prilogu, kada su ljudi hrvatske narodnosti pomagali ljudima srpske narodnosti da se spase. Bili su nerijetko pogibeljni za one koji su to činili, ali je bilo i onih koji su bili različito motivirani, nesumnjivo i interesno. Neovisno o tome, bio je dragocjen svaki pokušaj da se spasi nečiji život i neizmjeran je šteta što se o takvim slučajevima nikada – ni prije ni poslije 1990. – nije prikladno pisalo.

²¹ „Zaklinjem se Bogom svemogućim i svime, što mi je sveto, da ću se držati ustaških načela i pokoravati propisima, te bezuvjetno izvršavati sve naloge poglavnika; da ću svaku povjerenu mi tajnu najstrože čuvati i nikada nikome ništa odati. Zaklinjem se, da ću se u ustaškim redovima boriti za očuvanje Nezavisne Države Hrvatske i slobode hrvatskoga naroda i sve učiniti što mi poglavnik naloži. Ako se ogrješim o ovu prisegu, ima me po ustaškim propisima stići i kazna smrti. Tako mi Bog pomogao. Amen.“ („Ustaška vojnica“, *Wikipedija* (https://hr.wikipedia.org/wiki/Usta%C5%A1ka_vojnica) /pristup 9. 6. 2022./))

²² Vidjeti: I. MRKALJ, „Mislio sam samo kako da se spasim“, *Prosvjeta*, novembar 2016. (<https://casopis.skd-prosvjeta.hr/mislio-sam-samo-kako-da-se-spasim/>) /pristup 8. 6. 2022./)

²³ Đuro ARALICA, *Ustaški pokolji Srba u glinskoj crkvi*, 2. izd., Beograd 2011., 69–70.

²⁴ O tome je na krajnje dubiozan način svjedočio jedan od zločinaca, Hilmija Berberović, u Beogradu 1941. Vidjeti dokument br. XII, 1, ovdje str. 766–768.

²⁵ Đ. ARALICA, *Ustaški pokolji Srba u glinskoj crkvi*, 64–65. U bilj. 137 na str. 65 stoji: „Beleške autora iz više ličnih razgovora sa Ljubanom i njegovim dopunskim objašnjenjima.“ Aralica mu se na još jednome mjestu posebno zahvaljuje: „On [Jednak – op. a.] je i za utvrđivanje činjenica na-

vedenih u ovom tekstu pružio nesebičnu i dragocenu pomoć: nalazio je nove svedoke, pokazivao mesta na kojima su ubijani Srbi i bila zakopana njihova mrtva tela, usmeno objašnjavao i dopunjavao sopstvene izjave koje su zapisane prvih godina posle završetka Drugog svetskog rata. (...)“ (Isto, 73).

²⁶ „Lični arhiv: beleške o razgovoru sa oko 150 svedoka, izvodi iz arhivske građe, izvodi iz literature i štampe.“ (Isto, 265)

²⁷ Umjesto „objavljeno“ trebalo bi stajati „obavljeno“ [op. a.].

²⁸ Dostupni primjerak ima signaturu: Arhiv Jugoslavije (AJ), br. 304-962.

²⁹ Vidjeti bilj. 5.

³⁰ P. LEVI, *Utopljenici i spašeni*, 14.

³¹ Vidjeti u ovom zborniku: Drago ROKSANDIĆ, „Nezavisna Država Hrvatska u kotarevima Glina i Vrginmost (travanj 1941. – siječanj 1942.): prostorne i vremenske logike nasilja“, (247–276).

³² Vidjeti dokument u prilogu ovog članka: „N. N. o Ljubanu Jednaku i njegovoj obitelji“, ovdje str. 655–656.

³³ Njegova ključna najranija svjedočenja referiraju se na Ilinje.

³⁴ Vidjeti dokument br. I. B., ovdje str. 608–611.

³⁵ Isto.

³⁶ Vidjeti: I. MRKALJ, „Kako su rušili zajednicu“, *Novosti* (Zagreb), 21. VIII. 2017. ([file:///C:/Users/Korisnik/Documents/ZBORNİK%20GLINA%201941%2015%2012%202021/2021%20ZBORNİK%20GLINA%201941/AUTORI/Mrkalj,%20Igor/Ru%C5%A1enje%20crkve/Kako%20su%20ru%C5%A1ili%20zajednicu%20-%20Portal%20Novosti.htm](https://www.novosti.hr/2017/08/21/kako-su-rušili-zajednicu/)) /pristup 12. 6. 2022./)

³⁷ „Saopštenja“ br. 7–33, Demokratska Federativna Jugoslavija, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1945., 376–390.

³⁸ Isto, 378.

³⁹ Isto, 380.

⁴⁰ Isto, 380 i d.

⁴¹ „ZAPISNIK o saslušanju svjedoka Tarbuk Dragana, sastavljen dana 26. februara 1948. u uredu Opunomoćstva S[lužbe] D[ržavne] B[ezbjednosti] za kotar Vrginmost, u Topuskom“, 438–439.

⁴² „Saopštenja“ br. 7–33, 378–379.

⁴³ M. STANIĆ (ur.), *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i drugima, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, 391–397.

⁴⁴ Isto, 391.

⁴⁵ O novim izvorima, pristupima i interpretacijama slučaja „pokrst“ vidjeti: D. ROKSANDIĆ, „...Prostorne i vremenske logike...“ pet godina kasnije“, 277–293.

⁴⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), br. 304-962.

⁴⁷ HR-DASK-788: Zbirka gradiva za utvrđivanje ratnih zločina s područja Siska i Banovine, kut. 19, K 69-48. Prijepis.

⁴⁸ HR-DASK-788: Zbirka gradiva za utvrđivanje ratnih zločina s područja Siska i Banovine, kut. 22, optuženi: Milan Vidaković, 11 / VKR 561/50 6/

⁴⁹ „Saopštenja“ br. 7-33, 383-386.

⁵⁰ „Saslušanje svjedoka na okolnost prisilnog ‘prekrštavanja’“, u: Milan STANIĆ (ur.), *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*, Zagreb 1946., 391-397.

⁵¹ Gređanima [op. a.].

⁵² Deželić Mika [op. a.].

⁵³ Jukinca [op. a.].

⁵⁴ Prekope [op. a.].

⁵⁵ Ubijena osoba nije bila učiteljica iz Bovića [op. a.].

⁵⁶ „Ljuban je ipak ostao živ“, *Banovac* (Glina), br. 6, 27. VII. 1960., 6.

⁵⁷ „Jezivo svjedočanstvo“, *Prosvjeta* XXVI./jul-avgust 1969., br. 584-585, 6-8.

⁵⁸ „O pokolju Srba u glinskoj crkvi jedini preživjeli Srbin u svojoj pismenoj izjavi Komisiji za utvrđivanje ratnih zločina kaže ovo:“ Đuro ROKSANDIĆ, „Teror ustaša u glinskom kotaru 1941. godine“, u: *Sisak i Banija u revolucionarnom radničkom pokretu u ustanku 1941. Zbornik* (ur. Katarina Babić i dr.), Sisak 1974., 812-842.

⁵⁹ Mile JOKA, „U linjskim danima“, u: *Svjetlo Banije*, 113-116.

⁶⁰ Mladen IVEKOVIĆ, „Jezovito svjedočanstvo“, u: *Svjetlo Banije*, 82-95.

⁶¹ Jovo POPOVIĆ, *Suđenje Andriji Artukoviću i što nije rečeno*, Zagreb 1986., 134-135. „Optuženi Artuković je rekao da ‘nema pojma’ ni o pokolju u glinskoj crkvi o čemu je, poslije podnevne pauze, u 12.30 govorio sedamdesetgodišnji Ljuban Jednak iz Gređana kod Gline“. (134)

⁶² „Svjetece nisu htjele da gore“, *Otadžbina* 3/januar 1995., 32-34.

⁶³ „Izjava Ljubana Jednaka“, *Otadžbina* 3/januar 1995., 30-31.

⁶⁴ *Govorilo mi je nešto da ću ostati živ* (dokumentarni film), Cine pro, Pančevo 1997.

⁶⁵ Đuro ZATEZALO, *Radio sam svoj seljački i kovački posao: svjedočanstva genocida*, Zagreb 2005.

Ovo svjedočenje zapisao je Mladen Iveković još 1943. u prolazu kroz oslobođenu Baniju. Samo nekim manjim detaljima dopunio sam ga 1972. u razgovoru s Ljubanom Jednakom u njegovoj kući u Glini. [op. a.]

⁶⁶ Nina Čolović povukla se iz projekta 2015. zbog drugih poslova u Srpskom narodnom vijeću. [op. a.]

⁶⁷ N. N. bio je svjedok razgovora Ljubana Jednaka s novinarom londonskog BBC-a u Glini 1991. Zadržavajući pravo na privatnost – osobni podaci poznati su Uredništvu – odgovorio nam je na više postavljenih pitanja, odnosno dao podatke koji ni danas obično nisu poznati onima koji pišu o Ljubanu Jednaku.